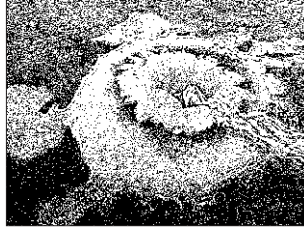

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 9. SZÁM

<i>Buda Ferenc</i>	3	Tér, idő (vers)
<i>Csiki László</i>	5	Kettőskép
<i>Halasi Zoltán</i>	25	Átsüt; Keveset kevésért; Évi 1970 (vers)
<i>Kiss Benedek</i>	28	Aberrációk; Unokát várok; Félreértés (vers)
<i>Jenei Gyula</i>	31	fekete-fehér (vers)
<i>Faludy György</i>	35	Fowey, Cornwall
<i>Vörös István</i>	46	Hárman; A lélekevő villa; Isten két trükkje (versek)
		<u>A 70 éves Ilia Mihály köszöntése</u>
<i>Vekerdi László</i>	50	Ilia
<i>Tolnai Ottó</i>	59	Mint ő Jeruzsálemben
<i>Végel László</i>	65	Meditáció Iliáról
<i>Orosz László</i>	70	Kérdőjelek (Egy Katona-kutató töprengése)
<i>Balázs Imre József</i>	77	Örök organikusság (Szentimrei Jenő költészete)
<i>Nicolae Balotă</i>	90	Ligeti Ernő (1891–1944) (Fordította: Vallasek Júlia)

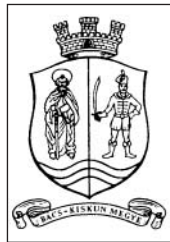
Bogdán László	94	Az Én útvesztői (Sándor Iván: Séta a holdfényben)
Fekete J. József	98	Próteusz nyomában (Bálint Péter: Szentkuthy álruhában. Közelítések egy gigantikus napló írójához)
Ócsai Éva	103	Add vissza mértékét az embernek (Spiró György: Mit ír az ember, ha magyar)
Ménesi Gábor	106	Az „elszellentett idő” újraalkotása (Balázs Attila: A meztelen folyó)
Tóth Ákos	109	Toll, szőr, bunda, tüske, pikkely (Acsai Roland: Természetes ellenség)
Szalay Lajos		rajzai (Faludy György: Villon)

forrás

**SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun**

Megyei Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Tér, idő

*Se úrlovas, se úrpilóta,
se orvodász nem lett belőlem.
Itt járok ezer évek óta,
araszolván e téridőben.
Talpam alatt, amerre lépek,
elhantolt cseréptöredékek,
félpatkók, szögek rozsdafoltja.
Csont a csontot felszínre tolja.
Katonagomb az útszegélyen,
zöld rézgaras szunnyad a mélyben,
korhadó cölöp, gabonahombár.*

*Hol kanyarog ez a keréknyom?
Ki tudja, merre baktatok már?
Földön? Kerengő buborékon?
S honnét? hová? meddig? mivégre?
Fönn azt a fényt ki hagyta égve?*

*Tejfoga fakad a hidegnek.
Tar nyárfagally nyúlszórt libegtet,
szél születik, sziszegve támad,
zizegteti a lenge nádat,
jajdul, sikong, akár a gyermek,
kire a szülei perelnek,
s ő csak bolyong, rí kitagadtan.*

*Volttól az elkövetkezőkig
lépdelek lassan, egymagamban.*

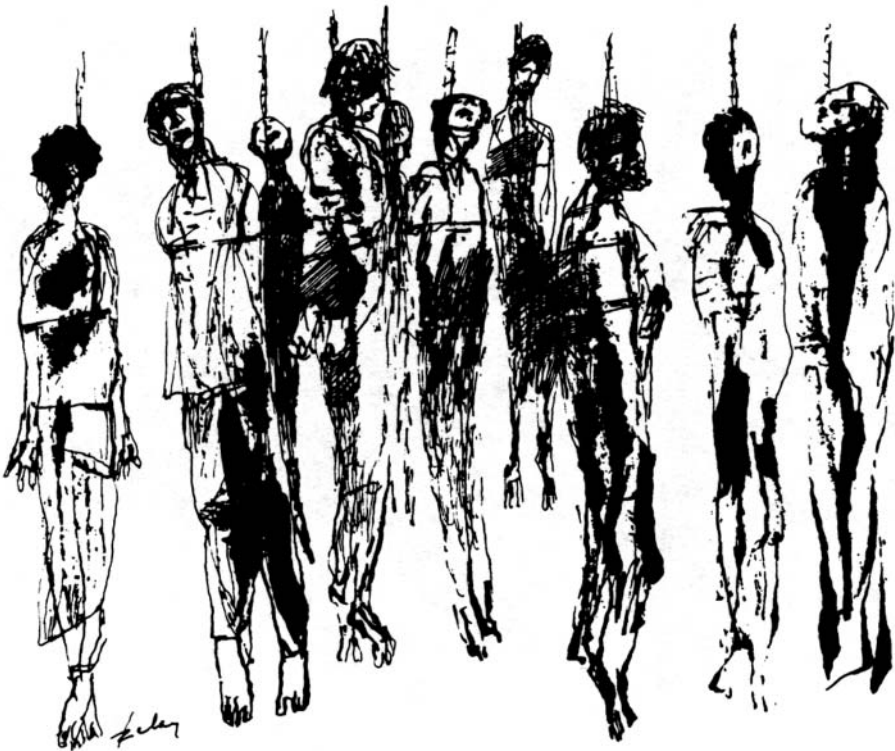
*Körül a táj elrendeződik.
Dűlőutak, kőkénybozótok.
Roggyant, mohos, felborzolódt
tanyatető, cserepe híja
a hideget tüdőre szívja,*

*meg-megszakad mocorgó álma,
horpad-dagad, mintha zihálna,
már-már életre kel – de mégsem:
kiröppen a lélek a résen,
évek, napok foszlánya, álmok,
élet, halál emléke szállong,
por, pára, füst, sorshordalékok,
szavak, igék, szótoldalékok,
szántás, szüret, kenyérdagasztás,
keresztelő, halottvirrasztás –*

*s a tér, idő most helyrezökken.
Tengeriszár zörög a ködben,
emészt a föld, koplal a jószág,
gyarapszik az államadósság.
Vödör a kútban megcsikordul.*

Higgyem, hogy minden jóra fordul?

*Nehéz a mennybolt, csupa ólom.
Vaslánc vacog a kutyaólon.*

Csiki László

Kettőskép

Televíziós képek egy cipótalpon. A cipótalp szállodai ágyamon volt látható, a fehér lepedőn, nem száradt meg rajta még a hólé, szófogadóan tükrözte, amit a tévében látott. Olyan is volt, mint két óriási, könnytől nedves fekete szem. A tévében Haza Bérece beszélt, a nagyobbik titkosrendőr álmában hallgatta. Haza Bérece városom főterén állt, az emelvényen, titkosrendőröm kezét izzadt tenyerébe hajtva, az ágyamon feküdt. Amint a hidegből behúzódott, dagadtan kezdtek lüktetni benne az erek, dolgoztak fáradásig.

– Ébresztő, kedves tettestársam – mondtam neki.

– A társadalom – mondta Haza Bérece, mert mi más mondhatott volna egy főterén.

– Örvendek – mondta a titkosrendőr. – Már azt hittem, megölte.

Ez álmában pont azt hitte, amit én képzeltem.

– Ki volna itt megölnivaló? – kérdeztem kedélyesen.

– Féltettem a csajt – mondta. – Egy kicsit.

– De azért örvendett volna, ha kinyírom – mondtam én. – Eggyel kevesebb gond.

– Inkább eggyel több.

– Békésen letartóztathattak volna. Mint közbűntényest.

– Jó ötlet – mondta vastag szájjal –, de nem jutott eszembe. Üljön már le nálunk. Az élet komoly dolog.

– Nocsak! Nem is tudtam.

– Az élet komoly dolog – ismételte meg.

– Pont, mint egy gyilkosság – mondtam.

Így viccelődünk, valóságosan valószerűtlenül, amíg le nem ültem. Mindegy volt, az ő szobája ez, vagy az enyém, véletlen szoba volt. Halkan világított benne a tükörre fordított lámpa és a visszfénye. Kékes derengésben ültünk, habár a szoba sárgásbarna volt. Nem tudtam jobb helyet ennél – mint akinek nincs ahová visszavágyódnia.

– Tegnap – mondta – meglátogattam az anyámat.

– Jó magának.

– Azt hiszi, villamosmérnök vagyok. Rém büszke rám.

– Hallgatom.

* (Regényrészlet)

Hallgattam, mivel jobbat nem tehettem volna, de még mást sem. Közben meg nem akartam hallgatni. Titkosrendőrök vallomására csak bíróság előtt lettem volna kíváncsi, pedig tudtam, éppen ott hazudnának, hogy mentsék az irhájukat. De még ahhoz is olyan bíró kéne, aki nem a vádlottak hajdani cég- és tagtársa.

– Figyeljen!

– Figyelek.

– Nekem magát most be kellene kísérenem. Figyel?

– Figyelek.

– A nagyfőnök látogatásakor általában kivonjuk a forgalomból a társadalomra veszélyes elemeket.

– Én nem vagyok veszélyes. Hiszen még csak elem sem vagyok.

– A nyilvántartott örülteket például. Az elképzelés az, hogy csak egy örült keverhetne bajt.

– Szerintem is, örült az, akinek nincs veszélyérzete. A józan ész végül is anynyit jelent, hogy képesek vagyunk félni.

– Az álörültekkel van a baj – mondta. – Azokkal, akik alibinek használják a tébolyt. Ha elkövetnek valamit: beszámíthatatlannak számítanak. Ez lenne a kézenfekvő magyarázat. Az igazság ellenben az, hogy ezek számára a téboly csak ürügy. Nem álca, nem színjáték, még csak nem is mentség: ürügy. Ezek az értelmiségiek. Többnyire. A legveszélyesebbek mégis a félműveltek, akik értelmiséginek képzelik magukat. Azok se nem valódi, se nem álbolondok, hanem valami átmenet a kettő között.

– Én illatszerügynök vagyok – mondtam.

– Lószar!

– Miért éppen lószar? – kérdeztem.

– Azért lószar, mert úgy tesz, mintha nem értené. Egy értelmiségi nem attól örült, hogy annak játssza magát, hanem mert a hatalomnak kényelmesebb örültnek, mint lázadónak nyilvánítania. Az értelmiség tehát a társadalom kinevezett tébolyodottja. Státusa szerint: örült. Ez még mindig jobb, hasznosabb, mint ha elismerik róla, hogy lázadó, hiszen akkor azt is el kellene ismerni, hogy van mi ellen lázadni. Vagyis, ilyenkor az álörülteket is begyűjtik. Nem sokáig, csak amíg múlik az öröm.

– A téboly öröme.

– Az elnöki látogatás öröme.

Feltettem a tesztkérdésemet.

– Van egy barátom. Általában Wudunak hívják. Rég szerettem volna tudni, ő melyik kategóriába tartozik.

– Nem mindegy, ha egyszer már bent van?

– Maguk még nem döntötték el?

– Mindenki az, aminek hiszi magát.

– Csak éppen mások is elhiggyék neki.

– Most majd alkalma lesz elmagyarázni. Éppen azért van bent.

– Na, figyeljen – mondtam –, nemsokára én is veszélyes leszek. Olyasmiket tudok meg magától, hogy az kész veszedelem. Magára nézve. Aki pedig sokat tud, hamar meghal.

– Á! Picasso például sokáig élt. De mondok mást. Figyel?
– Figyelek.
– Ilyen örömnepéken a külföldi állampolgárokat is biztonságba szokás helyezni.

– Értem.
– Lószart! Az idegeneket nem egyébert, csakis saját biztonságuk érdekében helyezik letétbe egy időre. Nehogy bántalmazza őket a felhevült, lelkes tömeg. Az állam tehát gondoskodik róluk.

– Örök hálám!
– Hiába volna. Magát nem viszik be. Maga nem eléggé idegen ahhoz. Esetleg nem a védelmének az igazi, bölcs okát sejténé, mi több: gyanítaná az intézkedés mögött, talán még úgy is fogalmazna, hogy letartóztatták, megtoroltak magán valamit, amit, azt hiszi, hogy el sem követett. És kitalálna hozzá egy másik okot, amiről azt állítaná: az az igazi.

– Mi legyen az?
– Nem segíthetek. De szerintem bármi megteszi. Az értelmiségiek éppen abban nagyok, hogy a semminek is képesek nagy feneket keríteni.
– Mondtam: illatszerügynök vagyok.
– Álnéven! Mint Pierre Barapoulos, a görög.

Beletelt volna némi időbe elmesélni, miért választottam a görögséget és azzal a nevetem: a szubjektív indokot, aminek a végleges szakításhoz lehetett köze mindazzal, amit addig éltem és ami voltam, végső soron a teljes magány választásához az idegenségben, és hozzátehetném a mások számára érthetőbb, vagyis hihető, tehát objektívnek tűnhető indokot, a remélt előnyöket, hiszen bárminek jobb volt lenni ott, ahová eljutottam, mint éppen annak, ami születésem szerint voltam, olyannyira, hogy rajtam torolták meg a származásomat, vagyis – igen, tisztelt uram – engem tettek felelőssé egy nép feltételezett tulajdonságaiért, vagyis vétkeiért, de még a Nagy Izé létezéséért és tetteiért is. Valójában: egyszerűbb volt letagadni mindent, még önmagamat is, mint magyarázkodni. Soha nem hittem, hogy visszajutok a névadóimhoz, és nekik kell elmagyaráznom átkeresztelkedésemet. Most meg gyanúsítgatással büntetnek érte. Formális logika szerint történt, de akkor is logika volt az. Passz!

– Tudja mit – mondtam látogatómnak –, inkább maga mondjon egy nevet.
– Jézus Krisztus.
– Nem jó – mondtam. – Adjon magának egy nevet. Hogy szólítsam?
– Kucu-Kucu.

Láthatólag tegnap, otthon, a szülői ház udvarán andalogva, a kutyaól mellett találta meg elveszített humorérzékét, de azt időközben egy kissé belepte a sár, és olyankor úgy hívják: sajgó önirónia.

– Azt mondja most magának ez a Kucu-Kucu – mondta –, hogy maga itt nem jó se bolondnak, se idegennek, odakint meg hideg van. Úgyhogy mi ketten idebent fogunk ülni, a melegben, amíg múlik az öröm. Az én lábam se fagy le, magának sem kell egy zárkában emlékeznie arra a délutánra, amikor bezárták. Megegyeztünk?

A másik lehetőség, hogy kiugrom az ablakon a tizedik emeletről, gondoltam. Ő is gondolt egyet, Kucu-Kucu, bement a fürdőszobába. Hallottam, ahogy némi toporgás után megereszti a zuhanyt, elkezdi otthon érezni magát. Rám hagyta Haza Bércét a tévében, téli felöltőjét a fogason, valamint az egész szobát, a tizedik emeleti ablak esélyével együtt. És akkor egyszerre átváltozott az idő. Megszűnt.

Haza Bérce városom főterén mondta a beszédét, amit holnap fog mondani, saját arcképe alatt.

Csalás volt, nyilván, de kettős csalás, mint mikor háromszázhatvan fokban fordítanak el valamit, a helyére kerül végül, éppen csak időközben történt valami ellenőrizhetetlen, vagyis végzetes változás. Tévéfelvétel, vagy inkább tévétrükk volt, és ezt mindannyian tudták, azok is, akik készítették, azok is, akiknek szánták, és akik ugyanúgy részt vettek benne, mint a trükkmesterek. Hiszen az emelvény, vagyis Haza Bérce körül ott állt a városi tömeg, mely ma – ebben a pillanatban – önmagát nézte a képernyőn, ahogy ott áll és hurrázik holnap. Haza Bérce mondta a szövegét, ahogyan Amhoteph fáraó, Dárius király után az összes többi: ő a maga rendjén, helyén volt ma is, mint tegnap volt, vagy holnap lesz. Az önazonosságnak ez a természetszerűen hazug, diadalmasan szemérmetlen állapota emelte a többiek fölé. Éppen úgy, mint a pornósztárszereket. A meghitt, sőt titkos gesztusok nyilvánosságra hozatala avatta sztárrá, éppen azal, hogy ellentmondott a szeretkezés intim törvényeinek, bitorolta a gesztusokat és a teret, melyet kirívóan nyitottá változtatott, éppen a gesztusaival. A hallgatóság azonban itt – habár nem most, vagy most, de akkor nem itt – a gyönyör nézőjeként saját, ismerős elragadtatását és annak mutatványát, sőt technikáját figyelte, de nem gyakorolhatta. Ez volt a lényegi különbség szónok és közönsége között, nem a hatalmasság és az alattvalók szokásos helyzetből adódó, fegyelem és félelem szabályozta viszonyban rejlett. Elvégre az errefelé ugyancsak természetesszámba ment, noha másféle, mondhatni más szintű természetesség volt: törvényszerű ugyanis, és hagyomány szerinti. Nem mint a szabad kék, amit nyilvánosan egyedül ő élvezhetett.

A kamera átsvenkelt a tömegen. Sorra és hosszan mutatta az ismerős arcokat. Valamiképpen kiemelte őket, mintha az emlékezetem fényére erősített volna rá egy-egy fejlámpával. A többiek, az egymásnak és egyéb ismerőseiknek éppoly fontos városlakók, kivezényelt civil ruhás nyomozók és egyéb statiszták számomra: akár a káposztafejek egy ültetvényen. Szavalóművész barátom, öreg ripacs nézte és nevezte káposztafejeknek a közönségét, csakhogy szabadon összpontosíthasson a maga mondandójára. Egy műélvező hitvallásának is megteszi, gondoltam.

De az első sorban ott állt, barackszínű felöltőben a szemészorvos, akit két napja kerültem, mivel olyanokat mondott volna, ha meglát, hogy az árulászámba megy, még ha nem jelentem is. Semmi szükségem nem volt eltagadni való titkokra és emberekre: csak zavartak volna ártatlanságom, tudatlanságom képmutatásában, és abban, hogy magamra, a szerepemre koncentrálok. Ez a ragyás, olajos bőrű zsidó azonban, akinek több esze volt, mint amennyi szó a ki nyilvánításához kellett volna, mintegy a dadogást választotta tehát eszközül, an-

nak jelzésére, hogy akkor se mondhatnánk el mindent, amit tudunk, hogyha akarnánk és hagynák, és ezért fogyatékosága éppenséggel okosságának tünete volt, ezen a felvételen – itt és máskor – a belátás vagy a beletörődés ábrázataként állt a tömegben, hiszen tudtam, hogy nem akar ott lenni, és nem is kellene ott lennie, de egy eszénél hatalmasabb akarat odaállította annak példázatául, hogy a belátás már megalkuvás, és a kényszer eszünknel hatalmasabb. Harmadszorra mutatták, amikor rájöttem: átigazított magán valamit, és ismerősei számára ez a változás tiltakozást jelenthetett, jelezhetett legalább. Nem volt foga. A mindig gondosan elegáns és ápolt orvos kivette a műfogsorát, és rondán, csonkán mutatta magát országnak-világnak, amikor egyszer végre képernyőre került. Egyszerűen: nem illett oda. Ez volt a mondandója.

Gebaszt, Xavér, egyszerre hullattad el a fogad és a feleséged, mondtam neki. Igyál rá egyet.

A törvényszéki toronyóra környékén álltak távolabbi rokonaim közül azok, akik még beszéltek egymással. Hála legyen a szemfényvesztésnek: láthattam őket egy villanásnyira. Megvoltak, jó egészségben. Feltéve, hogy az is nem csálás volt. Túlságosan jóllakottnak néztek ki ahhoz, hogy igaz legyen. Aztán rájöttem, hol hibázik a kép: fiatalabbak voltak a koruknál. Ezt már csak a retinámon megragadt képükön ellenőrizhettem, mégis biztos voltam abban, ami hirtelenében emlékké változott érzékenyebb zsigeremben: a téren mindenki úgy állt, olyan ünnepélyesen és magasztosan, mintha szent esküvéssel letagadott volna az életéből egy évtizedet. Simák voltak az arcok, nagyobbak a szemek, feszesebbek a szájak. Arra a valóságos időre visszalényegülve, fennállt a lehetőség, hogy egyszer csak önmagamat is megpillantom a sokaság szélén, mint afféle lakodalmas bolondot, és az a két fertőtlenített, egy szál inges óvodás, akit Haza Bércének csókra kínálva tartogattak bundakabátok melegében: nem léteznek. Üregek, folytonossági hiányok, fekete lyukak támadtak a tömegben, amint a tévés képzelgést a képzeletemmel összevettem, és egyszeriben döntenem kellett volna, melyiknek van igaza.

Mintha magamagát látná álmában valaki, amint éppen az is őt álmodja. Megkettőződve minden valóságosabb lett a valóságnál, és semmi köze nem volt a realitáshoz. A karszék huzatán megérezem egy régi szállodavendég odaszáradt cukros köpetét, a tárgyiasult emlékét talán.

Wudut a park felől, a tujáknál pillantom meg: ott van, miközben a fogdában van, valódi vagy álbolondként, mindegy. A haja tarkóján varkocsba fogva, sapka alá rejtve: ő nem fogja égre hajigálni fejfedőjét lelkesedésében, ha majd egy intésre annak is eljön az ideje, nehogy kibukjon árulkodó fonata, mint egy titkos szekta jele. Feszülten figyel, az orra így hegyesebbnek látszik. Két karja az oldalához szorítva, mintha vigyázzban állna, akár a himnusz hallgatásakor. Méltóságteljes és elmélyült a vasalt zubbonyában. Valódi honfikebel.

Hol vannak a gombostűk, Wudu? – kérdezem tőle a szobából. – Mitől nevetéses az ártatlanságunk?

Nem, nem egy régi felvétel időszerűsített, alkalomra szabott változata ez, nem holmi másolás. Ellenkezőleg: önálló és célra hivatott műalkotás. Az alakok valóságosak, mégsem léteznek. Vagy fordítva: léteznek, de nem valóságosak.

Vagy, még inkább, kettős állapotuk közén láthatók: mások. Mások, mint önmaguk, és mások másoknál. Mutánsok talán. Lehetséges változatok. Ezek az emberek: képek. A mutatvány pedig, lényege és kiszámított, szakszerű üzenete szerint az: mit lehet tenni az emberekkel. Mégpedig úgy, hogy maguk sem tudnak arról, hogy történik velük valami, elváltoznak, használják őket, átigazítják az idejüket. Ezek a képemberek, emberképek egy nemlétező ország lakói lehetnének, és ennek folytán vezérük is képzelt személy csupán. Vezéri szerepét az adja, hogy ő tudja egyedül: álmodott alak, műalkotás ő maga, és ennek a tudta által válik valósággá, ha úgy tartja úri kedve, és bújik misztikus homályba, mint egy önmaga képe mögé, ha úgy akarja.

Láttam, hogy az üzemi szakács roppantul integet, tágra tátott szája: akár egy faodú, harkályfészek. Betéve tudtam a szagát. Száraz és síkos szaga van. Az adagolt ebédek után fél csirkéket faltam fel a konyhájában, a bádogborítású asztalnál, míg egyszer át nem ölelt hátulról, el nem borított a szagával és bugyborékoló suttogásával. Felálltam hirtelen, és azzal hátrább löktem. Elnézést, mondtam neki, és soha többé nem léptem be a konyhába, pedig még levelet is küldött. Mellette egy vékony, már-már keskeny fiatalember állt, és bizonyára kiabált, mert felhajtott szőrmegallérja közül ütemes löketekben tört elő a pára, de a hang, az övé és mindenkié másként, más ritmusra hallatszott. Talán más város lakói éljeneztek az ő szájukkal, vagy gépek. Valahol az országban: kiabáltak.

Igazán korszerű produkció volt: elkápráztatott a technikája, és egyben elterelte a figyelmet a tartalomról. Az alkalmi szónok bármit mondhatott és bárkinek, ennek a műalkotásnak a veleje az maradt: valaki beszél valakikhez, és mindkét fél tudja, milyen szerepet játszik.

Az én szerepem az volt, hogy nézem. Nem önként néztem. Egyre bizonyosabbá vált, hogy lakótársam azért hagyott magamra: lássam. Mintha utóbb kikérdezne a látványból. Más okát nem adhattam az ő produkciójának: ahogy felkészített a nézésre, anekdotákkal, könnyed maszatolással feloldva a hangulatot, sőt már-már a valóságot, hogy aztán rám bízta az egészet, a magyarázataival együtt, melyek mind-mind meghaladták, ha nem is a képességeimet, de a tudásomat. A legfőbb magyarázatot kellett volna ismernem, hogy eljuthassak a többihez: miért akarta, hogy ezt lássam, és egyedül nézzem.

A téren kisebb tömeg haladt át a nagyobb tömegen, a tribün irányába: nyélre tűzött arképeket és jelszavakat emeltek magasba, én pedig rájöttem, tévedtem az előbb. Nem bárki beszélt itt bárkihez, hanem egy valaki. Ő. Haza Bérce. Ezzel mintha megszegte volna a produkció fő szabályát. Személyessé tette, mi több, saját személyére koncentrált, és ezzel azt is kimutatta, van elég ereje ezt megtenni. Az ő arcását, az ő szavait hordozzák hosszú rudakon, nem egy véletlen szereplőét. Körmönfont és profi rendezés volt, már-már művészi fortéllal előkészítve és előadva, spontánnak tűnő, ám kiszámított hatásokkal. Olyannyira, hogy a hallgató, majd hurrázó tömeg maga is, statisztaként legalább, részese lett a produkciónak, még akkor is, ha egyes tagjai rútságukkal vagy aszinkronban mozduló ajkukkal a kívülállásukat, esetleg az ellenérzésüket kívánták a néző tudtára adni. Mert a néző lett a legfontosabb, a kívülálló figyelő, aki nem ismer-

te a fel-feltűnő arcok eredetijét és idejét, aki számára egyöntetű és a rendező szándékai szerint való ünnepséggként zajlott a hajcihő.

Megtörténhet, hogy ezért a tanulságért hagytak magamra vele: hogy gondolataimmal elfoglalva, kételyeim és bizonyítottan fölösleges okfejtéseim végén ugyanarra a következtetésre jussak, amire a szervezők vezetni akartak. Fölösleges bonyolítani, értelmezni a látványt, sugallta maga a látvány: úgyis az történik, azt látod, amit mi akarunk. Ha pedig látod: való. A legteljesebb virtualitás létrehozása közben a legotrombább módon hivatkoztak a valóságra. Mint a virtualitás egyik eleme, nyilván.

– Na, milyen? – kérdezte Kucu-Kucu a fürdő ajtójából. Bolyhos köpenyben állt ott, bolyhos törülközővel szárítgatta a haját. – A francba, nem hoztam papucsot. A végén még felszedek valami lábgomlát.

– Egy dolgot nem értek – mondtam.

– Igen?

– Tudják, hogy ma nem holnap van. Mindenki tudja.

– Persze.

– Tudják, hogy ma nem lehettek ott a téren.

– Ez biztos? – kérdezte. – Már miért ne lehettek volna ott? Ma ugyanúgy ott lehetnek, mint holnap. Attól függ, mikorra rendelik ki őket. Nem mindegy?

– Ezt akarták nekik bizonyítani? Hogy mennyire ki vannak szolgáltatva?

– Kik akarnák ezt bizonyítani?

– Na, ez az! Kik?

– Mégis, kik? – kérdezte és mosolygott. – Vagy inkább: kinek? Kinek jó ez?

– A tömeg tudja, hogy ez csalás.

– Nyilván.

– Akkor Haza Bércének nem jó.

– Nyilván.

– A tömegnek sem jó. Elvégre bohócot csináltak belőle.

– Persze.

– Képesek mindent megbocsátani, azaz eltérni, képesek éhezni is, de nem viselik el, hogy nevetségessé tegyék őket, az éhezésüket, sőt a megbocsátásukat.

– Okos!

– Valakinek mégis jó ez, ha egyszer megcsinálta – erőlködtem a magyarázatért. – De ki az?

– Vagyis: miért?

– Miért, vagyis ki ellenében?

– Ki ellenében, vagyis: ki a harmadik erő? Ki tudja ezt megcsinálni, ha sem ő, sem a tömeg?

– Maguk? – kérdeztem.

– De kik azok a maguk? – kérdezte.

– És maguk miért csinálnák?

– Na, ez az! Ott vagyunk, ahonnan elindultunk: miért?

– Egy nyavalyát! A kérdés az: nekem miért kellett végigcsinálnom. Miért mutatták meg, hogy ez csalás? A kérdés én vagyok.

Kucu-Kucu nyaka köré tekerte a törülközőt.

– Ne haragudjon, de ez elég önhitt kérdés volt – mondta. – Annál inkább, hogy maga úgy eltűnhetne, mintha nem is lett volna. Nem akar zuhanyozni? Rém kényes vagyok a szagokra.

Párbeszédünk, ha az volt, éppen addig tartott és terjedt, ameddig ő akarta, lefeküdt. Összekulcsolta két kipállott lábfejét, combján szeméretlenül szétnyílt a fürdőköpeny. Nem akartam nézni.

– Majd felváltva pihenünk – mondta, és nyomban elaludt. Gyakorlottan, már-már szakszerűen szenderült álomba, még az sem feszélyezte, hogy közben nézi valaki idegen. Visszafogottan hortyogott, ajkai fegyelmezetten meg-megrebbenve szabályozták a lélegzetét.

Valahogy úgy éreztem, magamra hagyott a szobában a szobával. Biztosan ennek is volt valami szándékolt jelentése vagy sugallata, a fényeknek, a tárgyaknak külön-külön. Barnán csillogott egy székkarfa hajlata. Három üres üvegpohár állt sorban a nikkelezet tálcán, mögöttük, a tükör felől, saját képe előtt egy nyalka üvegcancsó. A mennyezet sima volt. Ez azt jelentette, hogy itt nincsenek füstriasztók, a jelentés mögöttes értelme szerint pedig lehallgatókészülékek sem voltak. A telefonkészülék megértően, tapintatosan vagy parancsra, némán kussolt a helyén. Mellette határidőnaplómiban ugyanazt az időt mutatta a golyóstoll, amelyikre a vonalzáson beállítottam, beírt szövegeim, ábráim sem változtak. Nem voltam elég fontos ahhoz, hogy bárki elolvassa és már ezzel átigazítsa őket. Sértecsszámba ment a közönyük, bárkik voltak is. Erre vallott az is, hogy megmutatták nekem a tévéfelvételt, és még a véleményemet sem kérdezték róla.

De mi van akkor, kérdeztem magamban, ha egyedül nekem mutatták? Megmutatták, hogy mire képesek, technikailag, zárt láncú adásban legalább. Ha pedig ezt megtehették, sok mást is megtehetnek. Figyelmeztettek tehát. Ha pedig figyelmeztettek: üzentek is általam valakiknek, akik birtokában vannak az övékéhez fogható tudásnak, és megfejtetik az üzenetet.

A képernyő most, a nagygyűléseket záró, szokásos néptáncok végeztével, a vadászruhásan megismert alakot mutatta, öltönyösen, beszélősen. Nem ám, hogy a mezőgazdaságról értekezett volna Szervál, mint tegnap este, általánosságokról szólt. Hanghordozására figyeltem fel. Kedélyes volt, már-már cinikus. Ilyen hangnak nem volt helye eddig. A győzelem errefelé mindig komor volt, akárcsak az öröm. Az eredményeket mindig önemésztő pátosszal ünnepelték, és így bármennyire jelentősek lettek volna, soha nem hatottak természetesnek, nehézségeket kellett leküzdeni az elérésükhöz, végső soron tehát a harcot és nem a győzelmet dicsőítették, az akadályokat nagyították fel, miközben arról szóltak, hogy a maga rendjén halad minden.

Bírálatnak, szinte lázításnak hatott ennek az alaknak a könnyedsége. Majd kieltette a szót: hatalom. Hatalomról itt nem beszéltek: az volt, magától értetődő, sőt önmagát meghatározó és magyarázó módon, saját indokaként is. Népről beszéltek mindig, és célról, amerre a népet vezetni kell. Ez az ember most – a másik után – pusztá hanghordozásával az előbbi ellentéte volt. Nem tett egyebet, csak felkínálta a jelenlétét, és a modora hatott úgy, mintha más lehetőséget sugallna az egyetlen helyett. Maga a tény, hogy ezen a napon szóhoz jutott, olyan volt, és talán akart is lenni, mint a remény. A remény álma.

– Bróm – mondta Kucu-Kucu az ágyon, álmában.

– Te sem vagy tökéletes – mondtam neki.

– Bróm – felelte, de lehet, hogy azt: – Brumm.

– Brum-brumm, bizony, Kucu-Kucu.

Felébredt az újabb neve hallatán, és egyszeriben készenléti állapotba került, mondhatni szolgálatba helyezte magát.

– Magának sem lehet könnyű.

– Már nehogy megsajnáljon – mondta. – Nincs miért. És nehezen is túrném.

– Tudja – mondtam neki –, én azt hittem az este, sajnálom azt a nőt, és ez sérti. De ez túl egyszerű magyarázat lehet, éppen csak nem találtam jobbat. Már-mint olyant, hogy azért fölényben is maradjak.

– S a nő mit szólt?

– Nem is tudott róla, hogy megszántam.

– Rendes nő – mondta –, csak nincs szerencséje a pasikkal.

– Sok pasija van?

– Miért ne lenne? Egy ilyen vacak kisvárosban nem sok szórakozása akad.

– Nem szórakozásból csinálja. Komolyan veszi a férfiakat.

– Akkor miért nem ment ki magával?

– Talán mert saját magát még a férfiaknál is komolyabban veszi.

– Veszélyes fehérnép lehet.

– Erre nem is gondoltam – mondtam, miután belegondoltam egy kicsit.

– Nem a fenét! Mi másért ment volna el?

Kucu-Kucu öltözködés közben szórta a féligazságait, azt remélve talán – de nem nagyon –, hogy valamelyikkel telibe talál. Félszívvel csinálta, nyilván, hiszen most nem az volt a feladata, hogy lelki életet éljen velem, legfeljebb az eszét csillogtatta unalmában. Láttam hasán a tölcsér formájú szőrzetet, a kirívóan rózsaszín mellbimbóit, a vaskos felkarjához nem illő, vékony alkart és apró kezét, egyik ujján a karikagyűrűt, de valahogy nem láttam az egész alakot, pedig ott volt. Az ízületei illeszkedéséből életrajzi változásokat olvashattam volna ki: ahogy falusi gyerekből kemény kommandós, aztán elpuhuló irodakukac lesz, aki alkalmi feladatokra készenlétben tartja a testét, különben meg élvezi. Vastagabb, de puhább volt nálam.

– Ha ma van holnap – mondtam –, akkor én nem vagyok veszélyes. A nagyfőnök ma megmutatkozott, holnap tehát már nem jön.

– Ezt ki mondta magának? Jön az, ne féljen.

– Ez azt jelenti, hogy amit a tévében láttam, az, hogy úgy mondjam: biztonsági másolat volt? Hogyha holnap valami nem úgy sikerülne, ahogyan eltervezték, legyen mit bejátszani?

– Ez se rossz ötlet – mondta Kucu-Kucu. – Lehetne biztonsági másolat. De nem az.

– De nem is valódi.

– Valódi is lehetne.

– Akkor mi?

– Hagyjuk ezt holnapra, jó? Van egy szabadnapunk, miért rontanánk el? Én például innék valamit.

- Szolgálatban?
- Maga nekem nem szolgálat – mondta –, hanem a barátom. Majd meglátja.
- Beszarok!
- Majd megnézem.

Isten!

Hogy nem gondoltam rá, mentségül, elsőre!

Nem gondoltam rá, sem mint felsőbb személyre, sem mint gondolatra. Egy gondolat gondolata, gondoltam róla néha, rég.

Azt hiszem éppen, éppen ebben a szobában, hogy gondolnom kellett volna rá. Restségből nem tettem. Restek vagyunk az önfeladáshoz.

Eljuthattam volna hozzá, mint szerelmes legény a mátkájához a szeme sugárán. Csak nem tudtam, merre nézsek a lakodalmas sokadalomban. Hogyan tegyem meg az első lépést, hogy ne lépjek ki mindenből. Jut eszembe: hol van a sehol?

Kényelmes metafora volt számomra Isten, mindmáig. Összevont hasonlata mindennek, ami túl van, odaát: tárgyak árnyéka, fénye, pora, második ég a látható fölött, forró gőzpára a májam körül. Neve mégis a láthatatlannak, az érzékelés, a megjelenítés állandó kényszerével.

A kimondhatatlan. A nevenincs. Nem is volna jó, nem is volna fer, ha meg tudnánk-bírnánk nevezni, fogalmazni, körünkbe rángatni, emberalakban. Fordítva kellene történnie. Egyetlen név felé kellene törekednie az összes sóvárgó többi névnek, hogy ott, a gúla csúcsán egyesülve végleg elhaljanak, és Ő, Isten magában legyen tovább. Az éhhalál neve legyen.

Jaj, Kucu-Kucu, nem adnánk fel magunkat ezzel, de odaadnánk.

De túlságosan önhittek vagyunk ehhez.

Kucu-Kucu értené ezt, ha elmondanám neki, elvégre az önhittség profeszszora és haszonélvezője, és istenhívő lehetne, ha nem éppen istentagadó. Alkalmilag.

Zach sohn.

Muszájból tagadja Istent Kucu-Kucu. Még csak nem is hivatali muszájból. Hanem önvédelemből. Halálra válik, ha belegondol. Úgy véltem, képes lenne akkorát gondolni, hogy az elviszi. Egyszer csak magán kívül ocsúdna. Ő pedig igyekezett itt maradni, az egyetlen életében. Annyi erőt fecsért az istentagadásra, amennyit az istenhít adhatott volna neki. Mi másért ült velem szemben ez a véletlen Kucu-Kucu?

Iszonytatóan, ijesztően nevetséges voltam ott vele szemben.

– Úgy érzem magam, mintha két anyám volna – mondta éppen. – Ettől még boldog is lehetnék.

Szobánkba rendelte a vacsorát, négy személyre.

– De nem vagyok. Egyszer majd elmesélem magamat.

– Akkor majd leszel – mondtam én. – Isten, mint áthidaló szakasz, viadukt vallató és áldozat között – mondtam még.

Azt gondoltam közben: na, most megkapod. Ha lelked van, legyen lelkiismeret-furdalásod is.

Ezt gondoltam közben.

De nem gondoltam.

Csak úgy jött.

Vonzotta a hely. A hely szelleme. Van neki. Én.

– Ez a hely pont olyan, mint a cellám volt két napig – kezdtem.

– Kímélj, mert eszem – mondta. Azzal kilógatott a piros szájából egy szál paradicsomos makarónit, milánói módra.

– Akkor is elmondom, ha hülye vagy – közöltem vele.

– Szabadnapos vagyok. Szinte. Barátkozom.

Úgy tett, mintha enne. Jó lett volna elmesélni valakinek, hogy szülővárosomban ülök, de egy szállodaszobában, és velem szemben egy titkosrendőr milánói makarónit fal. Úgy talán valóságos lehetett volna.

– Behívtatok egyszer, aztán bezártatok – mondtam.

– Ne mondd! – mondta. – Ne mondd, mert még elhiszem.

De azért, gondoltam, elmondom neki. Eddig még magamnak sem mondtam végig. Mintha nehezebb lett volna meghallgatni, mint végigélni. Olyan emlék volt ez, amit nem szívesen visz magával külföldre az ember.

– Akkor már Ennél éltem – mondtam, ő meg hümmögetett rá. – De éltem, tényleg. Valóban.

– Az jó lehet – mondta. – Én is azt hiszem néha, hogy élek. Jó volt, ugye?

– Minden jó volt – mondtam –, csak szomorú voltam egy kicsit.

– De nem azért, mert tudtad, hogy egyszer ez is véget ér.

– Ilyesmi eszembe se jutott akkor.

– De aztán az enyéim eszedbe juttatták, ugye? Jobb lenne, ha hálás lennél nekik. Tartozol nekik ennyivel. Ha nem juttatják az eszedbe: unatkoztál volna. Unatad volna az életedet. Magadat. De ott, bent nálunk, egyszer csak érezni bírtad, hogy azonos vagy az életeddel. Még határozatsz is felőle.

– Szerinted szabad voltam tehát?

– Az ám.

Csócsálta a makaróniját. Őrzöm és vallatom. Tudtam, ha engedem, elmeséli, hogy miféle értelmiségi nyavalygást élveztem ki ott, de még azt is, hogy ott lettem értelmiségivé tanárból, hogy aztán gyászhuszár legyek. Szép konstrukció volt, mert együtt csináltuk. Becsülni lehetett a logikáját legalább, csak nem volt kedvem hozzá. Óvakodjunk attól, hogy megértsük vallatónkat, miközben benünket vallat. Szinte ezt mondtam neki. De azt mondtam:

– Kár, hogy nem ismerted Emet. Ő megtanított volna. A testével.

– Az jó, hogy te megismertél egy ilyen asszonyt. Csak aztán el ne meséld a feleségednek.

– Úgy beszélz rólam, mintha máris meghaltam volna – mondtam. – Készíted az életrajzomat. Tanítani próbálsz.

– Hát mit gondolsz, mire való az a rengeteg tudás, amit a szervezet felhalmozott?

– A szervezetben felgyűlik a méreg – élcelődtem, mert nem tudtam egyebet tenni.

– A fő, hogy értjük egymást – mondta ő. – Úgyhogy elmesélheted, amit akartál.

– Akartam volna?

Ott voltunk, ahol régen voltam, és lehet, hogy fel sem tettem a kérdést. Fölösleges lett volna elmondani: ráragasztani az eredetire, egy borotválkozótükörre a ragacsos matricáját, a levakarhatatlan lehúzás képét. Most minden emléknél kízóbban zavart, hogy azok fölöslegesek. Mintha nem is éltem volna át. Mintha egy sosem létezett alak másolata lettem volna hirtelen. Fénykép. Mintha bármi megtörténhetne velem ezután, ha ki nem találok helyébe-helyembe valamit. Ugyanaz legyen akár.

Még az is lehet, élvezném, ha összetépnének, mint egy véletlen fotót. Akkor szakítanánk.

De ez olcsó vicc volt, az is csak muszájból.

– *Merde* – mondtam tehát. Ez, a maga kíméletes idegenségével pontosan lefedte az egészet, mindent, ami volt és újra lenni akart, ez a szétfolyó sárga szar. Olyannak éreztem, képzeltem legalábbis. Nem mindegy? Pont arra folyt. Ami létezett: csak alatta, csak annak a szagával.

– Azt szeretném – szólalt meg Kucu-Kucu, miután illő szünetet biztosított nekem az emlékezésre, amire nincs jobb szó annál: önazonosulás. – Azt kéne most csinálnunk – mondta vastagon –, hogy elmegyünk megnézni Haza Bércét.

– Ő holnap jön, tata.

– Ha nem ma.

– Ma csak mutatták.

– És mi a különbség? Mindig itt van. Hát nem? Te sem gondolnál arra a kihallgatásra, ha ő nem lenne itt.

– Akkor elmondhatom?

Nem akartam már elmondani, mert nem voltam bizonyos benne már, hogy felpiszkálom vele, akár egy sterilizálatlan kutaccsal a lelkiismeretét. Éppen csak kellett. Úgy kellett, ahogyan ő akarta, és ettől elváltozott a történet. Bent voltam a tölcsérben. Amit egy tele palack nyakába állítottak. Visszabugyborékolások szívből fogadtatnak. Ellentmondások szívességből.

Hát akkor hajrá!

Tégy róla, koma.

– Ugass már, ha muszáj – mondta Kucu-Kucu is, nem csak én magamnak. – Hallgatlak.

– Csak hiszed.

Elmondtam mégis. Háromezerre legyenek kalibrálva, akkor is négyet teljesítek. Nagyobb csőben vagyok, mint amennyibe beleférek, gondoltam, noha nem kellett volna. Mind az járt az eszemben közben: ember legyél a talpadon, csak éppen a nevemet nem találtam. Hogy szóljál magadhoz, koma, ha még a neved sincs ott, ahol megtalálhatnának? Telibe!

Ám legyen. Legyek én Konstantin, Em meg Em. Ők úgyis jobban tudják nálam a nevünket.

Tangó!

Mit mondhatsz róla mást?

Hazudhatsz, persze. De azt is: minek? Ugyanaz. Nem bírsz kitalálni érvényesebbet a valóságnál. Akkor meg ott ülsz egy szállodaszobában, este van vagy másnap délelőtt, és még az is lehet, hogy aludtál egyet a hamisított életrajzodra, miközben vallatód a másik ágyon aludt, ébredéskor pedig azt kérdezi: jó volt? Vagy azt: na, milyen?

Mit szólsz?

Úgy szóljál, mintha ember volnál.

Semmit se mondj.

– Ezek a tied egyszer csak behívtak – mondtam. – Nem tudom, minek, miért és hogy kicsodák.

– Akkor be sem hívtak – mondta ő.

– Kuss legyen – mondtam én. – Ez fontos.

Azontúl úgy ült, mint aki a saját életrajzát hallgatja. Az kínos szokott lenni. Nem az életrajz, hanem hogy elmondják. Valaki másik beleártja magát a szavával. Örömmel tettem, noha utáltam magamat érte. Ezt az utálatot szerettem leginkább. Olyan utálatossá és örömmel beszéltem, mintha valaki más, egy másik, akiről a beszédem szól, belehallhatna.

– Én azt gondoltam – mondtam –, hogy ezek nincsenek. Kéne, hogy legyenek, de nincsenek. Úgy voltak, vagy lehettek volna, mint valami következtetés. Egy elmetorna jutalmaként. Hogyha létezik Haza Bércse és környéke a rendszer, akkor ezeknek is létezni kell. De attól még nem valóságosak. Csak egy logikai mutató végén juthatsz el hozzájuk, és nem is többek annál, mint amire következtetésként eljutsz. Vagyis: el kellett jutni oda. Mondhatnám, megnyugtató, hogy valóban vannak, és eljutottam oda, hozzájuk. De nem mondom. Ahhoz túlságosan valóságosak. Egy pattanásos ifjanc azt kérdezte tőlem: tudom-e, miért vagyok ott? Tőlem várta, hogy megmondjam az okát, és ezzel arra a képességemre hivatkozott, hogy mindennek az okát keresem, még azelőtt, hogy megismerném, ismerném a tényt magát. Igenis, a lelkipurdalásomra apellált. Lelkipurdalásomnak kellett lennie, ha egyszer hozzájuk jutottam. Szinte kétségbeestem, amiért nem éreztem semmi bánatot, vagyis büntudatot. Fel voltam készítve tehát. Kellőképpen magamra uszítottak. Az a hülye meg úgy állt ott, velem szemben, mint aki tudja, mi megy végbe bennem, miért éltem idáig, ezért. Mintha csak azért éltem volna, hogy vele találkozzam. És közben nem is tudta. Csak úgy volt tanítva. Az ösztöneivel szimatolta meg, hogy engem mire vittek az ösztöneim, a kiművelt reflexeim. És akkor mintha egyszeriben fölöslegessé vált volna minden, amit tanultam, legfőképpen az, hogy tanultam egyáltalán. Jobb lett volna, mert hasznosabb lett volna ostobának lenni. Jobb lett volna, mert hasznosabb lett volna félni. Azzal tudtunk volna mit kezdeni, ő is, én is. Megnyugodtunk volna, és megérthettük volna egymást. Mindketten erre vágytunk. Ezt akartuk megértetni: bunkók vagyunk és passz! Hadd ne kellett volna rühellnie az eszemet. Hadd lettem volna el én az eszem nélkül. Hadd tanultuk volna ugyanazt.

Hadd tanultuk volna meg a semmit. De volt egy bökkenő. Az, hogy én nem félttem. Pontosabban: azt hittem, nem félek. De ez akkor elég volt nekem. Hiú érzés volt, de volt valami legalább. Mert különben üres voltam. Üres, mint egy tanulatlan pohár. Jó ez így?

– Én csak hallgatlak – mondta Kucu-Kucu.

– Ez elég szemérmetlen – feleltem.

– Mi?

– Én kitergegetem itt neked a lelkeket, te meg figyelsz.

– Te kérted, hogy hallgassak – mondta. – De azért kérdezek egyet. Te még mindig azt hiszed magadról, hogy nem vagy veszélyes? Miközben ilyeneket gondolsz a kihallgató tisztedről, és nem egyszerűen összeszarod magadat? Nem azt akarod, amit ő. Ilyen egyszerű volna pedig.

– Szerettem volna, ha te vagy a kihallgatóm – mondtam, és elvártam, hogy nevéssen ezen, mert én nevettem volna, ha rám kerül a sor, de legalább megpróbálom.

– Öcsi – mondta –, mindez sokkal egyszerűbb, mint hiszed. Miért nem szartad össze magadat ott? Azzal kész. Soha többé nem hívtak volna.

Ott voltunk, ahol. Nem álltam meg, én beszéltem előbb. Ő pedig kivárta. Hogy csesznék meg a rutinjukat!

– Az a marha meg – mondtam – nem sokat kérdezett.

– Hanem hagyta, hogy mondjad.

– De mit? Mit mondhattam volna?

– Akármit.

– Bármit?

– Csak együttműködtél volna. Az a fő. Azért csinálják, hogy tudd, nincs más esélyed, mint együttműködni.

– De nem volt mit mondanom. Barátom, én a végén már mondtam volna bármit, ha tudok. De üres voltam.

– Na, ugye.

– Na, nem.

Ezen mélázott egy keveset, pont annyit, amennyit megengedhetett magának. Azt mondta később:

– Jó szó ez az üres. Ez tényleg jó szó. Sok minden van benne. Nehogy elfelejtsd.

Hátradólt, és akkor reccsent egyet a szék karfája, ahogyan kell neki ilyenkor. Olyan közhelyesek voltunk, alig bírtuk ki.

– Még mindig üres vagy – mondta. – Azt tölthetnek beléd, amit akarnak. De szerintem jobb lenne, ha nem hagynád.

Ápolt engem ez a Kucu-Kucu, vagy mi egyebet tett? Azt mondta, fogadjam el a játékszabályait, aztán meg azt, ragaszkodjam a sajátjaimhoz. Szegény Kucu-Kucu, szinte megvigasztaltam, nehogy kettőbe szakadjon az erőlködéstől. Úgy próbált védeni, hogy önfeladásra készítetted, mintha saját életrajzából tudná, hogy az az egyetlen lehetőség. Lehet, hogy egyszer régen őt is berendelték, és kérdéseket tettek fel neki. Villanyszerelő lehetett abban az időben, vagy hasonló, talán még a szülőfaluja keserűlapujának a zöldje is ott virított

az ünnepi nadrágja ülepén. És ott azt mondta, nekik vagy magának: ám legyen, úgy szabadulok tőletek legkönnyebben, ha közétek állok. Nyomban szolgált is néhány adattal a villanyszerelőkről vagy hasonlókról, elmondta nekik, amit amúgy is tudtak. Nem mosolyogtak egymásra a vallomása után azzal a szőke, pattanásos fiatalemberrel, de azért értették egymást, az egymás hazugságait. Egyetlen lépést kellett megtennie csupán: csak át kellett lépnie abba a másik körbe, az aztán még arról is gondoskodott, a fizetés mellett, hogy ne legyen lelkifurdalása. Minden egyszerű volt, és megnyugtatóan törvényes, és legtöbbször az egyszerűsége, a törvényessége vágyunk, még a fizetésnél és az illatos kurváknál is jobban. Most meg talán arra vágyott, hogy ő is végigcsinálja valakivel, amit vele tettek, ezért ült itt velem és nem a hideg miatt. Arra biztatott, hogy ellenálljak, csakhogy ő megmutathassa, bizonyíthassa az erejét. Hiú volt, nem akart tehát könnyű győzelmet. Éppen csak azt is tudta, hogy az teljességgel fölösleges volna. Engem nincs mire használni, tehát nincs miért. Öngerjesztő és hiábavaló, már-már elméleti mutatványt hajtott végre. Ez túlment a hivatali kötelmein, és minél közelebb került vissza így a lelkiismereti köréhez, annál aljasabb lett. Hiszen öncélú és önző erőfitogtatásához éppen annak a szervezetnek a hatalmát használta, melynek ellenállnia nem volt kellő ereje.

Jutott időm mindezt végiggondolni, mert enyém lett az ágy, elfoglalhattam a helyét, hogy majd pihenten folytathassuk a párbeszédet. Kímélnie kellett, ne hogy idő előtt kidőljek. Ez volt a legveszélyesebb műfogás: a kímélet és a szervezés. Maga az idő. Az, hogy hagyott számomra időt, módot, hogy felállítsam tekervényes gondolati labirintusomat, és aztán eltévedjek benne. Belássam közben, hogy fölösleges és hiábavaló gondolkodni rajta. Talán, gondolkodni egyáltalán. Hiszen cserébe itt volt az általa ajánlott valóság, noha éppoly megfoghatatlanul, mint egy bölcséleti tétel. Elvégre nem juthattam ki belőle, körös-körül ez a felnagyított, mégis láthatatlan valóság volt csak.

Arra is rá kellett jönnöm eközben, mondhatni arra kellett rávezetnem magamat saját útvesztőmben, hogy egyedül vagyok benne. De nem ám a valóság részeként, mint inkább a magára hagyott árvájaként. Hadd kuncogjunk egyet, mondtam magamnak: te vagy az útvesztő útszélére kitett lelencgyerek. Annyit tehetsz, hogy ezt legalább nem élvezed. Nem kéjelegsz a fájdalomban.

A baj csak az, hogy nem volt igazi fájdalom. Jólesett volna pedig. Éreztem volna. Lekötött volna. Kimarjítottam egy kissé derekamat az ágyon, de túlságosan egészséges voltam még ahhoz, hogy nyilalljon vagy sajogjon legalább. Beteg szerettem volna lenni. Talán még eszméletlen is. Hadd dolgozzanak rajtam szakértő kezek, és még csak ne is tudjak erről.

Ott az ágyon úgy döntöttem, elképzelek valamit. Valami mást. Nem tellett többre tőlem egy virágos mezőnél. Erdei tisztás volt valójában. Sütött fölötte, de még benne is a nap, le a fűszálak tövéig, és volt azúr lepke, és volt lila virág, de még Em sem volt ott. Olyan volt, mint egy szép, együgyű festmény egy bérlakás falán, éreztem, hogy langyos a fénye. De legalább jól használtam-kezeltem a színeket, halványsárgát kentem a halványzöld falevelek peremére, és olyan halványkékre festettem a fényt, amilyen a tejben látható, a csésze karimájánál. Fes-

tettem és néztem közben, csakhogy nem voltam benne. Hiányoztam saját képzeletemből. A képnek jónak kellett volna lennie, és nem volt jó.

– Nem telefonálunk? – kérdeztem. – Hátha azt mondják: nem jön.

– Miért ne jönne?

– Há' mer' akkor mi is elmehetnénk. Esetleg.

A parasztos stílussal próbálkoztam, még el is mélyítettem a hangokat. Csak-hogy nem ugyanaz volt a kettőnk hagyománya, noha hasonló iskolába jártunk. Más volt a szagunk. Szagismeretben legalább olyan jó voltam, mint a színkezelésben meg a falusi stílben. Illatszerügynök voltam, nem egyéb.

– Ne félj – mondta. – Nem kell félned.

Ez baráti tanácsként hangzott.

– Azt nem kívánjátok meg? Csak magamtól félek, önerőből?

– A francba, barátom – mondta. – Mire jó nekünk az, akit meg lehet ijeszteni? Akit meg lehet ijeszteni, annak félnivalója is van. Az zsarolható. Az egyszer csak rájön, ha kérdezzük, hogy zsarolható. Úgyhogy kérdezzük is. Akkor aztán kezdetét veszi az önismereti lecke. Alig várják, hidd el.

– De miért? Meg akarnak halni?

– Egyszer egy pasas kiugrott az emeletről. Pedig még egy kérdést sem kapott.

– Erre ti?

– Erre mi rácsot szereltettünk az ablakra. Aztán megpróbáltuk anyagköltségnek elszámolni. Ne mondjam, hogy szinte belebukott a főnökség.

Nocsak, Kucu-Kucu a humorral próbálkozott, kísérletezett. Úgy tett legalábbis. A kísérlet kísérletét mutatta be nekem. Én meg neki a telefonkagylót. Nem fogta le a kezemet.

– Párizst kérem – mondtam a kagylóba. – Ismeri a számot, meg Lucille-t. Teltkarcsú. Lucille a szeretőm – mondtam Kucu-Kucunak, magyarázatképpen. – Mondhatni, honosodásom ürügye.

– Nincs – mondta.

Éreztem orromban, ahogy a telefonkagyló visszaleheli a leheletemet.

– Nem szoktam hazudni – mondtam.

– Akkor sincs. De nem is a Deuxiem Birou-t hívod. Csak úgy hívogatsz ezt-azt, mint kinek senkije nincs. Mondhatok valamit? Hadd mondjak, pedig látom, hogy ideges vagy. Azt mondom, jobb lenne, ha a Deuxiem Birout-t hívnád. Azokra még szükségünk lehet.

– Jujj! – mondtam.

– Jujj, bizony – mondta.

Éjfélkor nem kapcsolta a párizsi számot a központos, akit már magam elé képzeltem, de nem jutott annyi időm rá, hogy megutáljam. Csigás hajú, ősz nő lehetett vagy kopasz férfi.

Éjfélkor elaludtunk. Én fáradtan, ő szándékosan. Én a székből, mert épp abban voltam soros, és hagytam, hogy a karfa vágja a karomat. Ő a süppedékes ágyban fújtatott. Ezt nem bírta még leszokni, nem tudta megtanulni a szelíd alvást, úgy pőfögött ki testéből a láthatatlan pára, mint a kályhán rotyogó dődöléből odahaza, ahol az anyja mondogatta el mindenkinek, aki szerelmes vagy ártó, vagyis számonkérő szándékkal a tapaszos ablak alá sündörgött, hogy

az ember álmát éppúgy tisztelni kell, akár a küszöbön heverő kutyaét. Főleg, ha az ember férfi. A kutya meg kutya. Jó neki.

Szeretnél kutya lenni? Akarnád-e?

Három órán át úgy tettem, mintha aludnék, még álmokat is próbáltam látni közben. Hajnali háromkor meg azt mondtam, előbb magamnak, aztán már neki:

– Ne aludd át az életedet.

– Hadd legyen – mondta. – Felkelek, ha félsz egyedül.

Az égnek odakint, a barna függönyön túl világosodnia kellett volna, mint minden nyáron, de nem tette. Eldugták a lámpásait, és gyér utcai neonfényeket raktak a helyükbe. Azok meg szórták, amit bírtak. Alig jutott le a fény a kövzetig. A kő pedig megadóan csillogott a hóban. Úgy tett a kő, mintha volna. Szegény kő, mondtam volna, ha beszédesebb kedvemben vagyok, és egy áttűnő pilanatban éppen azt hiszem, a megfogalmazás többet ér, mint a tárgya.

Kucu-Kucu pedig kapkodta magára közben a göncöket. Halvány volt a világitás a szobában, de beszédes. Mutatta, hogy Kucu-Kucunak milyen a válla, a hasa meg a lába. A lába izmosabb volt az enyémnél. A válla szélesebb, de az mintha nem lett volna fontos.

– Megismerne így az anyád? – kérdeztem tőle, mert nem volt más, felsőbb személy, akitől kérdezhettem volna.

– Te meg egy fasz vagy – mondta ő. – Soha ne kérdezz ilyent a barátaidtól hajnalban. Inkább rendelj egy kávét.

– Azt kapd be – mondtam, miközben rendeltem telefonon. Azt mondtam a telefonosnak, bárki lett volna az: két kávét kérek. Jó volt mondani. Éreztem az ízét. Azt is mondtam, hogy törölje Párizst. De akkor már törölve volt.

– Hálás vagyok, hogy kitalálta a gondolatomat – mondtam tehát a telefonnak.

Olyan hajnal volt, amikor recsegnek az ember ízületei. Halványan figyelmeztetik, hogy egyszer hatvanéves lesz, de annál egy nappal se több. Azt kívánják az ember ízületei ilyenkor, hogy összeszokjon velük. Ezért aztán csöndesen recsegnek. Örvideni kell annak, hogy szólnak, nem ellenkezni velük. Úgyis jobban tudják nálad, meg pontosabban.

Jó hajnal volt, csak mert hajnal volt. Örömet okozott volna a fájdalom, ha lett volna. A véren vett fájdalom, mondhatni. De semmi. Mint egy hajnal.

– Susi – mondta Kucu-Kucu a fürdőszoba ajtójából, és ezzel én is megkaptam a nevemet tőle –, ne tagadj le, ha hívnak. – Azzal bement, vagy csak indult gőzt árasztani magára. Én meg ott voltam a félelmetes telefonkészülékkel. De lehet, hogy az csak pusztá, sivár tárgy volt. Én magam pedig akkor micsoda?

– Több hajam van, mint neked – mondtam neki. – Főleg hajnalban.

Számlálhatatlanul több hajszaám volt, valóban. Azok, igaz, a fejemre tapadtak reggelente, mosdáskor, egyenként. Neki meg már most, mosdás előtt. Valóságosat, rémet álmódott tehát vagy feltételezhetően abban a másik időben, és attól izzadt álmában, vagy csak úgy tett?

Közbeszólásomra becsukta maga mögött az ajtót. Ne várj, ne szólj. Ne számold a hajadat. De hagynám azért, megadnám neked a szabadságot, hogy sorra vegyed minden hajszaadat. Végére jutsz, mire visszaérek. Mert mire másra,

hová? A végeredmény adott, és te sehol nem tanulhatsz annyit, hogy a tudásoddal változtathatnál rajta. Az már nem a te tudásod volna.

Ezt mondhatta volna, ha akarta volna.

– Szia, kopasz – mondtam neki búcsúzóul én. – Tízezernél tartok.

– Hát akkor tar vagy. A tízezer kevés. Annyi hajszálunk van, ahányan a kínaiak szoktak lenni. Ezt azért kombináld be. Én fürdök, te inkább számolj.

Ez a fickó ott, amint nem ott volt, jó fazon volt. De a fürdőszoba egy másik ország volt. Megkedvelem, ha majd átjön onnan, a vendégemet.

Kucu-Kucu, Mikulás, nehogy már azt mondd, amikor hozzám kijössz, kedd van, a te neved meg valódi. Lefekszem inkább az üres helyedre. Kucu-Kucu, nehogy annyira önhitt légy, hogy azt is elhiszed, te valódi vagy. Nem vagyunk senkik, Kucu-Kucu, és a legnagyobb munka, hogy ezt el kell hitetnünk magunkkal, aztán még el is kell fogadnunk.

Ennyibe került hajnalban nekem, hogy valaki, egy hasas férfi bement a fürdőszobába. Annyi erővel, amennyivel elgondoltam, akár betuszkolhattam volna őt magát, és ciángázt engedek rá. Ez is lehetett éppenséggel a céljuk: hogy erre fordítsam az energiámat, amit felgyűlni sem hagytak bennem. Olyan laza lettem volna a fáradtságtól, mire kikérdeznek, hogy még a kék égre is azt mondom: igen. Az ég meg szürke volt. Természetesen szürke, a maga esze szerint.

Éljen, ha nem is a kékség, a szín esze legalább! Az ég színének értelme éljen.

Addig-addig hurráztam én ott az ágyszélen, dobogó vérerekkel, hogy a kék ég elkezdett mutatkozni. Lehetett akkor fél nyolc. Ha nem éppen fél hét volt valahol. Ott lett volna jó, valódi, ahol előrébb jár vagy késik az óra, ott lehetett volna a hazám, a két mánus között. De ott se volt. Egyszer csak nem voltam sehol.

Nincs itt baj egyéb, mondtam magamnak, még mielőtt belegondoltam, s azzal beleéltem volna magam a másnapos tébolyba, csak keveset aludtam, azt se igazán. Szét vagyok oldva. Behelyettesíthető vagyok. Valaki jobb kellene ide nálam. Hat eszem legyen, úgyis félrejár közülük öt. Nem engem kellene választaniuk Kucu-Kucuéknak. Találjanak maguknak magukhoz való.

Az ám, Lucille, csakhogy éppen én voltam ott. Kucu-Kucu számítása szerint: kopasz és öreg voltam, ezer hajszálam volt csupán. És még azokat is szándéka szerint számolom csak egy sötét hajnalon, nem tépdeselem, ahogy az természetes, egyúttal elvárható lenne egy vénembertől, akinek már szeretőre sem telik az erejéből vagy a reményéből. Ott ülök hajnalban az ágyon, és nem csupálom a frizurámat. Egyedül Isten gyökönthetne a balomon, éteri farával gyűrve a lepedőt, én pedig csak nézném.

– Helló!

Na most, Lucille, mondanám, akkora csend volt a szobában, mint maga a szoba. Körös-körül beüvegezve.

– Csók – mondaná maga erre.

Ne akarjon már ennyire megképződni, Lucille. Világrajövetelünknek mégis csak létezik természetes módja. Túlságosan véres és pinaszagú ahhoz, hogy ne igyekeznénk kikerülni belőle, belátom. De attól még megvagyunk. Itt ülünk hajnalban egy idegen szobában, és azt mondjuk egy titkosrendőrnek, aki a zuhanyfürdő párálló illatával tér vissza hozzánk:

– Jó reggelt.

Ettől reggel lesz. Tud jobbat?

Lucille, maga a hunyó.

Magamnak meg azt mondtam: te vagy. Vagy is, meg az vagy is éppen. Kucu-Kucunak meg nem volt jobb dolga, mint azt mondani a fürdő ajtójáról:

– Tízről nézzük a tévét.

Haza Bércének pedig nem volt jobb dolga, mint tíztől tizenkettőig mutatni magát. Két órára megpróbál valóságosnak látszani. Az se kutya. Tudna-e jobbat, s ahhoz kellő, a miénkénél több erőt, Lucille? Vagy maga csak heverne nekem meztelenül? Én pedig három órán át bámulnám világra világító, csodásan rőt szeméremszőrzetét a nyirkos öle körül, egy párizsi ágyhuzaton, a földgolyó végvidékén. Szeretné, hogy nézzem?

– Nem rendelnél inkább reggelit? Kávét, tea, sonka, tükörtojás, dzsem, vaj és sok-sok víz. Kitikkadtam – mondta Kucu-Kucu.

– Csak nem beszélte álmodban, s kiszáradt volna a szájad?

– Én még a feleségemnek sem beszélek álmodban.

– Szegény asszony – mondtam én. – Lehet, hogy nem is te öleled olyankor.

– Akkor legalább álmodhat helyembe jobbat.

Morc fürdőzőket reggel idegenben is nehezen tűrök, saját szobámban még annyira sem, mint másokéban. Ez meg olyan volt. Rosszul ébredt, talán azért, mert én költöttem, pedig neki kellett volna engem ébresztenie. Mondhatni azzal: itt a Mikulás. Mondta is:

– Nézzük már meg tíztől a tévét.

– Megnéztük már tegnap.

– De ma lehet, hogy látsz is valamit.

Lucille, erre én megkérdeztem azt is, amit nem kellett volna:

– Mit akartok mutatni?

De tízig még bőven akadt mutogatnivaló, Lucille. Én például azt mondtam, de ne feledje, hogy reggel volt éppen, amikor annál üresebb a fej, minél több erejét saját feltöltésére próbálja fordítani:

– Há' már ne hagyjátok ezt a hülye Wudut, hogy szurkáltassa a népet. Azok a gombostűk roppant kisszerűek. Nagy ember nagyként pusztuljon, nagyok által. Ne azok öljék meg, akik elfogadták, hogy az alattvalói. Olyan ember kell ide, aki annyira merészkedett legalább, hogy az idegenséget válassza. Egy kívülről. Valaki, akinek már semmi köze hozzá. Így nem is lehetne kinyomozni. Indoka se legyen, oka se, személyazonossága pedig végképp ne legyen. Kucu-Kucu, ezt nektek kell eldöntenetek. Nektek kell kimérnetek, mekkora az áldozat, és mekkora gyilkos illik hozzá. Ez a ti dolgotok.

– A munkánk, az ám – sóhajtotta Kucu-Kucu.

– Kineveltétek már hozzá az embert?

– Mit képzelsz?

– Például ezt a Wudut.

– Ő nem jó. Mert tényleg kicsi hozzá. Megkerestük, vállalta volna is, de ő csak magáért tette volna. Ez nem ismer mást, csak önmagát.

– Jaj, ne – mondtam –, ő még engem is jobban ismer, mint saját magát. De engem is csak annyira, hogy azt sem veszi észre, ha őt pofozom. De mondok valamit. Nehogy ti csináljátok. Nehogy azt higgyétek, valóban elég nagyok vagytok hozzá. Alkalmasak, elismerem. Eszközötök is megvan hozzá. Ti magatok vagytok az eszközök. De csak annyi. Ennek a népnek nagyobb példa kell a katarzishoz. Túl kell, hogy jusson rajta, s azt csak úgy lehet...

– Kin kell túljutnia? – kérdezte. – Na, halljuk.

– Tudod te, kiről beszélünk.

– Te beszélsz – mondta. – Én csak kérdezek. Ne hozassak fel kávé? Vagy mit isztok ti reggelente Párizsban? Konyakot?

Tudtam, előéreztem, mi következhetne. Elébe is mentem.

– Em – mondtam.

– Így nevezed?

– Nem mindegy?

– Megbízható volt – mondta. – Ez a nő adott magára. Őszinte akart lenni. Mert őszinte volt ő maga. A teste volt a legőszintébb. Mindegy, hogy kivel szemben. Neked is, nekünk is. A jó szerető ilyen. Mindegy neki, ki a szeretője, te vagy az öcséd, a fő, hogy legyen neki. Még az sem biztos, hogy élvezi. De azért szereti élvezni. A saját élvezetét szereti benned. De tulajdonképpen csak a maga biztonságára vágyik. A biztos pedig az, hogy ő szeret, egyedül ő, és ezt a partnerének mindig, mindenáron, minden erőből bizonyítja, mindenkinek. Erre való az ereje. Roppant erős, persze. De te, mi alkalmi tételek vagyunk ehhez. Nekem is úgy vallana, mint neked, annyi csak, hogy neked fülbe nyögné a vallo-másait. Ettől te elélveznél. Mi nem. Ő pedig azt hiszi, mert azt akarja, hogy mi is. Amire mi azt mondjuk ahelyett, hogy tévedtél, aranyom, azt mondjuk: vagy baszol vagy beszélsz. Nem így mondjuk, persze. De megvan rá a szó.

– De azt te sem tudod – mondtam.

– Helyben kell kitalálni. Baszás közben. De adja magát. Benne van.

– Hadd legyen odaát – mondtam, szinte kértem.

– Na, figyelsz vagy alszol? – kérdezte. – Mert nekem mindegy, hol van az a szó. Csak meglegyen. Meg is kerül mindig. Kiköpik. A végén mindig kiköpik.

– A kulcsszó: Em – mondtam. – Te láttad?

– Nem én! Csak ezek a vidéki kollégák. De olyan lehet, mint az összes többi. Miért volna más?

Kínálkozott egy olcsó megoldás: hogy azt mondom, azért más, mert az enyém. Igen ám, de mindketten igyekeztünk a jó ízlés határvidékén, vagyis a giccs határain kívül tartani magunkat. Miközben olyan giccses volt az egész, amilyent csak elképzelni lehet, mint tájképet a falra, hogy fedezzük vele a napi sírásszükségletünket. Vidéken.

Olvastam valahol, hogy a giccsfestmény attól az, ami, mert a modellre gondolunk a nézése – az élvezése – közben, attól hatódunk meg, nem a műalkotástól, az alkotó ügyességétől vagy szándékaitól. Csakhogy Em műalkotásnak rémlett, most még csak nem is volt eredetije. Em egyszerre csak: nem lett.

Em egy kép volt a falon. Szedd le, mondhattam volna Kucu-Kucunak. Szedd le, dugd el, elő se vedd! Máskor ne fess ilyent!

Halasi Zoltán

Átsüt

A gdański tengerparton, autóstapos körútam
közbülső állomásán egy szép szekszárdi lánnyal
ültem a hintaágyon egy hosszú holdas éjjel.
Nem történt semmi köztiünk, azon az egyen kívül,
amit a két egymásba igyekvő test igényel.
Apály volt kétségkívül, valami persze mormolt,
valami messze: tiltott terület feketéllett,
alighanem a tenger. A végtelen nyikorgást,
éretlen boldogságunk rútt kísérőzenéjét
(hogyan tetszett ez is akkor!), s egymásban fürdő testünk
illetlen, érdes nyelvvel nyaldosta körbe közben
a nyárinak hűvös szél. Úgy rémlett, daru gémen
fényszóróként a hold süt: átsüt a borzongásból
képződő közös öblön, mely reggel összezárult.

Építkezés, gödörrel: miénk volt még az Ország.

Keveset kevésért

„Ne! Ne! Legyünk barátok!” hangzott
a szülők nyitott kétszemélyes ágyán,
mielőtt még összegabalyodtunk volna,
első gimnazisták.
T. kezdeményezése volt, én jóváhagytam.

Gyönyöréhes és gyönyörszegény világunkban
a nő-férfi viszony ama formája mellett
köteleztük el magunkat, amely esetünkben
épp a nő-férfi viszonyt kerülte meg.

Azt képzeltük, így jobban megtarthatjuk egymást.
Akár a glóbusz két félgömbje – pólusok,
zavaró mágneses erővonalak nélkül.

*T. számtalan híresség ágyában csalódott később.
Én ritkásabban, s többnyire magamban.*

*A glóbusz két félgömbje mindeközben
szerelmi szeméttlerakóvá alakult át.
Ki mikor nem, vagy hogyan igen – brrr!*

*S ahogy az érzelmi sitt, kivált az én térfelemen,
kapcsolatunk egész felületét elborította,
úgy vált a megtartandó egyre kevésbé élehetővé.*

*Mit vártunk mégis? Hogy lényünk betűiből
értelmes szót rakjon ki valaki? Görbe kanalat, kést –
kiegyenesítsen puszta tekintetével?
Rút kacsatollunk, rücskös varangybőrünk –
az összes felmenői epidermiszt égesse el?*

*T. zárdaszűz anyjával árnyékbokszolt,
én komisszárkabátban jártam.*

*Azt hittük, nonkonformisták vagyunk,
pedig csak rosszul helyezkedtünk.*

*Sokat kívántunk embertársainktól,
keveset adtunk kevésért cserébe.*

Évi 1970

*Ott állt hamvasan köztük, a gáztűzhelynek támaszkodva,
tizenhét évesen, akár az érett ringlő. Penetráns whisky-
és émelyítő Calvados-szag fojtogatta. Be voltak rúgva
a fiúk. Volt, aki Parkánnál is ráerősített.*

táncolni?

Mi az, hogy Dachau blues?

Miért nem kéri fel

*„A csirke nyakát,
gyors mozdulat, végigsimítod: alszik.” Csakhogy ő, mondták,
nem affin. (Nem hagyja hipnotizálni magát.)*

*Hát férfiak ezek?
Az ablakból hugyoznak ki, seprűnyelet ajánlgatnak, meg répát!*

Nem azért jött ide. Az ivararány javítása végett. Hanem hogy
életében először szülei nélkül szilveszterezhesen.
Nézte, ahogy a hó a piros abroszra pilinkél.

Az egyik vendég

(miután megevett egy doboz Munkást) éppen habot túrt a kádban.
Valaki, térdén állva, a szoknyája alját perzselte öngyújtóval.
Kirojtolódott, állítólag.

Azért maradt ott éjfélig, mert
moccanni sem bírt, e sajátos kamasz-közfigyelem
úgy ingott körülötte, mint a kígyó. A pezsgőpukkanáskor menekült el.

Még voltak marizsuzsiból meg szécsipálból gyúrt jogos igényei,
még nem hagyta ott a szeszkazán férj két gyerekkel, nem nyitották fel
koponyáját, nem lett nell mezzo del cammin rokkantosítva,
későbbi súlyának nagyjából kétötödét nyomta.

Kiss Benedek

Aberrációk

*Tombol a hús,
a lélek meghúzza magát,
Lélek?
Az értelem sem ismer magára!
Kétkezű – kétlábú állatvilág!
Az utálat patás mennyországa!
Vissza az akasztófát,
vissza!
Nem tudjuk megőrizni tisztának,
ami tiszta!
Vissza az akasztófát, kötelet!
Ne becsüljük túl magunkat,
emberek!*

Unokát várok

*Unokát várok.
Csibész lesz, Kata.
Ennyit tudok róla.
Nagypapa leszek,
újból nagypapa!*

*Most még csak alakul,
formálódik a drága.
Rám üt-e vajon?
vagy nappapa üt rá
az unokára?*

*Kata lesz, csibész lesz –
ennyit tudok róla.
Mert csibész minden Kata,
(nem Kati, Katinka)
legyen bárki lánya.*

Gömbi lesz? Kopasz?
Vagy nagyfirtös, mint az anyja?
Én tudom, ha meglátom,
annyit mondok majd csak, hogy:
„azannya!”

S vajon mi várja?
milyen felszéllel milyen ország?
hogyan fogadja az
„új Európa”
egyik legkisebb porontyát?

Ringatom, rengetem majd,
mint nővérét, Sárát,
ki nagypapára huncut szemet vet,
s mielőtt megcsókolná,
félresimítja a szakállát.

Az anyanyelvet
úgy duruzsolom majd fülébe,
hogyan akkor se felejtse el
akár egy ízét is soha,
ha egykor jenki hajlik is fölébe.

Kata biztosan méltó hűg lesz,
hisz Kata
a világ minden boszorkánya!
Rám üt-e vajon?
Vagy nagypapa paskol rá
a szakálltépő
kis boszorkányra?

Félreértés

Mennyire gyűlöllek,
ó, éjszaka!
Megtévesztő lehet pedig,
ahogy éjfél tájban kiülök
egy padra
csillagaid alá,
s nézek fölfelé,
mint egy lunatikus.

*Csakhogy én már
akkor is
a pirkadatot várom!*

*(S mesésik,
hogy mikor végre
eljön a hajnal,
akkor esek be kifacsarva
az ágyba.)*

Jenei Gyula

fekete-fehér

sorok Tabák Lajos képeire

az árnyék kitakar a fényből részeket, vagy fordítva. ketten vannak, sétálnak – a vízben lágyan fodrozódik a délelőtt, de lehet, hogy délután van. egyszerre mozdulatlaná köt mindent a pillanat: a fényt, a vízben tükröződő felleget –, az egyik kissé oldalra vetett fejével bámul a lencsébe. már vagy hetven éve.

*

szemcsés kép, negatívja is másolat. kislány látható rajta ezerkilencszázhuszonnyolcból. nagykabátban ül a járdaszegélyen, mögötte téglafal, kosárka. a szemébe húzott sapka alól mintha a fényképezőgépbe nézne. orra nagy és szabálytalan, szája kicsit nyitva. nem mosolyog. lehet, hogy kíváncsi, de nem látszik rajta. koldul. aztán feláll és hazamegy. és felnő. talán megszereti, vagy szüksége lesz rá valakinek. lesz férje, gyereke, sokat dolgozik majd. az orra nagy és szabálytalan, a szája mindig tátva kicsit. így néz a világra, ilyennek látják az ismerősök. ha él még, valószínűleg kisnyugdíjas. az unokák ritkán látogatják. olyankor pénzt ad nekik. csodálkoznak, ha látná magát kislányként a képen.

*

az asszony lehajol. bal kezében szatyor vagy zsák, abba szedegyet valamit. ha alaposabban megnézzük, nem a földről, hanem szemétdombtól. a szemétdomb tárgyairól nem látszik, micsodák. az asszonyon sötét, aprómintás ruha, köténye világos, fejkendője is. a kendőtől az arc nem látszik. a kép oldalról mutatja a guberáló nőt – kortalan. lehet, harminc, lehet, hogy hatvanéves.

*

ül a földön. egyik lábát kinyújtja, a másik térdből csonka. nagykabátja, nadrágja toldozott. szemébe húzott kucsma, tömött, sötét bajusz. gyerekkori olvasókönyvekből ismerős kép. arcát süti a nap, mellette árnyékot húz a mankó. hátát oszlopnak veti, az oszlopon tábla: magánút – tilos az átjárás. a háttérben drótkerítés, távolabb fehér házfalak. a mankó árnyéka az exponálás előtt és után az óramutató járásával megegyező irányban halad időtlen lassúsággal. a férfi úgy néz ki, akár egy vén hajléktalan. pedig nem öreg. a fotósnek azt mondja: hadirokkant.

*

mintha ugyanaz az arc lenne, csak harminc évvel öregebb. a kopott kucsma alatt vastag ráncok, a bajusz már deres, a tekintet messzire réved, s elkerüli a vasaltnadrágos tisztviselőt, aki biciklijét árokspartra dobva előkapja a rolleiflexet – jó német gép –, s hármát kattint harkányi báró birtokán. az első képen a trágyát szóró paraszt lába: összedrótózott csizma, elől kunkorivá húzza a talpat a felsőrész, a szár madzaggal kötözve, a nadrág foltos, fekete, mögötte a ránc-talan ég világos színe, a láb előtt villa, ráragadva néhány szalmaszál. a második képen kezek: markolják a nyelet és fénylenek. a harmadikon az arc, miként föntebb írva van. bölcs öreg, gondolhatnánk, de a fotóstól tudjuk: tudatlan cseléd. (fogalma sincs, hogy kiállítótermekbe kerül képe.) azt se tudja, hogy éppen fényképezik. először életében, s bizonytalansággal utoljára.

*

vashordó. abroncsok harmadolják. mintha lejtőn gurulna és a svájcisapkás, atlétatrikós munkás próbálná visszatartani. de szó nincs lejtőről, a fényképész megdöntötte kicsit a gépet. a munkáson nincs kesztyű, nincs súlyfőlöslég. talán cukorgyári hordót görget, talán olajost. mögötte másikkak. ha valaki először mozgat súlyos vashordókat, hólyagos lesz, kisebesedik tenyere. ha mindig ezt csinálja, megvastagszik kezén a bőr. másként ér tárgyhoz, nőhöz, gyerekekhez.

*

ha színes lenne, ugyanez az árnyalat akkor is. háza hátulját tapasztja a férfi. kockás ing rajta, sötét nadrág, combtájékon világos a rászáradt sár. a kalaptól nem látni arcát, mozdulata a simítófa ritmusához igazodik, ahogy viszi föl a tapaszt, föl a falra. mint a friss vakolatnak, olyan színe van a képnek. amerre a munka halad, jobbra, csupasz vályogtéglák látszanak. balra tödör, előtte meghatározhatatlan szerszám nyele. talán ásóé. a földön elfektetett lapát, elöl a régi vakolat törmeléke. a szegénységnek is vannak fokozatai. a képen látszó olyan, amilyenben ezerkilencszáznegyvenben a szolnoki cukorgyár környékén, a tószegi út harmincegy szám alatt élt a szegényember, aki a házát tapasztja éppen.

*

ezerkilencszázötvenhárom. jobb lábát betongerendára helyezi, felsőteste előredől kicsit, alkarjaival térdére támaszkodik. combjának döntve szerszámnyél. bakancs rajta, simlis sapka, mögötte épülő emeletes ház, állványzatok kiszámított geometriája. kinéz a képből. töpreng. hátulról zuhan rá a fény. megrajzolja sziluettjét. sziluettjét rajzolja meg.

*

a háttérben panelok: erkélyek, ablakok, ablakok, erkélyek, ablakok. csupasz, csenevész fák, fiatal lakótelep. ősz vagy tavasz. két anya gyerekkocsit tol. egyikük trabantból, másikuk egy zsiguliból takar ki részletet. a két autó fehér vagy legalábbis világos. az egyik kicsi csíkos sapkában ül kocsijában, a fényképezőgép felé bámul. a nő a mélykocsiba. talán felsírt a baba. az anyja ráhajol, nyugtatja. lehet, hogy meg is állnak. a bal sarokban mintha csatornafedő mintázata látszana, ám ha jobban szemügyre vesszük a képet, láthatjuk, az egyik babakocsi fogantyújára erősített háló árnyéka rajzol apró rácsokat a betonra. a gyerekek azóta felnőttek, talán a lakótelepen élnek, talán nem. a fák is megnőttek, ha időközben nem törté ki őket egy részeg. az autók régen szét-

rohadtak, gazdáik újakat vettek vagy meghaltak.
az ablakok ugyanolyanok ma is. az erkélyek is.

*

mintha hatalmas homokdomb oldalán
ülne, de nem, megszokott mozdulattal
a gépet döntötte meg a fotográfus, s így tárgy
és alany jobbról balra átlósan metszi a képet:
kisfiú teherautót rakodik. szandálban, kantáros
nadrágban ül a játszótéri homokban és játék-
lapáttal valódi homokot szór a játékteherautó
platójára. a koci arrébb gurult, így az óvodás-
korú fiúnak nyújtóznia kell kicsit, hogy
elérje célját. hajába világos foltot töröl
a fény. az árnyalatok a gumifeketéttől a gomb-
fehérig terjeszkednek. a képről nem olvasható
le, mire gondol a kisfiú, de arra is talán,
hogy ha megnő, lesz igazi teherautója, amit
nem csak rakodhat, vezethet is. ezerkilencszáz-
nyolcvanöt. a homokozóban hihetően süt a nap.

Faludy György

Fowey, Cornwall

1967 júniusának egyik délutánján ott álltam Eric és csomagjaink mellett St. Austell vasúti állomásán, Cornwallban. George Sully ezredes feleségére, Jane-re váraoztunk, hogy elvigyen bennünket Fowey-ba, ahová meghívtak. Elmondhatatlanul kellemes szellő fújta hajamat homlokomba. A Golf-áram szelőlője, gondoltam és elmosolyodtam. A Golf-áramlat valahogyan bent volt a meghívásban.

Különös módon jutottunk ehhez a vendégséghez. Eric, röviddel azután, hogy Máltába érkezett, átfutott addig felbontatlan postámon a fiókban. Így talált rá Mrs. Sully levelére. Mrs. Sully ezredes feleségként jelentkezett Fowey, Cornwallból. Megírta, hogy a forradalom után fiatal magyar házaspár érkezett Fowey-ba, az asszony idős atyjával Csepelről. A fiatalok megtanultak angolul, a helyi vendéglátóiparban helyezkedtek el, majd továbbutaztak Amerikába. Az öreg munkás nem tanult meg angolul, esténként velük sörözött, aztán hazautazott Csepelre, ahol viskóját csodálatos módon nem kobozták el. Sullyék nagy lakókocsijukban tavaly meg is látogatták. Most levelet kaptak tőle. Nincs magyar ismerősük, és ezért kérik a *My Happy Days* általuk nagyra becsült szerzőjét: fordítsa le számukra a levelet. Le is fordítottam. Voltaképpen meghívó volt. Csúpan egyes részeket hagytam ki az angol szövegből, mint például azt, hogy „nem haragszom rátok, amiért csak angolok vagytok.”

Amikor novemberben megérkeztünk Máltáról Londonba, Jane Sully feljött Fowey-ból, hogy megszemléljen bennünket. Mintegy harmincöt éves, amerikai születésű, erőteljes és vidám asszony volt. Nagy pulóvert hordott, a két oldalzsebben egy-egy literes flaska ginnel. Hatalmas csomagot hozott magával. Letette széke mellé és elmondta, hogy férje, George Sully ezredes, aki a Kwai folyó melletti hírhedt japán fogolytábor hőse. Jóval idősebb nála, de nagyon szereti. Két gyermekük született, az idősebb 12 éves. Mikor kávéztam kezdtem főzni, Jane nagy kalácsot szedett elő bőröndjéből és háromfelé tépte. Foglalkozástok, mondta, nem köt benneteket Londonhoz. Mi az ördögnek pazaroljátok jövedelmeitek felét erre a két koszos szobára? Nekik három házuk van Fowey-ban. Az egyiket bérbe adták egy fiatal zenésznek, aki liberális képviselő szeretne lenni. A másikban ők maguk laknak. A harmadik ház 1492-ben épült, abban az év-

ben, mikor Kolumbusz felfedezte Amerikát. Hat szoba, konyha, fürdő, két WC, villanyfűtés. Fizetség nélkül áll rendelkezésünkre. Miért nem jövünk le? London köpöcsésze, Fowey gyönyörű. Később, mikor vacsorát akartam főzni, bár Eric azt ajánlotta, menjünk vendéglőbe, Mrs. Sully táskájából levest, sültet – nagy kacsát –, körítést, salátát és süteményt szedett elő, három flaska francia borral. A szükségeset felmelegítette. A gines üvegből egyedül ő ivott. Fél tizenkettő táján elmagyarázta, hogy nálunk alszik, de nekünk nem lesz sok dolgunk vele. „Éjfél felé dőlni kezdek jobbra. Toljatok széket tőlem jobbfelé a fejemnek. Balra széket lábaimnak. Dobjatok rám lepedőt vagy abroszt. Ez a piros is jó lesz.” Így is történt.

Amikor reggel 7 táján Erickel együtt bementünk a szobába, már eltűnt. A következő félévben még négyszer meglátogatt bennünket. Ugyanígy hozta az élelmet, az italokat, és dőlt éjfél táján. Egyre lelkesebben biztatott bennünket, hogy jöjjünk lakni Fowey-ba, hol egy eltűnt világ várakozik reánk, pálmákkal a vízparton és remek napkeltékkal. Rengeteg nyugős dolgunk akadt kiadókkal, újságokkal, rádióval, televízióval, és nem nagyon bízunk a cornwalli pálmákban sem. Júniusban végül mégis elutaztunk, és St. Austell állomásán várakoztunk Jane-re.

Néhány perccel azután, hogy a vonat továbbment, kinyílt az állomásfőnök jelzésű ajtó, és középkorú, magas gallérú férfi közeledett felénk.

– Maguk Sully ezredes úr francia vendégei?
– Mi vagyunk a vendégek, ha nem is franciák.
– Mrs. Jane Sully telefonált, hogy kocsija útközben defektet kapott. Fél órával később érkezik. Micsodák, ha nem franciák?
– Amerikai vagyok, az úr pedig magyar.
– Magyar? A mi szeretett balkáni szövetségeseink az első meg a második világháborúból? Üdvözlöm – mondta és karját felém emelgette. Kerestem, de nem találtam feleletet. Eric segített ki a bajból.

– Szép vidékre érkezünk.
– Valóban az, de majd meglátják a lényegét. Az európai kultúra bölcsője fekszik önök előtt, azaz a kelta kultúra. A világ egyetlen igazi civilizációja innét indult el hódító útjára. A kelta kultúra, Cornwallból és Írországból.

– Hogy aztán, latin kultúra néven, tovább terjeszkedhessen – jegyezte meg Eric anélkül, hogy szavából a gúny kihallatszott volna.

– A latin kultúra – nyilatkozott az állomásfőnök – gyengécske főzet. A görög meg ázsiai maszlag. A kereszténység elébb ért ide, mint Franciaországba vagy a németekhez. Írország túloldalán, a sziklás parton, az Atlanti-óceán mellett Sedulius Scottus elébb mondta fel fohászait, mint Assisi Szent Ferenc Itáliában. Alcuin itt született, hogy Nagy Károly frank császár pogány híveit keresztény hitre térítse.

Tudtuk, hogy Alcuin apátúr Yorkban született és angol volt, nem kelta, és Nagy Károly alattvalóit nem kellett megtéríteni, mert keresztényeknek születtek, de nem akartuk a jóembert előadásában megzavarni. Végül azonban mégis a hegylépcső felé mutattam, mely kelet felé elzárta a láthatárt:

– Nagyon szép hegy – mondtam.

- Nem csak szép. Hasznos is.
 - Azért-e, mert elzárja a várost a keletről jövő viharoktól?
 - Mi nem félünk a viharoktól, sőt szeretjük őket – jelentette ki a kelta hazafi, és megrázta ujjait jobb kezén.
 - Hát akkor miért? – kérdezte Eric.
 - Azért, mert St. Austellben nem halljuk a londoni BBC undorító hazugságait.
 - Mit hallgatnak?
 - Természetesen a dublini televíziót.
 - Kelta nyelven?
 - Nem. Mi, kelták belsőkben hordjuk nyelvünket, nem beszéljük. Csodálkozva látják majd, milyen sok bolton díszlik kelta felírás. Mi ismerjük az illetőt, és tudjuk, mit tart. Az idegen bekukkant a boltba és látja, hogy lepedő vagy zöldborsó. Az angol nem tudja, és benyitni nem mer, hát áll és pukkan. Egyébként abban bízom, hogy a kelta nyelv egy napon még feltámad.
- Amikor idáig ért, Jane kocsija megjelent mellettünk.

*

Fowey fallal kerített, nagyon régi város a tengeröböl és egy domb mellett. Jane a dombtetőn hajtott be, a város egykori urai, a Treffreyek kastélya mellett, melyet a nagy fáktól nem láthattunk. Jane mindjárt elmondta, hogy régen a törvény minden ház gazdáját arra kötelezte, hogy a várúnak születése napján anynyi hízott libát vigyen fel, ahány kémény füstölgött tulajdon házán.

- És tartják-e a tradíciót? – kérdezte Eric.
- Szigorúbban, mint régen, pedig semmilyen törvény nem kötelez bennünket – magyarázta Jane. – Férjem minden évben egyszer hat hízott libát visz fel Sir Thomasnak, méghozzá gyalog, ahogy a törvény előírta. Nyög is tőle, de a hagyományt mindenki betartja.

Kis barokk meg rokokó házacsákak sorakoztak egymás mellett a szűk főutcán, ahol a járókelőknek a kapualjakba kellett lépniök, hogy el ne gázoljuk őket. A kikötő közepén tutajszerű térség nagy gázlámpával oszlopon. „Éjfél után ez az egyetlen világosság Fowey utcáin”, hozta tudomásul kísérőnk. Aztán szemközt, az öböl túlsópartján kisváros házaira mutatott: „Az Truro, az ellenség”, mondta. Később megtudtam, hogy francia kalózkodók azért tudták kifosztani Fowey-t, mert Truro lakói meglazították éjszakára az öböl bejáratán keresztben fekvő láncot. Ez Cromwell idejében, 1650 körül történt. A part hosszában hajóközlekedés kötött össze minden kikötőt. A meglazított lánc az oka, hogy egyedül Fowey és Truro közt nincs közlekedés.

Jane először szállásunkra vitt, alig száz méterre a kikötőtől, Bull Hill – Bika domb – egyes szám alá. A kapu fölött széles fafaragás, közepén az „1494 Anno Domini” jelzéssel. A földszinten szalon, ebédlő, konyha, az előszobában nagy tartó botoknak, az ablakok színes üvegből, ultramodern berendezés. A szirmai kastélyban aludtam többször Rákóczi Ferenc ágyában, de hogy egy tizenötödik századi, nagypolgári ágyban térhetek aludni, azt nem reméltem. Az emeleten három egyszerűbb hálószoba. Eric a legkisebbet választotta. A másik kettő vendégeknek. Én a nagy padláshelyiség mellett döntöttem. Sarkában könyvek hal-

maza. Mindjárt kihúztam az Encyclopaedia Britannica első, 1767-es kiadását. A négy padlásablakon át lelátam a tengerre, pontosabban: a padlásablakok tele voltak tengerrel. Eric úgy találta: ha a faház kigyulladna, nem tudok már a csigalépcsőn menekülni, és nagy kötelet hozott a padlásablakba. Miután elhelyezkedtünk, Jane elvitt vacsorázni férjéhez és gyerekeihez.

*

Másnap reggel felfedező körútra indultam. Nem jutottam messze, mert a tizenharmadik században épült katedrális közvetlen házunk mögött állt, és mellette, a domboldalon a nyíló, nagyon szép virágoktól illatos sírkert. Megállapíthattam, hogy a Treffrey család elsőszülöttjeit kivétel nélkül Thomas névre keresztelték. Így Thomas I-et (1444–1519) és utódait. Már Thomas Treffrey XI-nél tartottam a sírok között, mikor a parókiáról kijött az anglikán lelkész, egy magas nyakú, gondterhelt ábrázatú, középkorú lelkész – a felesége nemrég halhatott meg –, és mellém állt.

– Köszöntöm a messze tájról érkezett jövevényt – kezdte rendkívül szívélyes hangon. – A nagyvilágból ide mihozzánk, az ismeretlen cornwalli községbe nagyon kevesen jönnek. Én legalább ön előtt még nem találkoztam senkivel.

– Irigylem magukat – feleltem. – Minálunk Magyarországon 1444-ből nem maradt fenn semmi. Nem tudjuk még azt sem, hogy nagy királyaink, mint III. Béla vagy Mátyás, hol fekszenek. Nemcsak a halott uralkodókat, a temetőket is eltemették. Itt soha nem járt ellenség, és a Treffreyek nyugodtan pihennek egymás mellett ezernégyszáz óta.

– Nem valamennyien. Thomas Treffrey XIII-at mint kalózt akasztották fel Norfolk, Virginiában, és Thomas XV. Nelson oldalán halt hősi halált. Most ott fekszik mellette a trafalgári öböl homokján.

– Tehát önöké minden előny.

– Aligha. A maguk legjelesebb polgárai nem találnak kellő elismerést hazájukban. Kijönnek a nagyvilágba és híresek lesznek, mint Gábor Dénes és Franci Molnár. A mieink meg ellássák magukat idehaza és elhülyülnek.

– Nem értem, kikről beszél.

– Az egyiket Algernon Westonnak hívják. Olimpiai bajnok távúszásból. Hazajött koszorúsan Fowey-ba és azonnal kiszögezte a katedrális ajtajára, mintha Luther Márton lenne, hogy túl sokat harangozunk, és ezt az ő füle nem bírja.

– Ez még nem nagy bűn.

– Csakugyan nem. De majd ön is meghallja. Minden vasárnap délután, pontosan három órakor felmegy háza lapos tetejére és puskájával megpróbálja a harangozó kötelet ellőni. Mindig hat lövést ad le, mert hat a kedvenc száma. Eddig még nem találta el, bár már két esztendeje lövöldöz.

– A rendőrség mit szól hozzá?

– Semmit. Weston fegyvertartási engedély birtokosa, és lövöldözésével senkit sem veszélyeztet. Ha ellövi a kötelet, meg kell fizetnie az árát. Láthatja, uram, hogy csőcselék uralom alatt élünk. Aztán itt az ön szomszédja, Webb Gilson.

– Szomszédom?

– Az ön háza Bull Hill, egyes szám, az övé Bull Hill, három.

- Tegnap érkeztem. Még nem láttam.
- Nem is látható. Legfeljebb köhögését hallja.
- Ágyban fekvő beteg?

– Korántsem. Húsz esztendővel ezelőtt, mikor hazatért a második világháborúból, megnősült és sikeres bestsellert írt a szicíliai és délolasz harcokról. Azt mondta feleségének: kitűnő, de múló sikerű művet adtam közre. Most pedig megírom örök értékű regényemet. Csendre, háborítatlan nyugalomra lesz szükségem. Felmegyek lakni az emeletre. Ételt-italt, tiszta inget a kis ételfelvonón küldesz nékem. A lépcsőt leszerelem, hogy senki ne zavarhasson. Ha minden jól megy, jövő utáni karácsonyra elkészülök. Addig te gondoskodsz mindenről. Ezt ígérte tizenhét esztendeje. Néha felesége felhívja a postáról, mert a telefont is magával vitte. Ilyenek az emberek minálunk.

– Beszéljen még többről.

– Elébb megmutatom önnek a templomot, és levezetem a föld alatti szentély-be. Ezt a Krisztus utáni harmadik században ásták, Gallienus császár uralkodása alatt, amikor itt már keresztény volt mindenki.

*

Fowey kikötőjébe szinte naponta érkezett vagy távozott egy-két csúnya teherhajó. Jane felvilágosított bennünket, hogy a folyó deltája körül fejtik porcelán készítésére a világ legjobb agyagját, és a hajók ezért jönnek-mennek. Dél-Amerikából vagy Fokföldről.

– De érkeznek – folytatta Jane – szép kínai hajók is. Csak ne nevessetek rajtuk.

– Miért nevetnénk? Vagy miért ne nevetnénk?

– Majd meglátjátok. Maoék angol kémeket béreltek fel itt a parton, és ha ki-röhögitek őket, éjszaka felgyújtják házatokat.

Jane nem magyarázott tovább.

Néhány nap múlva a tengerparton napoztunk a sziklákon – fürdésre a víz túlságosan hideg volt –, nem messze a beígért pálmastortól, mikor megjelent az ugyancsak beígért kínai gőzös. Karcsú testű, hosszú, ezüstös hajó. Szépségét az is felismerte, aki utálta Mao Kínáját, mint a legtöbben. Mindenki ezüst fregattának képzeli, ha a nagy vörös zászló nem lengt volna rajta. Vagy ötven matróz állt a hajó hosszában egymás mellett, kezükben Mao nyitott Vörös könyvével, és karban olvasták föl a város lakói felé fordulva, természetesen kínai nyelven.

Az angol vámőrök már vártak reájuk, és mihelyt kikötöttek, felszálltak a hajóra, átkutatták, nincs-e csempészáru rajta. Nem találtak, aztán kifizették a kínaiakkal a kikötő használati díját és az agyag árát, majd engedélyt adtak a matrózoknak partraszállásra, úgy délután öt óra táján. Este kilencig senki sem szállt partra. Besötétedés után viszont tömegesen jöttek. Mindegyikük egy zsák csempészárut hozott a vállán, és a matrózkocsmá előtt a kikötőben áruelni kezdték a gyöngyöt, legyezőket, selymet és kínai konzervet. Ha elébb a város angol lakóihoz intézett kínai nyelvű kórus röhögésre kényszerítette az embert, úgy az árucikkek elképesztő olcsósága mosolyra fakasztotta. A matrózok hamarost mindent eladtak, és nagy részük bement a kocsmába. Ide már nem követték őket. Csak másnap reggel hallottuk, hogy nagy és szokványos verekedés támadt a

csapszékben. Másnap reggel ötven kínai matróz megint ott állt a fedélzeten, mint előző nap, és az angol rendőrségre vártak. Azok dél táján meg is érkeztek, a főbűnös leírásával zsebükben, hogy a hajókapitánynak megmutassák. A bűnlajstroma azzal kezdődött, hogy az illető „üdv néktek, kurva angolok” megszólítással lépett a kocsmába. A szemle azzal végződött, hogy az angol rendőrök megállapították: a kínaiak annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy nem tudják sem a főbűnöst, sem társait kiválasztani, és ezzel elvonultak. A továbbiak folyamán még két kínai hajó érkezett, de az események pontosan azonosak voltak.

Fowey lakói csendben és szerényen látszottak élni, mintha hetven-nyolcvan évvel hátrébb lennének az időben. A polgári házak ajtaja nem nyílt meg másnak, mint rokonnak, cselédnek meg zenetanárnak. Fiúk hegedülni, lányok zongorázni tanultak, mint Budapesten 1920-ban. A politikai érdeklődést nem tekintették az élet kötelező motívumának. A társas összejövetelek ritkák voltak és ünneplésen kellemetlenek. Szerelemről vagy szexualitásról beszélgetni tiltva volt; első pillanatra az ember elcsodálkozott, hogy ez a sok gyermek honnét kerül elő. Később észrevettem: ha nagyobb hajó érkezett a kikötőbe, a park bokrai mozogtak éjszaka. Ugyanekkor a fiatalok nem vágyakoztak ki a világba, mint más kisvárosokban, hanem megmaradtak szüleik közelében, és nem ismerték a lázadást. Mindezek ellenére a fő impresszió, mely London után elragadott, a frissesség volt. Az eső frissessége, a levegő frissessége, a szellő frissessége – mintha csak egy másik világba érkeztem volna, amelyet régebbről ismertem, de már már elfelejttem.

Ismerkedésem Sully ezredessel lassan indult meg. Valahányszor Erickel megérkeztünk hozzájuk, együtt ültek mind a négyen az ebédlőben vagy a kertben. Sully megkínált bennünket kávéval. Ezt a szoba sarkában lévő automata főzte, és amikor megittuk, Sully felállt azzal, hogy dolga akadt (egy állami nyári tábor vezetője volt a környéken), és eltűnt. Beszélgetni nem beszélgetett velünk. Erickel úgy hittük: felesége már sok jampecet hozott házhoz az idő során, és bennünket is azoknak tartott. A változás is igazolta ezt. Egyszer ugyanis, vagy két héttel érkezésünk után, Sully felkelt székéről, hogy mint mondta, dolgára siessen. Felesége eközben elpanaszolta: milyen kár, hogy házuk nem szemközt áll, hanem háttal fordul a tengernek, mire Eric megjegyezte: „Mint a karthagói sereg Zámánál, Krisztus előtt 202-ben”. Sully erre visszaült székére, majd részt vett a társalgásban, melyet mindhárman igyekeztünk a közhelyektől eltéríteni. Később sokszor szobájába hívott bennünket, hogy kényelmesebben szórakozzunk. Angol dzsentri, a Falkland-szigetek kormányzójának fia volt, aki Szingapúrnál esett fogságba és négy esztendő telt a Kwai folyó melletti japán koncentrációs táborban. Hármában folytatott, hosszú beszélgetéseinkkel sokfelé elkalandoztunk, de a fő tárgy mégis az irodalom, a második világháború és a Kwai folyó melletti tábor és Recsk viszonya volt.

Egyszer megkérdeztem George-ot: mit gondol, miért szállt Eisenhower generális mindig egy hosszal hátrább partra, mint ahogy az szükségesnek tűnt, azaz Casablancában Tunisz, Tuniszban Szicília, Szicíliában Dél-Olaszország és Dél-Olaszországban Pisa helyett? Mi az ördög esett bele, hogy ennyire meghoszabította és ennyi véráldozatra szánta el magát, amikor kellett tudnia, hogy

Olaszország mellékhadszíntér, és a háborút nyugaton az Atlanti Fal melletti harc dönti el? George pápaszemét feltolta homlokára – szép, ránctalan és magas homloka volt – és azt felelte: jellegzetesen civil kérdés. Szerinte Eisenhower nagyon is jól tudta, hogy Olaszország mellékhadszíntér, és a harc a francia parton dől el. Eppen ezért megpróbált minél több német katonát kivonni a náci hadvezetőséggel Franciaországból Itáliába. A Cotentaine-félszigeti amerikai partraszállás sikere teljesen Eisenhower működését igazolja.

Összehasonlítottuk a két tábort egymással.

– A japán és a magyar őrszemélyzet kegyetlenségét nagyon is hasonlónak látom – mondta Sully. – Jóllelkű örök nálatok is, nálunk is akadtak, bár elég ritkán. Ugyanekkor a mi táborunk tartott egy esztendővel tovább, és nálunk haltak meg többen. Add ehhez a trópusi betegségeket és a klíma borzalmát. Azt hiszem, a mi táborunk volt a sokkal rosszabb.

– A rosszabbat – válaszoltam – elfogadom, a „sokkal”-t nem. Azért, mert a Vöröskereszt mégis elért benneteket, bennünket nem. Mert ti kaptatok csomagokat, mi nem. A csomag értéke nem a csomag tartalma volt. Ti titkos rádió hallgatók a szövetségesek egyre nagyobb győzelmeit, míg mi semmit sem tudtunk a külvilágról. Tudtátok, hogy a tieitek győznek a háborúban, és ez a tudat vigasztalt és erősített benneteket. A mi oldalunkon senki sem harcolt, és amikor kiengedtek a börtönből, a kommunisták rabjai vagy szolgálói maradtunk.

– Ismered Van der Post könyvét erről? – kérdezte Eric.

– Csak hallottam róla, de nem ismerem.

– A jávai japán fogolytábor rabja volt. A végén nem lehetett sokkal több test-súlya a felénél, negyven kilónál. A bánásmód iszonyú volt. Valamit hallottak a titkos rádió az újdélhi leadóból, hogy az amerikaiak holmi új bombát dobtak Hirosimára, de ezt nem tartották fontosnak. Két japán őrmester jött Van der Postért és vitte nagy udvariassággal Wavell volt hadiszállására. A villa földszintjéhez néhány lépcső vezetett úgy, hogy a korlátnál kellett felkapaszkodnia. A nagy ajtó szétnyílt előtte. Japán tábornokok és ezredesek, kik addig csak őrmestereken keresztül érintkeztek vele, a tábor fejével, most a földig hajoltak előtte. Kardjaik előttük feküdtek, hogy széttörjék, ha így kívánja. „Megadjuk magunkat. Tégy velünk, amit tenni akarsz.” Van der Post ott állt és fejében görög istenek kezdtek énekelni. Ez volt az angol rabok sorsa. A magyar rabokat kiengedték, de rendőri felügyelet alá helyezték, legfeljebb éjjeliőröknek alkalmazták, vagy nyolc év börtönre ítélték olyan cselekedetért, amelyeket nem követtek el. Ez lett az ő sorsuk.

– Vagyis az amerikaiak és az angolok – vettem közbe – a végén diadalt arattak, mi magyarok pedig, mint mindig, veszítettünk. De találok néhány dolgot a japánokról, ami Van der Posttal függ össze. Először négy éve beszéltem vele és feleségével, Ingarettel október 23-án a londoni Savoy szállodában. A dátumot azért tudom, mert beszélgetés közben futott szét a hír, hogy John Kennedyt meggyilkolták. Velük társalogtam egész délután a japánok érthetetlen kegyetlenségéről. Sok mindent hoztunk fel mindketten. Legjobban Gunzo Mori japán tisztelyettes alakja maradt Van der Post szavaiból emlékezetes. Az őrség parancsnoka volt. Fegyelmi vétségért büntetésül mély gödröt, ásított a tábor udvarán, abba

nyakig állította a fogoly tisztet, földdel teliöntötte a gödröt és a tiszt társait sorba állította és végignézte velük, miként hal meg társuk néhány óra alatt. Háború után a batáviai törvényszék halálra ítélte Gunzo Morit. A tiszthelyettes utolsó éjszakáján magához kérte Van der Postot és megkérdezte: miért végzik ki őt? Felettese, Teraucsi tábornok megparancsolta néki: ölje meg lassan mind az 1500 foglyot. Ő tízet megölt és 1490 életét megmentette. Ezért akasztják fel?

Sully behúzta lábát a karszéken és megnézte mellényében aranyóráját.

– Még egy hasonló rejtélyt tudok a japánok lelkéről – jelentette ki. – Ezerkilencszáznegyvenhárom nyarán, iszonyú forróságban vezetőtársaimmal, egy őrnaggyal meg egy káplárral tanácskoztunk. Azon törtük fejünket, miként lehetne a japánokat rábírní, hogy megint árusokat engedjenek a táborba? Ekkor az egyik tizedes kopogtatott a deszkajaajtón. Ásóval kézben jött be és rémülten jelentette, hogy a pöcegödrot ásta tovább a készülő híd irányában, parancsom szerint, miközben a japán őr szuronyával újra meg újra beledöfött jobb felső karjába. Meg is mutatta a még vérző sebeket. Kegyelemért rimánkodott japánul, de az őr csak tovább szurkálta. Végül idegei nem bírták tovább, felemelte ásóját és kettészelte a japán őr fejét. Utána berúgta a pöcegödörbe. Tudja, hogy társait a táborban roppant büntetés sújtja, de a harag úrrá lett felette. Mit tegyen? Elbocsátottam és vártuk a büntetést. De megtorlás nem jött. Sőt ellenkezőleg. A japánok megenyhültek irántunk, mert mertünk valakit agyonverni közülük.

Ebben a pillanatban délután hatot jelzett a kakukkos óra, és felálltunk, mert ez volt az idő, mikor George verset szokott írni.

*

Szórakozásunkról Jane és fiatal barátnője, Brenda gondoskodtak. Kocsijukon elvittek bennünket Cornwall északi partjára, ahol, a délivel ellentétben, homokos, nagy és üres strandok fölött zúgott a szél. Elmentünk egy tanyára Plymouth közelében. Ott, elegáns villában, dél-amerikai majmokat próbáltak betanítani, nem nagy sikerrel, civilizáltabb viselkedésre. Az elegáns szalonban az emeleten a hímek ölünkbe ültek és simogattatták magukat, de a nőstényeket dühödten kergették el közelünkől. Jártunk Land's Enden, ahol Cornwall nyugati, egyre keskenyebben nyúlt bele az Atlanti-tengerbe, míg az ember azt érezte, hogy talpával ködben áll a roppant óceán felett. Jane többször elhívott motorcsónakon halászni. Ezt helyi szokásnak, sőt kényszernek nevezhettem. Egyetlen módja annak, hogy Fowey szegény lakosa nagy mennyiségű, ingyenes húst szerezhessen. Ugyanakkor, azt hiszem, a makréla az egyetlen hal – vagy étel –, melyet megun az ember. Házunk ajtaján többször kopogtak fowey-i lakosok, akik ötven-száz kiló makrelát fogtak és felajánlották ingyen, mert nem bírtak hozzányúlni. Miniket is hasonló állapotban találtak. Jane mintegy fél mérföldre vitte ki a bárkát, ahol a Golf-áram sokkal langyosabban melegítette a vizet, mint a partnál, és ahol makrelák úsztak tömegesen. Fél óra alatt hatvan kiló halat fogtunk horgászveszszővel és zsinórra akasztott horgokkal. Jane bicskával mindjárt felvágta az élő halak hasát és beleiket a magasba dobta. Nem esett meg, hogy sirály el ne kapta volna. Nem szerettem tanúja lenni, ahogy véres ujjait nézegette, majd megmosta a tengerben.

Hetenként kétszer este nálunk gyűlt össze a társaság: Jane, Brenda és férje, meg a vámhivatal vezetője, egy rendkívül mulatságos férfi, aki zsebéből húzta ki a cigarettát, nehogy észrevegyük, hogy francia csempészárut szív, a fiatal zenész, Sullyék harmadik házának lakója, aki Fowey liberális képviselője akart lenni (és hamarosan az is lett), és Szász Kati, akit néhány hétre meghívtunk Londonból, és aki egy életre összebarátkozott Jane-nel. Egyébként a vendégek rendszerint fél tizenkettő táján távoztak, amikor Jane kezdett feldőlteni. Fejére dobtuk a terítőt, mi pedig lementünk a kikötőbe. Nem találkoztunk soha senkivel. Leültünk átellenben a város egyetlen égő lámpájával a víz mellé, és néztük a túlpárt fekete csíkját szemközt meg a fehér gömböket mellettünk, az alvó hattyúkat.

*

Csak néhány hét alatt jöttem rá, hogy Brenda a legérdekesebb jelenség Fowey-ban. 28 esztendősen lehetett, nem klasszikusan, hanem megmagyarázhatatlanul szép. Fiatal férje volt és két gyönyörű kislánya. Mindketten iparművészek. Igen jól éltek abból, hogy lerobbant házat vásároltak, fényesen rendbe hozták, drágán eladták, és újabb, olcsó házba költöztek. Brendát műveltnek, mulatságosnak és erős jelleműnek ismertem, és éppen ezért nem értettem bűnösök és bűntények iránti rendkívüli érdeklődését. Mikor Plymouth-ban egy Raszkolnyikovhoz hasonlítható egyetemi hallgató betört egy villába, és a felriasztott kapust megölte, Brenda napokig beszélt róla rokonszenvvel, leutazott Plymouth-ba érdeklődni felőle, és pénzt küldött néki ügyvédre, hogy jobb embert választhasson az ingyen kijelöltnél. Megkérdeztük Jane-t Brenda kriminalista érdeklődése felől.

– Menjetek Brendához és kérdezzétek meg. Ő nem titkolózik azok előtt, akiket kedvel.

Bristolban előző nap rablók teherautójuk farával a nagy ékszerbolt ajtaja elé álltak, hogy senki se zavarhassa őket, kirabolták az üzletet és elhajtottak. Brenda éppen róluk olvasott az újságban, mikor kertjükben rátaláltunk.

– Ügyes fiúk – mondta. – Remélem, nem fogják el őket.

– Éppen ezért jöttünk hozzád – jegyezte meg Eric. – Olyan derék, olyan kitűnő nő vagy. És a zsviványokkal fújsz egy követ.

– Nem tudod, hogy ez nálam családi tradíció. Minden közeli barátomnak elmondom. Itt az ideje, hogy ti is megtudjátok.

– Családi tradíció a zsviványok pártolása?

– Az bizony.

– És miért, ha kérdezhetem?

– Üljetek mellém a padra. Elmondom.

Brenda várt, míg elhelyezkedtünk, és keresztbe rakta hosszú lábát.

– Bent az ebédőben, az ajtó mellett lóg egy 17. századi rajz másolata. Fergusont ábrázolja, a zsebmetszőt és zsviványt. Kétkerekű kordélyon áll és éppen akasztani viszik. Megnézhetitek, milyen szép ember volt. Előtte a kordélyon tizenéves fia. Nem tudni, azért-e, hogy apja hősiességét végignézzék, vagy azért-e, hogy tanuljon belőle. Ez 1660-ban történt, amikor II. Károly királyunk

száműzetésből hazatért és mindenkinek kegyelmet adott, politikainak meg köz-törvényesnek, csak éppen Fergusonnak nem. Ennek a Fergusonnak vagyok én egyenes leszármazottja.

Kislányához fordult, aki nem messze játszott tőlünk.

– Hozd ki az asztalról a süteményt, Méri és kínáld meg az urakat.

Brenda várt, míg a kislány elvégezte dolgát, és közben a lábához telepedett nagy újfundlandi kutyát simogatta.

– A zsebmetszés tradícióját nemcsak a képen látható fia, Maggy Ferguson folytatta, hanem unokái és dédunokái is. Kettőt felakasztottak, egyet elszállítottak Amerikába, kettő megúszta. 1790 táján a család vidékre költözött Londonból és tisztesebb mesterség után nézett, de titkon a régi örökséget is folytatták valamilyen módon. Így például ükapám, Leverett Ferguson kocsmáros erényes és templomjáró férfiú volt, aki szeszes italhoz nem nyúlt, legfeljebb felszolgált. Remekül tudott rajzolni. Saját multságára öt darab tízfontos bankót rajzolt, de fiókjában tartotta és nem kívánta használni. Barátainak viszont megmutatta. Az egyik feljelentette. Házkutatást tartottak, és a bíróság Southamptonban halálra ítélte. Nagy szerencse érte. A fiatal Viktória királynő hadihajó avatására Southamptonba érkezett akasztása napján és megkegyelmezett néki. Azaz szabadlábba helyezték.

– Mindezeket a részleteket régi újságokból kerestem elő vidéki könyvtárakban. A Fergusonok működése iránt nagy a szerényebb szellemű közönség érdeklődése, úgyhogy sok mindent találtam. A legérdekesebb, hogy őseim közül a legtöbben nem határozták el, hogy zsebmetszők vagy orgazdák lesznek, hanem valamilyen ellenállhatatlan belső kényszer vitte rá őket, hiába tiltakoztak ellene. Furcsa, hogy egyedül apám életútját nem látom tisztán. Számtalanszor panaszkodott, hogy álmában csészéket és festett tányérokat szokott lopni előkelő cégektől, mint a Sèvres-i porcelánművek, és álmában mindig letartóztatták. Ám valódi letartóztatásáról nem tudok, miközben vitrinünkben halomszám álltak a szebbnél szebb porcelán kávéscsészék.

Brenda egy pillanatra elhallgatott és megvizsgálta, hogy kislányai hallótávolságon kívül állnak-e.

– Eddig tizenegy barátomnak mondtam el, hogyan öröklődött bennem az ősi tradíció. Valamennyien megfogadták, hogy a következő húsz esztendőre nem mondják el senkinek. Fogadjátok meg ti ketten is. Köszönöm.

Ezzel diadalmasan reánk mosolygott.

– Egy-két héttel húsvét meg karácsony előtt érthetetlen idegesség és nyugtalanság fog el. Nem találom meg a kapukulcsot táskámban. Főzésnél agyonsózom a levest. Órákig nem tudok elaludni, és kisonok a hálószobából olvasni a szomszéd szobába, hogy uram álmát ne zavarjam. Két-három napig próbálom legyűrni magam, bár tudom, mi az egyetlen segítség. Aztán felutazom Londonba, és már a vonaton sokkal jobban érzem magam. Lakni megyek nagynénémhez egy hétre Mill Hillen.

Mikor egy másodpercre elhallgatott, Eric megkérdezte:

– Miért éppen húsz esztendeig kell hallgatnunk arról, amit most elmondasz?

– Mert még tíz évig tudom csinálni, és egy másik tíz év, míg a büntény elévül
– nevetett Brenda. – Hat napig reggeli és esti csúcsforgalom idején felszállok különböző földalatti vonalakra. Nem is tudjátok, milyen könnyű.

– Mi könnyű? – kérdeztem.

– Az ajtóhoz közeli, összezsúfolt férfiak közé állni. Lehetőleg egy fiatalnak háttal. Hozzádörzsölnödni és lassan szembefordulni vele. Két mellemet neki-ereszteni, mint a fúrógépet. Rámosolyogni. Meleg lehetemet nyakába fújom. Hasam legaljával megsimogatom. Érzem prémekkel, hogy feláll a farka. Vagy felugrik, ha harmincnál fiatalabb. Azt hiszi, megkedveltem. Ilyenkor könnyű csuklójáról karóráját lekapcsolni. Kár, hogy a többség mit sem ér.

– Ezután mit csinálsz?

– Elfordulok tőle, hadd higgye, hogy a leszállóknak akarok helyet adni a következő állomáson. De én is leszállok. Olykor búcsút intek néki. Volt egy, aki akkor vette észre, hogy lekapcsoltam az óráját. De a vonat már vitte.

– Csak karórákat kapcsoltál le?

– Dehogy. Akadt ezüst meg arany cigarettatárca is, meg zsebóra.

– Sosem értek tetten?

– Csak egyszer. Ezüst cigarettatárcát húztam ki egy jampec belső kabátzsebéből, mikor megfogta csuklóm. Azt hiszem, nagy rémület tükröződhetett szememből, mert kabátzsebem tele volt lopott holmival. És tudjátok, mit csinált a jampec? Megcsókolta csuklóm és én elengedtem a tárcát.

– Mit kerestél ilyen alkalmakkor?

– Öt-hat nap alatt legalább százhusz fontot, de többnyire a dupláját vagy háromszorosát.

– És mit csinálsz a pénzzel? Karácsonyi ajándékot vásárolsz férjednek és a gyerekeknek?

– Isten ments! Oxfordba küldöm, jótékony célra, utolsó pennyig.

Vörös István

Hárman

1

82 éves vagyok. Ősz van.
A szüret táján már nem
járnak csengős kocsik.
Éjjel a dédunokámat
láttam. A kerítésen ült.

Milyen szép vagy,
Linike. Ahogy dicsértem,
egyre nagyobb lett.
Gyönyörű a szőke hajad.

És már 5 éves volt.
A szemeid ablakok
egy kertre. És lett

8 éves. Micsoda nagy lány!
12! Te is szép vagy, dédi.

Egy ugrással 90 éves lettem.

2

Ugrás az időbe, mely
úgy kopik, mint a bőrünk,
és a bőrünk fölött
a jelenlét sugárzása.
A van ragyog.

Szüret táján már nem
járnak csengős kocsik,
és idén savanyú
a must. 37 éves vagyok,

*a lányom telefonon
hívja a nagymamámat.
De ő lassan ér a telefonhoz.*

*Este lesz. Egy álom belseje.
Egy álom belseje kerítéssel.*

Honnan a változás szokása?

3

*Másfél éves vagyok. Ősz
van. Ugrás az időbe,
hogy növekedni kell.
De én viszonylag lassan
növök. Idegesen ráncolja*

*homlokát a védőnő. Én nem
a vanban növök. A belső
ragyogásban, egy álom
belsejében, magamra*

*szövöm, mint gubóját
a hernyó. És a sok
kinőhetetlen gyerekruha?*

*Szeretem a savanyú mustot,
a hideg fürdőt. A húsvétról*

maradt csokitojást.

A lélekező villa

*A halottba mindenki szerelmes
egy kicsit a temetés után.
A nagy szerelem megy ott,
ötven, száz részre osztva.
A részei szétszóródnak.*

*Annyi marad belőlük,
mint szájbán a cukorból.
A halál édes ízébe az édes-
től való félelem vegyül.*

*Nem együtt lenni akarnak
a halottal. És főleg nem
együtt nemlenni. Hát akkor?*

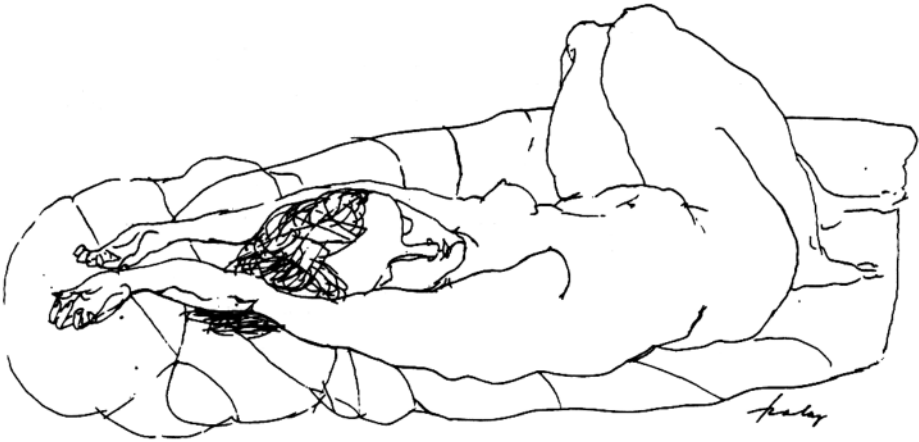
*Külön? Szerelem üledéke.
Angyal szájához érintett vas.*

A lélekező villa vasa.

Isten két trükkje

*Isten két trükkje:
hogy jó szaporodni,
és a kölykökről
is jó gondoskodni.
Jó az egymásba csavarodó
két szitakötőnek,
a halnak az ikrák közt,
a fészke körül röpködő
fecskének. A szerelem és
szeretet trükkje révén
dőlnék be olyan könnyen Isten
legnagyobb trükkjének:
a halálnak. Amit teremt,
csak kölcsönadja,
a szeretetünket nem érti,
a szerelem nem érdekli,
nem férfi és nem is nő.*

A szeretettel teletömi
a halált, mint egy
szalmazsákot, és alszik
rajta. Az álma üres,
nincsenek benne formák.
Néha fölriad, és az
embereket lesi. Az
egymásba gabalyodó
testrészeket nem érti.
Szalad a tudás fájához,
de épp nincs rajta
gyümölcs. Zseblámpával
téblábol az előszobában,
bentről trópusi
lélegzetek, a teremtés
szaga. Ha még tehetné,
megállítaná az időt.
Belelép az egérfogóba.
A csattanásra elalszanak
az ágyban. Aztán rögtön
reggel lesz. A csapdában
egy összegyűrt levél.

Vekerdi László

Ilia

Elhangzott valamikor az „Ezredforduló” táján az „Aranyemberek” sorozatban egy beszélgetés Ilia Mihállyal. Tudós könyvtáros kollégám, Nagypál Laci figyelmeztetett rá, hogy a napokban megismételték. Őt elsősorban az lepte meg, hogy milyen magától érthető természetességgel felelt Mihály a „szerkesztői”, illetve „tanári” működésének „sikereit”, illetve „általános elismertségét” firtató kérdésre: „Egyszerű ez; érdeklődni kell emberekről és művekről, és sokat kell olvasni”. Azután szólt itt is, nyomtatékkal, Tápénak mint „rendtartó magyar falu”-nak az útravalójáról. Utóbbi úgy szólván minden interjújában hangsúlyozza; többnyire és egyre inkább a „Nádszállal levegőt” értelmében. Vagy csak én érzem így, s készítek magamnak valami sors-metafora-félet Ilia ürügyén? De akkor is Iliára utal, akinek az életműve, tán épp egyszerűsége és átláthatósága folytán (az „egyszerű ez, él az, ami eleven” értelmében) csábít az ilyesmire. És különben is: „...az ember visszavonul a saját kis várába, homokvárába. Mert megelegeli, hogy mindig valamiféle pártbizottságtól függjön, hogy mint szerkesztő mindig a politikanak és különféle centrumoknak legyen kiszolgáltatva. Amikor az egész világ fölbolydul körülöttünk, amikor mindenki mindenkivel háborúzik, akkor az ember várkapitánya lesz a saját homokvárának, és a saját világát csinálja mindenki ellenében vagy éppen mindenkivel együtt.” Az idézet nem Iliától, Tolnai Ottótól származik; egy véle folytatott beszélgetésből emeli át Fűzi László a *Lakatlan Sziget I-III.* 81-ik oldalán. Igen, Ilia Mihály élete és műve elválaszthatatlan korától, *Korunktól*, csak azért nem írtam címül „*Ilia és korá*”-t, mert ez a cím elkoptatottságával és nagyképűségével nem illett volna hozzá. Ilia „egyszerűsége” ugyanis, megint csak „magától érthetően”, eleve kizár bármiféle közhelyszerűséget. Rá nem érvényes semmiféle tudományos vagy közéleti sablon, de nem azért, mert különösebben „egyedi” vagy pláne „karizmatikus” egyéniség lenne. Ellenkezőleg, épp a maga eredendő közéletiségében, naiv jóhiszeműségében, verespéteri kollektivitaságában nem érvényes. Ahogyan Veres Péter (mai „versenyképesség-centrikus” világunkban nem ártana figyelni rá) megfogalmazta: „az igazi jó kollektívákban, ahol a felsőbbtség nem szólt bele, hogy kik legyenek a közösség tagjai és vezetői, vagyis a kubikusoknál és más szakmányszerű vállalkozócsoportoknál, olyan jó közösségek is tudtak kialakulni (a rosszak mindig felbomlottak), amelyekben már nem lelte a helyét a rosszfajta ember, még ha véletlenül bekerült volna is. Vagy megszokott vagy megszökött. Az ilyen csapatokban olyan jó, emberies légkör alakult ki, amelyre kevés a barátság szó, mert az csak személyhez kötött, és elfogultságokkal, részrehajlásokkal keveredhetik. Testvérinek se mondhatom, mert abban is ott van az érzelmi túlzás, a részrehajlás. Nincs más szó rá, mint »jó közösség«, amelyben az előbb említett elv, a spontán, magától értetődő jog és igazság a törvény. Az, amelyet már az előbb említettem: Amit nem kívánsz magadnak...”

Irodalomtörténészek feladata keresni az *Ilia-Tiszatáj* fényes fél évtizedének a titkát vagy inkább „jelentőségét”; nekem máig ez a verespéteri „jó közösség” maradt; máig érzem megnyugtató és vigasztaló erejét, az otthonosság hasonlíthatatlan légkörét, valahányszor belépek az időközben macskakörmösből „macskaháromszögessé” „(poszt?)modernizálódott” folyóirat szerkesztőségének az ajtaján. Meddig? Ki tudja. És máig fényes emlékem, ahogyan az utolsó Ilia-jegyezte számban együtt szerkesztettük a Bolyai Farkasra emlékező ÖRÖKSÉG rovatot. Fényes és szomorú, mert amikor 1975 februárjában a szám megjelent, már nem Ilia jegyezte a lapot.

Nem lehetetlen, hogy épp ez az otthonosság, a spontán, magától értetődő emberies légkör, a „jó közösség” ereje vonzotta Ilia tanár úr köré a többnyire máshonnet, gyakran messziről érkezett diákokat, s formálta jó részüket „szegedivé?” A „légkör” érzékeltetése végett legjobb megint Füzit idéznem: „Már második éve voltam a hallgatója, délelőttjeink nagyobbik része beszélgetéssel telt, sok mindenről hallottam tőle, s én is szóltam erről-arról, az otthoni világról is, amiben akkor még majdnem benne éltem, hiszen még időm se volt kilépni belőle, amikor Ilia Mihály tanár úr a szokásos ezer irányba elágazó, új és új bekezdésekkel gazdagodó beszélgetésünk során egyszer csak megjegyezte: közeledik a diákköri konferencia, ideje lenne témát választani, mert hiszen valójában csak egy téma kidolgozásakor dől el, hogy mit tudunk, van-e hajlamunk az írásra, filozokodásra. Témát is ajánlott azonnal: Ady erdélyi recepcióját, pontosabban Ady hatását az induló erdélyi irodalomra kellene feldolgozni, mondotta.” (*Lakatlan Sziget II-III. 29.*)

A témaajánlás önmagában nagyon jellegzetes; összekapcsolja Ilia három fontos kutatási területét: a recepciótörténetet, az Ady-filológiát és az erdélyi irodalom vizsgálatát, jelenleg azonban, a „légkör” szempontjából, azt kell kiemelni, hogy Füzi válaszára: „Tanár úr, én Németh László *Irgalom* című regényét szeretném elemezni”, a Tanár úr nyomban eláll ajánlatától, elkezd Németh Lászlóról beszélni, a sértődés vagy a meglepődés legcsekélyebb árnyéka nélkül. A továbbiakban Füzi kitér a Tanár úr más tanítványokkal való kapcsolatára és inspirációjára, azután tér vissza saját élményeire: „Ezerkilencszázhetvennégy őszén kerültem a szegedi egyetemre, s már az első félévben jártam az óráira. A külföldi magyar irodalomról tartott előadásait ketten hallgattuk Csapody Miklóssal, s ahogy az órák következtek egymás után, úgy kerültünk bele egy addig nem ismert, minden korábitól különböző világba. Az otthoniból szinte észrevétlenül léptem át egy másikba: ha az teljes volt, akkor ez is, onnét a többi világ nem látszott, innét szinte minden irányba nyílt elágazás. Talán csak a közvetlen célzások hiányoztak belőle: soha egyetlen szóval el nem hangzott, hogy mi, mondjuk, tanítványok vagyunk, hogy jól érezzük magunkat egymás közelében, hogy miről mit kellene írni, hogy erről vagy arról ezt vagy azt gondoljuk, később talán ezért is lepődtem meg, amikor sugallni akarták, hogy ezt vagy azt írjam. Még a dolgozatokat se nagyon beszélgettük meg, éppen »csak« azt a segítséget kaptuk meg, ami a dolgozatok megírásához kellett. Sokan tértek be hozzá délelőttönként beszélgetni, kérdezni ezt-azt, beszámolni az utazásairól vagy éppen az olvasmányaikról, mi Miklóssal szinte minden beszélgetést végighallgattunk, így pontosan tudom, hogy mindenki a maga választotta úthoz kapott valamiféle erősítést, igazolást, eligazítást. Nem történt ez másképpen velem sem: elolvashattam az *Új Látóhatár* Németh László-számát, amikor jeleztem, hogy az apa-motívum foglalkoztat, levelet írt Németh László özvegyének, Ella néninek, hogy fogadjon: első beszélgetésünk során már előkerült Németh László édesapjának, Németh Józsefnek a *Naplója*. Grezsa Ferencet is Ilia tanár úr »közvetítésével« ismertem meg, aztán jöttek a diákköri konferenciák, s szép lassan belesodrótunk abba, amiben most is benne vagyunk: nem az »irodalomba« vagy az »irodalmi életbe«, ennek bármikor vége lehet, ez nem helyettesíti a világot, a világ természetes értékrendjét, az viszont biztos, hogy természetes értékrend-

del bírunk a magyar irodalomról, s érezzük ennek a kultúrának a fontosságát, s talán ez sem kevés. Mondtam, sokan jártunk hozzá, olyanok is, akik egymást sem ismerték, ám az biztos, hogy egymásról rajta keresztül pontos képpel bírtak.” (Uo. 34–35.)

Magam a háborúnak „köszönhetően” hosszúra nyúlt egyetemi éveim során élvezhettem néhány nagy professzor világokat nyitó kollégiumának a varázsát, a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar első évfolyamán az ábrázoló geometriát hilberti pontosságigénnyel és kartézianus szellemességgel előadó Stasney Alberttől a Debreceni Orvosi Fakultáson szigorló orvosként hallgatott és csodált Sántha Kálmán messzi az ideggyógyászat határain túl tudományra (és nem mellékesen tudósi-emberi helytállásra) nevelő példamutatásáig. De olyan kollektívaeremtő és kollektivista gondolkodásra nevelő tanárral, mint Ilia Mihály, egyetleneggyel találkoztam: Karácsony Sándorral.

A párhuzam persze semmiféle hasonlóságot nem kíván sugallni a két nagy magyar tanár között; ez már csak fizikai tekintetben is képtelenség lenne. Merőben más (bár szervesen összefüggő) két korszak merőben másféle (bár gyökereikben folytatásos) kihívásaira válasz az ő gondolkodásuk és magatartásuk. De az mégiscsak elgondolkodtató, ahogyan egész tanárkodásukat, mondhatjuk nyugodtan, egész életüket a „másik ember”-rel kötött, szinte már „szerződéses” viszonyra alapozták (a rousseau-i társadalmi szerződés értelmében szinte), ahogyan azt Karácsony tanulmányok és könyvek sorában kifejtette, Ilia pedig a fenti Füzi-idézet értelmében gyakorolta.

Még elgondolkoztatóbb, mert mifelénk még sokkal ritkább, ahogyan magyarságképüket és magyarság-pedagógiájukat mélységesen áthatotta a szomszéd népekkel és államokkal való őszinte megbékélés gondolata; Karácsony 1946-ban (sajnos csupán néhány számot megélt) folyóiratot inspirál *Keleti Kapu* címmel a román és a magyar nemzet kölcsönös egymást megismerése és megbékélése érdekében, 1947-ben megjelent *A magyar béke* című, a béke, a valódi béke feltételeit és lehetőségeit tudós alapossággal elemző könyvében külön fejezetet szánt *Megebékélés szomszédainkkal* címen személyes élmények és tapasztalatok alapján („Románok között”, „Jugoszlávok között”, „Csehszlovákok között”, „Ruszinok között”) a megbékélés esélyeinek latolgatására. Hangsúlyozni szeretném, mert Karácsony ki nem mondottan is nyomatékosan kiemeli: az adott Európában, az adott határok között. Mert Karácsony – ez megint párhuzam Iliával – mindig realitásokban gondolkozott és cselekedett; az „álmokat” meghagyta az „álmok álmodói”-nak (akiket mellesleg veszedelmes embereknek tartott, hacsak nem poéták voltak vagy éppen még akkor is).

Megint nem arról van szó, hogy a *Keleti Kapu* vagy *A magyar béke* valamiképpen hathatott volna a *Tiszatáj* – mondjuk így – „szomszédságpolitikájára”, a környező népek és nemzetek külön rovatokkal és számokkal is nyomatékosított megismertetésének a nemegyszer szerkesztői kötéltáncmutatványokat igénylő gyakorlatára. Ha valamiről, inkább Németh László, illetve a *Tanú* hatásáról lehet szó, de ez is inkább csak valamiféle erkölcsi példaképpen; Ilia saját tapasztalatai (ebben viszont Karácsonyra hasonlít) és nem utolsósorban tudományos munkássága nyomán döbbsen rá, hogy a határon túli magyarok sorsa elválaszthatatlanul összefügg a környező államokkal kialakult-kialakított viszony-nyal, mégpedig a valóságossal, ami merőben különbözik a hatalom által feltupírozottól. Gyuris György *A Tiszatáj fél évszázadában* részletesen elemzi az Ilia-*Tiszatáj* kelet-európai „profiljának” a kialakulását, s értékeli-bírálja ennek az akkori körülmények között igencsak feltűnő, hisz a hivatalossal nyíltan ellenkező szerkesztési gyakorlatnak a magyarázatára felhozott-kigondolt (ál)tudományos értelmezéseket, az „5.4 Főszerkesztő: Ilia Mihály, 1972–1974” című részfejezetben. S a következő részfejezetből: „5.5 Ilia Mihály távozása, 1974. december” világosan kiderül az is, hogy ez a távozás nem kis mértékben a *Tiszatáj* kelet-európai programjának a következőképpen volt. (Amint annak idején

Karácsony bukásába is igencsak közrejátszhatott *A magyar béke.*) A lényegét tudós precizitással (sőt: könyvtárosival) összegezi Gyuris György könyve, a részletekről pedig rengeteg okos leírás-értelmezés olvasható okoskodó szerzőktől. Azon túl külön érdeme Gyuris György könyvének, hogy nyomatékosan figyelmeztet az *Iliá-Tiszatáj új* „hunarológiai-néprajztudományi” (a kettő szerves és bizonyos értelemben szervezeti összekapcsolása a lényeg) programjának és a „kelet-európai” programjának egymásból következésére és elválaszthatatlanságára. S külön (megint csak azt kell mondanom: tudósi, sőt könyvtárosi) lelemény, ahogyan ezt a magyar-európai szintézist két rövid mondattal megemeli: „Ez azonban csak biztos ítélőképességgel nem lett volna megoldható. Ehhez a tápai ősök által kitörölhetetlenül beletáplált felelősségtudat is kellett.”

Az *Iliá-Tiszatáj* és benne Iliá Mihály általam ismert legszebb portréját vázolta ezzel Gyuris György. Legfeljebb annyit tehetünk hozzá, hogy ha lenne egyáltalában értelme díjak odaítélésének, már rég Herder-díjjal lehetett, vagy inkább kellett volna jutalmazni Iliá Mihályt (és posztumusszal Karácsony Sándort).

*

Az Iliával foglalkozó különféle ismertetések, méltatások, értelmezések, interjúk (melyek ha nem is „műfajilag” de értelmileg szintén egyfajta értelmezések) többsége érthetően a szerkesztőről, a „szerkesztő folyóirat nélkül”-ről, az „irodalomszervező”-ről, a Kazinczyhoz fogható „levelező”-ről, az egyetemes mai magyar irodalom fogalmának megteremtőjéről és a mai magyar írók fáradhatatlan és pártatlan „miniszteréről” (a szó eredeti, azaz „szolgálat” értelmében értve a szót) szól, és kevesebb fény esik, jobban mondva alig esik fény a kompetens filológusra, a tudósra, ahogyan azt nálunk a tizenkilencedik században, a századfordulón, s helyel-közzel még a két világháború közötti korban, sőt itt-ott még később is értették, s ahogyan boldogabb tájakon, Angliában, az amerikai élegetemeken, Franciaországban, Itáliában, Japánban, Hispániában, s a hitleri mételey lassú gyogyultával újra Németországban is értik, szóval az olyan emberre, aki *lege artis* és felelőssége teljes tudatában legjobb képessége szerint törekszik a potenciálisan felmérhetetlen tudás egy általa felvállalt, reá bízott csekélyke darabjának a lehető legteljesebb és legprecízebb feltárására, megismerésére, ismertetésére. Ezen belül azután igen széles skálán mozoghat a teljesítmény, hiszen a „képesség”, a tehetség nyilvánvalóan legfeljebb részben, többnyire kisebb részben megtanulható. Iliá tudományos publikációi genuin tehetségről tanúskodnak, amit a Juhász Gyula-összkiadás során elsőrendű filológiai-irodalomtörténeti tudássá csiszolt. De ha mintát kéne választanom, mégsem filológusi, irodalomtörténeti, kritikai publikációiból választanék, már csak azért sem, mivel ezeket kitűnően ismertette és elemezte Fried István és Lengyel András, a *Tiszatáj*, illetve a *Forrás* 1994. szeptemberi számában, hanem a Juhász Antallal közösen szerkesztett, 911 oldalas *Tápe története és néprajzá*-ból (Tápe, Községi Tanács, 1971) az általa és a Juhász Antallal közösen írt fejezeteket. Egymást kiegészítően és harmonikusan szövődik itt irodalomtörténeti, néprajztudományi, szociológiai-statisztikai, társadalomtörténeti, technikatörténeti, gazdaságtörténeti és politikátörténeti tudás, míg az adatok – mindig precíz és ellenőrizhető adatok – rendezett halmazából össze nem áll nem valamilyen „összkép”, hanem egy *folyamat*, egy dinamikus rendezett káosz, ahogyan azt a *Prozess der Zivilisation*-ban Norbert Elias felvázolta. De ki hallott még akkortájt mifelénk Eliásról, akinek a két világháború között íródott nagy műve nyugaton is épp csak akkortájt kezdett felfedeződni, s divatba jönni, jobbadán majd csak Francois Furet adaptációja után a Francia Forradalomra.

Iliá tápai tanulmányaiban kettős civilizációs folyamatot vázol. Egyrészt egy irodalmi – íróit, ahogyan a tápai élet, a maga mindennapjaival s ünnepeivel, Mikszáthtól és

Tömörkénytől Móra Ferencen és Juhász Gyulán át el egészen Féjáig és Radnótiig ábrázolódott-felvillant, másrészt egy társadalomtörténetit és gazdaságtörténetit, ahogyan a két világháború közötti politika nyomásától vezérelten a hetyke Tápé-legendától a megélhetési lehetőségek határára sodródott a falu. A két folyamat azonban nem választható szét, ahogyan a valóságban, úgy Ilia ábrázolásában sem. Tápé hú piktorának, Heller Ödönnek (1878–1921) fehér terroristák általi meggyilkolása az irodalmi tanulmány centrumában szerepel: „Heller szegedi festő volt, de fölfedezte a tápai nép és táj festői érdekességét, földet vett Tápén, tanyát épített rá, és a tízes évek közepétől kezdve az év legnagyobb részét a faluban töltötte. Juhász Gyula írta róla: »A parasztok úgy tekintették már, mint egy bennszülöttet. A gyerekek fillér úrnak hívták, a nép ismerte a képeit, megálltak a vásznai előtt és bírálgatták nagy jóindulattal...« Juhász szerint Heller azt csinálta kicsiben, amit Gauguin: »ki akart menekülni a városi kultúrából az ősi természet ölébe, az anyaföldre, amelyet képein is megörökíteni igyekezett.« (Megtalálták Heller Ödön festőművész holttestét, Szeged, 1921, júl. 17. = Juhász Gyula Összes Művei 6. 411–12. Budapest 1969. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc...)”

„A hivatkozás itteni citálása nem lényegtelen: Ilia irodalomtörténeti tanulmányainak az Összes Művek kiadásában szerzett, filológusi-irodalomtörténeti tapasztalat az aranyfedezete, tanulmányaiiban mindig megtaláljuk a hivatkozást a JGYÖM megfelelő kötetének megfelelő helyére, s ért hozzá, hogy ezáltal egyszerre nyerjen idézet-takarékosságban és idézéggazdagságban. Így aki csak egy kicsit is járatos a JGYÖM-ben – tehát a valamirevaló szakember –, az a legrafináltabb honlappal vetekedő eligazításra lelhet Ilia tanulmányaiiban.

De Ilia tanulmányai többnyire többek filológiáinál és irodalomtörténet-írásnál. A *Tápé az irodalomban*-nál maradván Tömörkény tápai tapasztalatainak az ismertetése-idézése végén kiemeli: „A kompjárás idővesztése fölötti bosszús évődés, tréfa mellett fölkomorlik egy sötét emléke: »Pár éve épp télen vitt erre az utam, a falu szélén néhány ház égett, szerteszórva minden holmi; az út szélén, a faluvég és a töltés között, szakadozott subákban gyékényen hevert egy beteg öregasszony meg egy öreg vak ember, kimenekültek valahogy, de az egyik oldaluk megégett. Szomorú és komor kép volt az, a töltésen egy úri kocsi haladt el, de nem állt meg: aki bennült, valószínűleg nem szenvedhette nézni a nyomorúságot.«

A tápai komp mint a víz menti falu fontos közlekedési eszköze, de különösen mint Tápé és Szeged pöreinek tárgya már előbb is fölbukkant a szegedi irodalomban. Cserzy Mihály (1865–1925) a szegedi parasztnovella szorgalmas kismestere az 1899-ben megjelent *Kint a pusztán* című kötetében *Kompjárás a vízen* címmel közöl egy tárcát, melynek mind helyrajzával, mind pedig szociális mondanójával Tömörkény írása rokonságot mutat. A földjének elvesztésétől rettegő emberről így ír: »A kopott zsellér amoda megyen már a fűzfák irányában, a feje lefelé lóg, mintha nagy terhet akasztottak volna a nyakába... – Őt éhös otthon, aztán né törjön ki az emberből a keserűség ilyenök után.«”

A szegedi vagy valamiképpen Szegeddel kapcsolódó századvégi-század eleji tápai tárgyú-vonatkozású írások ismertetése után Ilia Adyra tér: „Az országos irodalmi hírt *Ady* Endre adta meg először Tápénak, 1807. szept. 17-én, a *Budapesti Naplóban* megjelent *Pusztaszeren* című cikkével. Az Árpád halálának 1000. évfordulójára készülõ pusztaszeri ünnepségre vétõt mondó tápaiak rebellis gesztusa ragadta meg Adyt:

»Legendás turk õsünk, vezérünk, Árpád, Pusztaszer helyett, ahol megidézni próbálták, Tápén, a szomszédban jelent meg. Eljött azokhoz Árpád, akik Szvatopluktól, Zalántól, s a többi nem hiteles személyektõl elvették ezt az országot. S Tápén a kupak-tanácsban, egyszerû magyarok száján az országfoglaló magyarság, tehát Árpád keserû igazsága szólalt meg:

Nem megyünk Pusztaszerre, az urak ünnepére, nem megyünk. Ha Árpád apánk tudta volna, sohasem hozott volna ide bennünket...«

Adynak tetszett a tápaiak büszke kiállása és »az urak, papok, herék, iparlovagok« országa elleni támadássá szélesítette ezt a kis helyi tiltakozást. De érdemes megjegyezni azt is, hogy Ady mennyire ragaszkodott az esemény valóságos magvához, a cikkben a tápaiak szavai visszhangzanak.”

A jó drágán restauráltatott és kifüggesztetett Feszty-körkép pazar palotájában valahol, akár egy eldugott sarokban, illő lenne tán elhelyezni ezt az Ady-cikket, valószínűbb „nemzeti önismeretre” serkenthetne a fellengzős festményénél. S rendezhető lenne közelében egy kis gyűjtemény a tápai festőktől, megemlékezve Heller Ödönről.

Festő barátjának meggyilkolása után egy darabig Juhász Gyula nem járt Tápéra, de aztán újból el-ellátogatott; a nevezetesebbekről, így az 1923. pünkösd hétfőjén 25 éves írói jubileuma alkalmából Babitscsal, Babitsnéval, Kosztolányi Dezsővel történt látogatásukról híven beszámol Ilia, mindig „ragaszkodva az esemény valóságos magvához”, találóan választott fényképekkel egészítve ki a „naratívát”.

A tanulmány végső harmadában-negyedében Juhász Gyula áll, illetve helyesebben él a centrumban; minden rá vonatkozik, de ebben a személyes és lokális tápai vonatkozás-rendszerben egy egész ország sorsa vázolódik. Ebben illeszkednek a tápai versek, s Ilia elbeszélő művészete folytán épp ezek jelölik ki a vázlat fő vonalát. A tanulmány szerkesztése és általában Ilia esszéírása szempontjából külön figyelmet érdemel a befejezés: „1923. dec. 25-én jelent meg a Magyarság-ban Juhásznak az a verse, amely mintegy összegezi az addigi tápai élményeit: a Tápai lagzi.

*Brummog a bőgő, jaj, be furcsa hang,
Beléje kondul a repedt harang,
Kutyák vonítanak a holdra fel,
A túlsó parton varjúraj felel.*

*Brummog a bőgő, asszony lett a lány,
Az élet itt nem móka, nem talány,
A bort megisszák, asszonyt megverik,
És izzadnak reggeltől estelig.*

*De télen, télen a világ megáll,
És végtelen nagy esték csöndje vár,
Az ember medve, alszik és morog.
Benn emberek és künn komondorok.*

*Brummog a bőgő, elhervad a hold,
Fenékig issza a vőfély a bort,
Már szürkül lassan a ködös határ,
És a határban a Halál kaszál...*

Ez a vers már elszakad az egyszeri lakodalom alkalmától, nem egy tápai lagzi, hanem egy egész osztály sorsának megérzése adja a vers születésének okát és az írás mondanóját. Hol van már a Falusi lakodalom-ban megcsillanó kedv és a riportbeli vőfély-móka? Itt minden sötét, komor és minden a halál felé mutat. A versindítás már balsejtelmes: a bőgőbrummogás, a repedt harang hangja, a varjúkárogás vezet be a lakodalmi jelenetet, hogy az örömről szó ne essék, csak az emberekre váró nyomorúságról. Néhány

mondatban itt van az egész parasztság félelmetesen nehéz sorsa. Hiába tér vissza többször is a bőgő hangja, vagy a befejező szakaszban a vőfély alakja, már a halál uralja a verset, ezt az egész életet.”

A többi már csak amolyan ráadás, *A tápai Krisztus* idézésével együtt. Sorstalanságról szól ez az írás, nem méltatlanul Kertész Imre művéhez.

Versek és próza elhelyezése időben, térben az alkotás és a történelem dinamikájában, divatos (bár többnyire semmitmondó) kifejezéssel az adatok és események „kontextualizálása”, már akkor megjelent Ilia irodalomtörténet-írásában, mikor mifelénk még csak nem is hallottak Iserről, Jaussról, Foucault-ról, Derridáról és más posztmodern és preposztmodern prófétákról. Az 1962-es *Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908–1911 között* a költő tanári pályájából következő kényszerű helyváltoztatásai köré fonja a versek motívumkoszorúját, az 1906-ban Pesten látott Gauguin-kiállítás élményét beleszöve, és ebből bontja ki az emlékezés, az *emlékek*, az *állandóan*, idő- és helyfüggően átfőmálódó emlékek szerepét a motívumok és témák verssé tisztulásában, a hangulatok kifejezésére használt stílusgazdagságban, vagy épp ellenkezőleg, a konokul ismételt jelzőkben. Az olvasóhoz pedig hirtelen közelebb kerül Máramarosziget, Léva, Szokolca, Nagyvárad; valahogy úgy, mint Babits híres verséből Fogaras. Mintha Juhász Gyula és Babits Mihály már tudta volna (vagy megtanulta volna Kulcsár Szabó Ernő professzortól), hogy: „Egy-egy irodalmi szöveg poétikai alakíttottsága mindig a befogadók birtokában levő szövegértelmező konvenciók [a kontextus] függvényében bizonyul egyszerűbbnek vagy bonyolultabbnak.” Magyarán: a vers egyebek közt tán épp „egyszerű” és „bonyolult” összjátékától válik érdekessé:

„A gyermek szólt: »Nem feledem soha!«
Hol van Bicének szökesége, hol van?
Keressük őt egy mosolya nyomán...”

„E pályaszakasz gyakran visszatérő, majdnem uralkodó motívumai: az életcél, az élet értelmének keresése, a művészet, a könyvek és az élet kapcsolatának, Juhász szerint ellentmondásosságának mániákus bogozgatása. A könyv és az élet ellentéte régi emléke. A Pesttől idegenkedő diák menedéke a könyvtár volt, ahol régi önmagát így látja:

*Margóra róttam: Ihatnám! Hiába!
Életszomjam nem olthatom soha!*
(Filológia)

(A vers utolsó előtti sorának utalását Vértesy Miklós fejtette meg, amikor fölhívta a figyelmet a budapesti Egyetemi Könyvtár egy kódexének érdekes nyelvemlék-bejegyzésére, melyet Juhász is láthatott. A bejegyzés így szól: *Hogh yhatnam.*)”

Sorolhatnánk a példákat, Ilia tudós tanulmányai egytől egyig a magyar irodalomtörténet-írás gyöngyszemei. Erre azonban se hely, se idő. Egyetlen tanulmány említendő mégis: *Hatvany Lajos folyóirata: Az Esztendő*. Egyrészt mert ez az írás iskolapéldája egy napjainkra szinte külön szubdiszciplinává növekedett irányzatnak, a (kontextuális) folyóirattörténet-írásnak, másrészt pedig mivel az *Esztendő* kérlelhetetlen minőségigénye, függetlenségi törekvése, széles körű kitekintése és nem utolsó sorban küzdelme és megszűnése mintha nem lenne közömbös az Ilia-*Tiszatáj* szempontjából?

De lehet, hogy ez épp úgy csak bizonytalan sejtés, mint Fried István rokonítása Ilia Tiszatájának a harmincas évek *Apolló*jával. Az azonban kétségtelen, hogy a komparatistika Herder-díjas professzoránál aligha akad kompetensebb az Ilia-*Tiszatáj* és

általában Ilia Mihály munkásságának (és érzékenységének!) referálására-értékelésére a határainkon túli magyar irodalom, az egész mai magyar irodalom részeként felfogott határainkon túli magyar irodalom feltárásában és bemutatásában: „Az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a kárpátaljai magyar irodalom iránt érzett és kinyilvánított elkötelezettsége már az 1960-as években közismert volt. Ez az elkötelezettség egy fokozatosan korszerűbbé és hatékonyabbá váló nemzeti irodalom-felfogásból fakadt, nevezetesen abból, hogy a nyelvi-kulturális hagyományt (örökséget) egymástól eltérő körülmények között élők azonos vagy hasonló befogadói elvárásai értelmezik hasonlóvá, ennek következtében az azonos nyelven írott alkotások összessége komparatistikai szempontból is egységként fogható föl, miközben az egyes szerzők más irodalmakhoz való viszonya különböző lehet (a nyelvi kompetenciát, az eltérő jellegű állami-kulturális kapcsolódást illetően).” Ehhez csak annyit tehetünk tán hozzá, hogy ezt a korszerűbb nemzeti irodalom-felfogást éppenséggel már boldogult úrfikorában, még a „Szauder istállóban” megtanulhatta hősünk, gondoljunk csak *Az Estve és az Álom* Csokonaijának keserves, ám végül diadalmas küzdelmére kora „elvárási horizontjával”. Magyarán: komisz úri „kontextusával”.

Röviden, hisz ez tán legismertebb és mindenképpen leggyakrabban emlegetett vonása, átszalad ezután Freid professzor az *Ilia-Tiszatáj*nak a délkelet-európai, kelet-közép-európai, közép-európai irodalmak „szövegszerűségében kitapintható... – regionális (zónális) viszonyrendszeré”-nek a feltárására-elbeszélésére kialakított rovatain, módszerein és eredményein, azután így folytatja: „Még ennél is lényegesebbnek tetszik, hogy a szomszédos országokban élő magyar irodalmak »irodalmiságának« kutatására, bemutatására ösztönzött Ilia Mihály szerkesztőként, és ezt tette kritikusként. Méghozzá nem hazafiasnak vélt kampányfeladat keretében, hanem az egyes írói pályák és művek hozzájárulásán töprengett, amellyel a magyar irodalmat gazdagították, színesítették. A mérce: esztétikai, nem pedig etikai, vagy...” valami egyéb. Az „esztétikai”-ba azonban, amint a későbbiekből, főképpen Cs. Gyimesi Éva Tompa László-tanulmányának az idézéséből kiderül, beleértődik a „helyzetjelentés, kiütkezés: hiteles emberi válasz egy sajátos sors kihívásaira”, amivel Tompa László „a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom legjellegzetesebb magatartásmodelljét nyújtja» (*Honvágy a hazában*. Bp. 1993. 62.)”

Ilia Mihály és Cs. Gyimesi Éva együtt-idézésével önmagával tudós magyarázatok tömegénél többet megértett Fried István abból a „magatartásmodellből”, magyarán emberségből, ami által Ilia Mihály szerkesztőként mindig és föltétlenül megbízható tájékoztató pont volt, és sokunknak máig az maradt. Egy imaginárius szekta (eretnek, természetesen) virtuális feje. Vagy szíve. *Magister sabbaticorum*. A többi: a kritika, a tudós, a tanár, a levelező, az irodalomszervező, a szerkesztő folyóirat nélkül, s mind az a sok szerep, amit évtizedek alatt méltatón reá ruháztak, valahogy mind ennek a vetülete; ennek a vetületében kellene, hogy megismerhető legyen. Csakhogy éppen ez Ilia titka. S a titok, a mai politikusi maszatalással ellentétben nem azért titok, mert megfejtethetlen, hanem mert nem igényel megfejtést. *Quod vitae sectabor iter*. Így aztán minden értelmezés és magyarázat legfeljebb időleges; inkább magyarázza a magyarázót, mintsem a tárgyát. Mert a „tárgya” nem tárgy. Amint mondjuk Descartes-ot, Pascalt, Proustot, Joyce-ot, Dantét, Németh Lászlót, Fülep Lajost se nagyon lehet megérteni, legfeljebb újraértelmezni. Így aztán pártokra és pszeudopártokra szétmanipulált társadalmunkban Ilia műve és léte nádszál, amin át tiszta levegőt lehelhetünk víz alatti rejtekeinkben és homokvárainkban. Lehet különben, hogy Pascal is így valahogy értette a gondolkozó nádszál. Port-Royal imaginárius Szentje mindenesetre nyugodtan vállalhatná Ilia Mihály 1993-ban Varga Lajos Mártonnak az akkori helyzetét firtató kérdésére adott válaszát: „– Biztos, hogy az emberben van keserűség, van fájdalom, sok minden miatt. Az elmúlt

két-három évben többször is Marcus Aureliushoz fordultam vigasztalódni. Most úgy látom, e kornak talán nincs is szüksége arra az értelmiségire, aki azt hiszi, hogy az egészre van hatása az ő munkálkodásának. A magát egy-egy politikai csoport mellett elkötelező, a részproblémákat gyorsan és látványosan megoldani tudó vagy ígérő típus boldogul. Az aggályosabb, mert erkölcsi szempontot, eszményeket, elveket, normákat hangoztató és érvényesítő, függetlenségükre finnyás értelmiségiek e folyamatban, s vele a politikai fejleményekben is, idegenek, nemkívánatos tényezők. Szükségképpen oppozícióba kerülnek. Tehát, magukra maradnak.”

2003. nov. – 2004. május

Tolnai Ottó

Mint ő Jeruzsálemben

Hogy számaron vonultam be Berlinbe, mert számaron vonultam be, az nem csupán egy szellemes fordulat. Hogy érthetővé tegyem, valójában miről is van szó, hogy bizonyítani tudjam az állítás valóságát, kissé előbből kell kezdenem.

Az történt ugyanis, hogy nem sokkal indulásom előtt – Szerbia egykor autonóm tartományának, Vajdaságnak északi határzónájában készültem utamra, akárha örökre –, levelet kaptam a határ túlsó oldaláról, Szegedről, irodalomtudós barátomtól, dr. Iliá Mihálytól. Nagyon megörültem levelének, gondoltam, az utat, Berlint illetően lát el tudnivalókkal, közöl egy-két fontos apróságot, annál is inkább, mivel sokáig együtt dolgozott az egyetemen Trakl magyar fordítójával, kiadójával, aki különben a magyar–német szótár egyik megalkotója is ugyanakkor. Noha igaz, Traklkal épp nem foglalkoztam, könyveit nem raktam poggyászomba, de például Elsa Lakner-Schüllerrel, fiával, valamint Gottfried Benn-nel való kapcsolatával, s Miron Simával (az Eichman-tárgyalás rajzolójával, fényképezni nem lehetett ugyanis), aki Jeruzsálemben még lefestette az idős Elsa Lakner-Schüllert, igen, tehát feltételezhettem, az expresszionistákat illetően még poggyászomba kerülhet valami fontos részlet, ahogyan a berlini zsidótemető egykori sírásójától, majdhogynem véletlen, már hozzájutottam néhány ilyen fontos részlethez Elza festészettel foglalkozó, 21 éves korában meghalt fiát, Pault, akinek az apja állítólag egy spanyol herceg volt, s hát az először hazalátogató Miron Simát illetően is, mivel ő, sírásó barátom kalauzolta volt akkor az expresszionista Mestert.

Ám a levél semmi utalást sem tartalmazott az expresszionistákkal, berlini utammal kapcsolatban, jöllehet másra én már nemigen voltam fogékony, ahogy mondják, vevő. Már félre akartam rakni, amikor egy kis újságkivágás hullott ki belőle. Kíváncsian vettem kezembe, mint ahogyan a hasonló újságkivágásokat szoktuk, hiszen akárha sok újságot lennének képesek helyettesíteni, illetve arra figyelmeztetni, hiába olvassuk mázsa-számra az újságokat, a legfontosabb kis cikket, amelyben a lényeg elrejtették, közölték volt, nem vettük észre, átsiklottunk felette. És máris belefeledkeztem a rövidke cikk olvasásába.

Az újságcikk a püspökladányi ún. Első Magyar Szamártárról szólt. Arról, hogy Püspökladányban, amelynek addig még csak a nevét sem hallottam: Szamártár, egy a szamarat mint olyant illető dokumentációs központ, egy Szamár-Beoburg létesült, amely valójában egy Vonzáskör Egyesület nevű magánalapítvány projektje (vezetője Kissné Balla Krisztina), egy 45 képzőművész alkotásából álló vándorkiállítás, valamint egy *Az úr lova* című készülő számarantológia... A dolog teljesen magához rántott, magához, akár egy mágneses számarpatkó (noha erről máshol már hosszasan értekeztem, az Alföldön nem patkolják a szamarakat), vagy úgy is mondhatnám, igazán megérintett. Mindenről megfeledkeztem. Különös mód, igen, ezt akár egyfajta csodaként is értelmezhetnénk: Püspökladány egy pillanatra képes volt zárójelbe tenni, háttérbe szorítani, kitörölni agyamból a

világ potenciális fővárosát, Berlint. A Szamártár pedig a csodálatos berlini galériák sorát, amelyekre, mondanom sem kell, már alaposan felkészültem. Bámultam tudós barátom érzékét, képességét, hogy szinte egzaktul megtalálta a módját annak, hogy egy pillanatra elvonja figyelmemet mind pánikszerűbb készülődésemtől. Máris Püspökladányba akartam utazni, bekapcsolódni a dokumentációs központ munkájába, a művészeteket és a dalmát szamarakat illetően például máris afféle szaktanácsadóként működni, aki immár Boltanski opusának eredményeit is képes beépíteni a kezdeményezésbe, netán akár egy szerény kusztoszi helyet is megpályázni, kis testvérmúzeumokat szervezni nálunk is, hiszen itt, Királyhalmán minden évben nagy nemzetközi számárversenyt rendeznek, illelne tehát legalább e verseny dokumentációs anyagát katalogizálni, egy fedél alá hozni, satöbbi. Egy új, még üres kis útításkát kerestem. Már semmi sem fér a kocsiba, jelentette ki feleségem. Nem kocsival utazom, mondtam. Nem kocsival utazol?!, ámult el. És nem Berlinbe, tettem hozzá. Nem Berlinbe?!, ámult el még jobban, már-már az ájulás határán, netán indulás előtt megőrültem. Csak átugrom egy-két napra Magyarországra: Püspökladányba, mondtam minden különösebb hangsúly nélkül, ami persze még csak fokozta az ún. örületet. Átugrasz Püspökladányba?!, kérdezte feleségem, aki egy erős, kiegyensúlyozott lény, kis híján kiakadva immár, hiszen ő is a szó szoros értelmében nyakig merült a Berlinbe való készülődés bonyodalmaiba, az adminisztratív dolgoktól (például német nyelvű házassági levelét kérték, jöllehet városházánkon éppen francia nyelvű dokumentumokat állítanak ki, ami szép, mármint hogy nem angolul állítják ki a dokumentumokat, mint mindenütt, hanem franciául, de nekünk a berlini rendőrség részére most éppen német nyelvűre volt szükségünk), a térképek tanulmányozásáig, illetve hát a konkrét konyhai vonatkozásúakig, kis híján kiakadt, kis híján üvöltöni kezdett. Átugrasz Püspökladányba?! Át, egy-két napra?! Igen, mondtam. Majd hozzátettem: képzeld, megalakult az első Szamártár! Szerencsére megérezttem, kritikus pillanathoz érkeztünk, és hirtelen elvágtam a dolgot. Jó, nem ugrom át Püspökladányba. Megvár a Szamártár. Megvárnak a szamarak... Majd Berlin után, tettem hozzá, mintha addig csak vicceltem volna.

És már ismét Elsa Lakner-Schüllerrel foglalkoztam, hangosan megjegyezve, mutassam, visszabilentem Berlinbe, volt egy jó kis Muschg-könyvem, amelyből valójában a német expresszionista költőkről legtöbbet megtudtam volt ifjúkoromban, amikor még Gottfried Benn (ez az, Elsa Lakner-Schüller szerint, hentesképű őrmester, akit gyengéden szeretett, s később is még rózsákat habzsolt az ajkáról, igen Gottfried Benn ajkáról, akit per pillanat messzemenőleg a legnagyobb német költőnek tartanak a berliniek, a németek, aki viszont szép, érzelmes emlékbeszédében méltatta egykori apró, teljes lényében irreálisan, egzotikusan lebegő barátnőjét) korai és kései, statikusnak nevezett versei (jöllehet lévén az azúr elevátora is különben) komolyan foglalkoztatott, és most sehol sem találok Muschg könyvét, kíváncsi lennék, miket is huzigáltam akkor alá benne, mi volt számomra annyira fontos a rüt kategóriáján és a versek jelenetszerűségén, brutális zsánerképeim túl, mert biztosan ez foglalkoztatott, hiszen mindig is valami naiv zsánereket írtam én is, amit aztán átvérez, átüt, szinte magától, jöllehet esetemben is annál brutálisabban, a történelem... És hát maga Muschg is egy kisebbfajta rejtélyt jelent számomra, mármint, hogy azonos-e az én egykori könyvecském szerzője a Berlini Művészeti Akadémia elnöki székében Konrád Györgyöt éppen mostanában felváltó svájci illetőségű Muschggal?

Feleségem megnyugodott, látta, visszazökkentem a szamaraktól a szakmába, az irodalomba, hiszen irodalmi ösztöndíjasként indultam volt Berlinbe – és nem kutyasétáltónak, állatkerti etetőnek, ganézófiúnak...

Még néhány dolgot azért előre kell bocsátanom érintettségemet, számárérzékenységet, számármédium voltomat illetően, amit, ugye, leegyszerűsítve, de ugyanakkor pontosítva is, akár: számár voltomnak is mondhattam volna. Mármint hogy azért indul-

tam így be, azért érzem magam ennyire érintettnek, szakértőnek, mivel magam is egy nagy számár vagyok. Nagy számár. Amihez csupán annyit kell még okvetlen hozzátenni, hogy: a számár nem nagy számár. Nagy számár csak az ember, ergo: nagy számár csak én vagyok...

Először is, egy időben, amikor az év jó részét tanyánkon töltöttük: nekünk is volt szamarunk. Különbösen azon a sivatagot idéző, szikes pusztán nem volt túl sok számár. Kivéve persze a juhászokat, meg azokat a parasztokat, akik szerettek számárhúst darálni disznókolbászukba a tömérdek zsírt ellensúlyozandó. Ám ott, azon a sivatagot idéző, szikes pusztán találkoztam egy igazi szamaras emberrel. A szamaras ember. Nálunk is dolgozott olykor ezt-azt, persze inkább csak azért, hogy segíthessük. Az igazság ugyanis az, kicsit már lecsúszófélben volt, afféle tanyasi lumpen, gondoltam, egy-két év, és afféle szamaras szent ember lesz belőle. A szamaras szent ember. Ugyanis a szamara, egy szép fehér számár, mindenhová ment vele, kísérte mint az árnyéka, teljesen összenőttek. Ám a szamaras emberből, akit – akiket nagyon megkedveltem, megszerettem (nem választottam szét őket, nem is lehetett), nem szent ember lett, hanem: gyilkos. A gyilkos szamaras ember. A környék egyetlen kocsmájában, régi, mitikus csárdájában (Rózsa Sándor etc.), valami dulakodás közben úgy vágta botjával mellkason az egyik ellenfelét, hogy annak szétrepedt a szíve. Börtönbe került, nem is nagyon volt remény, hogy valaha is kiszabadul. Zavart az ügy, különösen fehér szamara, amely azóta ott állt, csökönyösen, a csárda előtt, semmi módon, semmivel sem lehetett volna elmozdítani, elcsalni onnan, mindenki tudta, ott fog várni végtelen a gazdjára, ott fog állva elpusztulni. Olykor érdeklődtem gazdája sorsa felől. Azt mondták, mással sem foglalkozik, kérvényeket ír, engedjék be hozzá, mivel senki rokona sincs, látogatóba-beszélgetésre számárát, vagy engedjék dolgozni, mármint számárát, a börtön gazdasági udvarába. Még személyesen Titónak is írt fehér szamara ügyében, gondolván, Tito marsall talán megértőbb lesz vele kapcsolatban, mint a szemellenzős börtönőrök, hivatalnokok, bírák, hiszen neki is vannak állatai, fehér lipicai, valamint magától Nasszertől vagy az iráni sahtól (ő úgy írta: sakk) kapott arabs lovai. De Tito sem mutatott érdeklődést a fehér számár iránt, minden bizonnyal el volt foglalva nagy koncepciójával, amely valójában egy Amerika és a Szovjetunió között billegő libikóka volt, illetve az el nem kötelezettek mozgalmával (onnan folyt különben az olcsó olaj is), meg hát a gyárak önigazgatásával, valamint a nacionalizmus itt-ott már akkor mutatkozó tüneteivel... A holdvilágban látomásnak tűnő számár egy időben pusztult el gazdjával, akit nem csak hogy a bírák és Tito marsall, hanem még rabtársai sem értettek meg, mert hát annyi fontosabb dolog van a világon, mint egy számár, egy fehér számár, még rabtársai sem támogatták abban az igyekezetében, változtassák meg a törvényeket, rendszabályokat, mármint hogy állat, nevezetesen számár is járhasson látogatóba-beszélgetésre a börtönbe. Azt is meg kellene talán említenem még, hogy kedvenc könyveim közé tartozott Huan Ramon Jimenez zseniális, örök üde Palterója; Füst Milán gyönyörű Rácz Aladár-esszéjét is gyakran újraolvastam, melynek végén a törékeny, öreg muzsikus a külváros szélén várja a mezőről hazatérő szamarakat, hogy megsimogathassa őket, könnyezve nyakukba borulhasson; valamint, hogy fiammal már volt egy kisebb, hat-hét rajzból álló számárrajz-kollekciónk (Ács József, Péter László, Bicskei Zoltán, Siflis, akinél a számár, akár ha azzá a fehér számárrá, sőt fehér egyszarvúvá tűnne), tehát a magunk módján mi már rég hozzákezdünk egy szerényebb, ún. határon túli tár, a számárkultusz határon túli kutatásának megalapozásához...

És befejezésül csak még azt említeném meg, hogy Berlin előtti korszakom egyik utolsó befejezett írása elhunyt színész barátomról szólt, akivel már rég nem találkoztam volt. Biztosan azért, mert elképzeléseink a színházról nagyon különböztek – ám, másrészt mégis felettébb hiányzott ő nekem, ugyanis szinte az egyetlen ember volt, akivel az állattenyésztés-

tésről szót tudtam váltani, aki segíteni tudott nekünk a kecskéink, teheneink, bikáink tenyésztése körüli bonyodalmakban, mert ezt itt természetesen nem említhettem, a németországi spárgaszedésünkön keresett pénzen mi állatokat vásároltunk, állattartással akarunk foglalkozni, s ezt is csak melleleg említtem, az első komolyabb gazdasági válság egész vállalkozásunkat dugába döntötte, nem vették át az állatokat, nekünk kellett udvarunkon, költői műhelyemben szinte, lemészárolni, kimérni őket, kilónként kimérni párolgó húsukat... Szóval halála előtt már jó ideje nem találkoztam színész barátommal, jöllehet azt hallottam: van egy szép szamara. És halálhírét véve, nagyon fájlalni kezdtem, hogy nem kerestem őt, nem simogattam, ölelgettem meg szamarát – hiszen rajta kívül egyetlen művész barátomnak, ismerősömnek sincs szamara. Valóban, ez akár megdöbbentő adat is lehetne, egyetlen ismert, népszerű művész barátomnak, művész ismerősömnek sincs szamara. Azokkal az emberekkel, művészekkel viszont, akiknek nincs szamara, én nem igazán tudok kommunikálni, érintkezésünk suta, fals, akadozó, hisz a lektűrök különböző régi avagy modernebb, virtuózabb változatának műhelyproblémái, másrészt a napi publicisztika művekké tupírozott csapdái, amiről az irodalom már jó ideje kizárólagosan szól, engem egyáltalán nem érdekelnek, nincs közös témánk, így csak állok mellettük, mint a szamár, sőt nagy szamár... És ebben a Berlin előtti korszakom utolsó írásában, lám a szamár már ott állt különben is az ajtó előtt, azon tűnődöm, színész barátom halála után vajon mi lett szép szamarának a sorsa. Persze jól tudom, felesége, gyermekei sajnos egyáltalán nem irigylésre méltó sorsa (feleségének, Harag György egykori színésznőjének, Édes Annájának éppen most mondtak fel munkahelyén) sokkal fontosabb, ám, mindennek ellenére, valakinek azzal az árva szamárral is foglalkozni kellene. Talán, tettem fel az írás végén a kérdést, még mindig odautazhatnék, netán magamhoz is vehetném, megvásárolhatnám azt a szamarat, amelynek lám, még csak a nevét sem tudom...

Berlinbe Prágán keresztül jöttünk, nagy élményem voltak a határ előtti kis kuplerájvároskákka alakult bányatelepek, ahogyan a kurvák kis szoknyácskájukban hányják a havat, a szocializmus, illetve a szovjetek által lepusztított Drezda látványa, majd a bevonulás a széles, levegős utakon, illetve lehorgonyzásunk a Stutti isteni öblében, ahol az ágyunkból 7 kis művészkávéházba látni. Alig vártam a reggelt, hogy elhoholjak a közeli Begruen gyűjteménybe, a Klee-rajzokhoz, az ő kis kockás lapjaihoz akartam tartani ugyanis magamat német füzeteimben, alig vártam, hogy jelentkezzen sírásó barátom, aki különben a német íróegyesület lapjának a szerkesztője éppen, hogy tovább nyomozunk Elsa Lakner-Schüller fia festményei után, s hogy végre megláthassam azt a Sima által készült jeruzsálemi portrét, noha közben már más jeruzsálemi ismerőseimet is megkértem, próbálják megszerezni a jeruzsálemi portré reproját, s minden részletről értesítsenek a költőnő jeruzsálemi napjait illetően. Ezt azért hangsúlyozom, hogy szinte a véletlen folytán, Berlinbe való érkezésemtől, intenzíven foglalkoztatott Jeruzsálem, ami szinte misztikusnak mondható, ha még hozzátesszük, hogy az első könyv, amit Berlinben megvettem, Ilana Shmueli gyönyörű, szinte szerelmes leveleskönyve volt Celan jeruzsálemi napjairól (amiről már voltak némi előismereteim, ugyanis barátaim már leközltek volt Celan Franz Wrumhoz írt levelei – ahol Izraelt illető néhány fontos állásfoglalása olvasható* – mellékleteként a *Beszéd a héber Írósövetségben*), s Celannal, Celan jeruzsálemi napjai kapcsán valójában a költészet legbelső erét, Elsa Lakner-Schüller nevét is érintettük volt, noha Celan többet foglalkozott volt Nelly Sachs-szal és Cvetajevával például...

Mondhatom, a pakolásban, feleségem öt kiló mézet is hozott például, én külön-külön kofferokba kubikoltam a Goethe-, Nietzsche- és Walter Benjamin-könyveket, vulkánfiberemben vulkánikus zónánkra (Balkán) vonatkozó kéziratokat, amelyek lényegükből kifolyólag töredékesek, formátlanok, hiszen maga a vulkánfiber, s maga a háttér, Balkán

kijelöli, megadja formájukat, kubikoltam a Tolnai Világlexikona aranyos tomusait, amelyek családom könyvei, egyfajta családregényem valójában, tehát maga A Könyv, a tomusok már eleve megvannak (a töredékeket itt-ott kell csak bepászítani, a címszavakat, amilyen Berlin is például, újraírni, hiszen úgy is mondhatnánk, azért érkeztem Berlinbe: hogy újraírjam a Tolnai Világlexikona Berlin szócikkét**), és valóban teljesen véletlenül, csak a kulcs kipróbálása végett nyitottam ki postaládánkat a pazar lépcsőházban. És meglepetésemre egy nagy formátumú levél zuhant a lábam elé a szőnyegre. Letérdeltem, hogy felvegyem. A nevemet olvastam rajta. Ki írhatott máris nekünk: Berlinbe?! Ki írhatott, mielőtt még ideértünk – bevonultunk volna?! Letérdeltem, mondom, s úgy maradtam. Úgy térdepelve bontottam fel, olvastam el.

Szegedi barátom, dr. Ilia Mihály levele volt. A püspökladányi Szamártár körüli újabb történekekről informált. Ismét teljesen védtelen voltam levelével szemben. Ugyanúgy megérintett, ha nem jobban, mint első, még otthoni levele.

Sietek megírni, kezdte levelét, hogy a püspökladányi szamarákiállítás megindult az országban, jelenleg Komáromban van, ahonnan Mosonmagyaróvárra folytatja útját. Mondanom sem kell, a levélben ott volt a komáromi meghívó is. Abban a pillanatban kevésen múltott, hogy ismét nem közlöm a komáromi türelmetlenkedő feleségemmel (Mi a fenét térdelsz itt a lépcsőházban!), hogy várjon, egy pillanatra elugrom: elszamaragolok Komáromba.

Nem részletezem tovább. Csupán azt akartam mondani***, bizonyítani ugye, hogy valóban számaron vonultam be Berlinbe. Hogy ez nem egy szédült irodalmár, egy szépíró szellemes fogása.

Mármint hogy számaron vonultam be Berlinbe. Mint ő Jeruzsálembé.

* „Nyugtalanság van bennem az Izraelben zajló dolgok miatt, az ottani emberek miatt, a háború s a háborúk miatt. Izraelnek élnie kell, s ezért mindent meg kell cselekedni. De a gondolatot, hogy itt háború háborút kövessen, hogy a »nagyok« adjanak-vegyenek és osztzkodjanak, miközben emberek ölik egymást – hát nem, ezt végeredményben nem bírom elgondolni. Tizenhét nap Izraelben: a legintenzívebbek, esztendőök óta... Nem, messze nem láttam mindent, újra oda kell utaznom.”

Celan Franz Wurmhoz, 1969. (Báthori Csaba ford.)

Közben, milyen különös, Ilana Shmuelinek még egy kis könyve is megjelent Celan jeruzsálemi napjairól.

** Noha, mint mondtam, a Tolnai Világlexikona új kiadásának Berlin szócikkén dolgozni érkeztem ide, többször kaptam magam azon, hogy félig-meddig titokban, a Világlexikon Püspökladány szócikkét böngészem, s mintha valaki néhány cédulát is bedugott volna melléje, igaz, az én kézírással alul- és fölülírva:

Püspökladány az Alföld középső részén, három tájegység (Hortobágy, Nagysárrét, Nagykunság) találkozásánál, a hajdani mocsárvilágból kiemelkedő hátságúra települt. Lakott hely volt már időszámításunk előtt (Árpád-kori kápolna maradványai, 1351-ből származó írásos emlék, amely megtekinthető a Karacs Ferencről, püspökladányi születésű térképészről elnevezett múzeumban).

Évtizedeken át a térség (Nagysárrét) igazgatási, oktatási, egészségügyi, kereskedelmi központja, járási székhely. Ma a 17.000 lakosú városban (a Pallasz lexikon még csak 9824 lakosról tud, köztük 6817 helvét és 550 izraelita) két középiskola, szakorvosi rendelő, bíróság, rendőrkapitányság, több pénztintézet, gyógyfürdő működik (a Tolnai Világlexikona azt írja: Ártézi kútjából gyenge mocsárgáz tör fel).

A városon vezet keresztül a 4-es és 42-es sz. fő közlekedési út. Villamosított vasútvonal mentén jelentős vasúti átrakóhely Budapest–Záhony, Budapest–Biharkeresztes, Püspökladány–Bé-

kécsaba irányába biztosítja a vasúti közlekedést. Az eredeti állapotában felújított vasútállomás több mint 100 esztendőős.

A maga nemében egyedülálló kuriózum a farkasszigeti erdő, a 70 éves arborétum. Itt kezdődtek el 1924-ben a szikes területek fásítására irányuló kutatások, melynek úttörőiről, Kaán Károlyról és Magyar Pálról szobor is látható. Oszlopos borókák, tuják, kocsányos tölgy csoport, vasa, török mogyoró, iráni varázsfa, japáncseresznye.

A városban működő kórusok (ÁFÉSZ-kórus, Csenki kórus) gyermek és ifjúsági néptáncscsoportok, a Sárréti Népi Együttes kategóriájukban igen jó nevet vívtak ki maguknak.

Végül még egy jegyzet a Szamártárat illetően, hiszen az új Tolnai Világlexikona Püspökladány szócikkének legalább harminc-negyven százaléka, ha nem külön szócikk (minden bizonyosan külön szócikk, igen, máris jelenthetem, külön szócikk): a Szamártárral foglalkozik majd, ez a város is, ebben lám, hasonlóak lettünk, számaron vonul be a világba:

Sajnos saját e-mailjük nincs, de ha nagyon kell, valahogy meg tudják oldani. Telefonon viszont el lehet érni Kissné, akiben én, ezt részben már jeleztem, máris egy új Boltanskit vélek felfedezni (Boltanskival nagy könyve, a Kaddis után kezdtem ismét foglalkozni, tehát itt Berlinben, tehát a Szamártárral párhuzamosan)...

***Meg azt, ha egy számarnak egyáltalán szabad közbeszólni, zavarni (szamáruivöltés) az ünnepelő kórusát, hogy: Isten éltesen hetvenedik születésnapodon, Kedves Mihály.

Végel László

Meditáció Iliáról

1.

Ilia Mihály elégedett embernek vallhatja magát. Jelentős szereplője és ihletője volt egy történetnek, amelynek valami módon mindannyian részesei voltunk.

Az egypártrendszerben kezdte összefűzni az 1918-ban szétszakadt magyar irodalmat és kultúrát, jól tudván, hogy a század megtette a magáét, ezért a kéznek gyengédnek és figyelmesnek kellett lennie, hiszen nem állíttathatta vissza a régit, és nem tekinthette semmisnek az újat. Ami másoknak nemzeti szólam, az ő számára pedagógiai filigránizmus volt, újrafelfedezés, amelynek során fel kellett fedeznie valami régit, ami időközben alaposan megváltozott.

Három évtizeden át mindig úgy láttam őt, mint az új egyetemes magyar irodalom napszamosát, aki az egység új vízióját a különbségek elismerése által fogalmazta meg.

Ilia filigránizmusa 1989 után – a térség tektonikus politikai elmozdulásainak köszönve – egyszeriben nagyobb politikai formákat öltött. Ekkor nyílt meg ugyanis a lehetőség arra, hogy megvalósuljon az, aminek előfeltételeiért évtizedeken át, szinte egyszemélyes intézetként szívósan munkálkodott: hogy a magyar irodalom és a magyar kultúra újra a maga teljességében, egyetemességében rajzolódjék ki. A trianoni békeszerződés után soha még nem fogalmazódott meg ilyen áttekinthetően ez a teljesség, mint az elmúlt évtizedekben. Ez előrevetítette azt a lehetőséget, hogy létrejön a trianoni trauma nem csupán politikai, hanem szellemi, kulturális feldolgozása is.

Bár mindenki készült rá, mégis váratlanul jött, úgyhogy a jelenlegi értelmezési stratégia még mindig tanácstalan abban, hogy miben ragadható meg az egyetemesség jellege és lényege. A megválaszolatlan kérdés ugyanis az, hogy a kirajzolódó egységben a részek, főként a periférián meghúzódó kisebbségi irodalmak, afféle függeléként szerepelnek-e, vagy pedig egy közös, mozaikos jellegű értékrend részeseként azok is alkotórészei a közös értékrendnek. Még egyszerűbben: vajon a perifériák csak „tükrei” a központnak, vagy pedig a központ vállalkozik arra, hogy „tükrözze” a perifériákat, ami által valamilyen kölcsönös egymásra hatás jöhet létre. Hogyan lehetséges értelmezni a különbségeket, miben rejlenek a hasonlóságok?

Ezekre még csak sommás válaszok születtek, amelyek nem képesek befolyásolni a mindennapi értékrendeket. A mai helyzet ellentmondásos: megszületett ugyan az egyetemes hálózatba, a nyelv hálózatába elhelyezhető egységes irodalmi élet, de még nem fogalmazódott meg az a plurális értékrend, amely ezt érzékelné tudja. A nyelv jóval előtte jár a filozófiának, a szociológiának, az értékelméletnek, az esztétikának, ami ugyan várható volt, de nem igazolható a szakadék további növekedése, mert ezzel elbizonytalanodnak az értelmezési technikák. Ha pedig ezek elbizonytalanodnak, akkor legtöbbször úgy viselkedünk, mintha nem történt volna semmi.

A fenti ellentmondás miatt viszont Ilia Mihályt, az egyetemesség új modelljének pedagógusát, továbbra is elégedetlen embernek képzelem el. Annak ellenére, hogy kiderült, a szegedi magányos professzor a magyar irodalom új egyetemességévének értelmezésében iskolát teremtett. A tanítványai, immár szerte Magyarországon, munkálkodnak a magyar kultúra és irodalom új architektúráján, amelynek Ilia Mihály vetette meg az alapjait. Minden kétséget kizáróan ők tudják a legjobban, hogy nem lehet tíz év alatt átalakítani azt, amit a balszerencsés XX. század oly kegyetlenül elrontott.

2.

Az egyetemesség új modelljét teszem szóvá Ilia Mihállyal kapcsolatban. Mégis új modelltől kell szólni, mivel a Trianon előtti mintát nem tartom lehetségesnek. Még akkor sem, ha a nemzeti újraegyesítés békésen jönne létre, vagyis a határok radikális légiesítésével járó európai integráció ebbe az eszményi irányba fejlődne. Ez viszonylag sikerrel járhat ugyan a gazdaságban, a kereskedelemben, talán még a politikában is, de a kultúrában aligha.

Egy dolgot ugyanis nem tud semmiféle európai egyesülés megváltoztatni. Éspedig azt, hogy a kisebbségi kultúrák radikális „nyelvközi állapotban” születnek meg, vagyis a magyar nyelv mindig egy másik nyelv tudatában ragadja meg a világot. Az európai integráció ezt a tényt a továbbiakban inkább kidomborítja, bonyolítja, mintsem áthidalja. Ennek a nyelvközi állapotnak sokáig negatív jelentést tulajdonítottak a szakemberek, ám éppen Szegedy-Maszák Mihály, a kérdésben fordulatot ígérő kiváló tanulmányában jegyezte meg, hogy az egész magyar irodalomra a nyelvközi állapot európai próbatétele vár.

Hogy megértsük az új helyzetet, figyelembe kell vennünk, hogy a múltban az emberek homogén nyelvi közösségekben sajátították el a kultúrájukat, még akkor is, ha különböző kultúrák éltek egymás mellett. A Másik kompetenciája abban az esetben is világosan megvonható volt, ha egy-egy térségben a nyelvi megosztottság teljes mértékben jelen volt.

A modern, egységesülő világ azonban a kompetencia határait viszonylagossá tette. Ugyanis az egyénben párhuzamos nyelvi világokat alakított ki, amelynek során a párhuzamos világok szükségszerűen reflektálnak egymásra, aminek hatása érezhető lesz még a homogén nyelvi közösségekben is. A kisebb európai nemzetek kultúrájába egyre inkább behatol majd a kisebbségi nyelvi reflex. „A jövőben egyre többen érezhetik magukat nyelvközi állapotban, a nyelvet igen tágran, művelődési hagyományként, közösségi emlékezetként értelmezve.”, írja a témával kapcsolatban Szegedy-Maszák Mihály (*Nemzeti és világirodalom a huszonegyedik században*. Mindentudás Egyeteme, 2004. február 23.). A jelenség ábrázolásának kiváló példája éppen Márai Sándor munkássága, aki második hazájának távlatából, tehát másféle távlatból, nyelvközi állapotból, a két kultúra közötti állapotból szemlélte anyanyelve kultúráját. Ugyanakkor ezzel magyarázható, hogy Márait minden népszerűsége ellenére sem tudta szervesen befogadni a szakmai közvélemény, Márai politikailag ugyan hazatért, de irodalmilag inkább hazátlan író volt és maradt. Így kellene elfogadni. Azonban a jelenlegi értékrendek pontosan ilyenek nem tudják elfogadni. Számos jel mutat erre. A szakmabeliek dicsérik naplóját, ám prózáját továbbra is fenntartással értelmezik. A mai magyar prózára nincs hatással, egyszerűen azért, mert – főleg az emigrációban írt regényeire gondolok – nehezen helyezhető el a magyar történelem által meghatározott irodalmi diskurzus(ok)ban. Ez, sokkal inkább vonatkoztatható a kisebbségi irodalmakra.

Mindez arra utal, hogy – bár a magyar irodalom sokszínűsége szinte a szemünk előtt bontakozott ki, külön taglalhatjuk a magyar regényirodalom új virágzó korszakát – a

nyelvközi állapotok iránti érzékenység azonban továbbra is alacsony intenzitású maradt, holott rövid időn belül maga is találkozik azokkal a dilemmákkal, amelyekre ma még nincs kellő szenzibilitása. Ez a magyarázata Márai írói hontalanságának.

3.

A nyelvközi állapotban megszülető kifejezőmód, forma a kisebbségi irodalmak meghatározó vonása, annak ellenére, hogy a kisebbségi kulturális és politikai normarendszer szívósan küzd ellene. Az ellenkezés érthető, hiszen szorong a rendezetlen, fluid, bizonytalan állapottól. A kisebbségi irodalom pedig nemcsak arról szól, hanem ennek megfelelő nyelvi formákkal él. Ez a kultúra ugyanis mindig két kultúra zűrzavarában él, valóságos diskurzus-káosz anyagával építkeznek, de közben menekül is tőle. Ezzel a meneküléssel magyarázható, hogy erkölcsi normarendszerébe beépült az érthető és eredendő törekvés, a heves vágy, hogy mindenben az anyaországi mintákat kövesse, ami gyakran a vidékies epigonizmus útjára tereli. Erkölcsi és esztétikai elvei tehát szüntelen ellentmondásban vannak egymással.

Ezt a leggyakrabban úgy leplezi, hogy másról szól, de nem kíván másként szólni. Ezzel azonban feloldhatatlan ellentmondásba keveredik, ami a szövegvilágot – ritka kivétellel – eleve irodalmon kívüli világba taszítja. Ugyanis felmerül a kérdés, hogy nem csonkul-e meg a másról ír elve a másként ír elve nélkül. Mint ahogy fordítva is érvényes, lehetséges-e elgondolni a máskéntet – a másról elve nélkül.

Ez a kérdés felmerült a Trianon utáni kisebbségi irodalmakban, s úgy tűnik, már akkor megfogalmazódott egy poétika, amely mind a mai napig meghatározó. Az elcsatolt területek írói az első évtized sokkhatása alatt valójában nem gondolhattak másra, a történelmi sokkhatásban nem szólhattak másról, mint a kisebbségi ember szenvedéstörténetéről. Ez a tapasztalat univerzális jelenést hordozott magában: az embertelenség élményét. A gyökerében megváltozott világ valósága egyszerűen valótlanná, hiteltelenné vált. Ez a mély egzisztenciális élménnyel járó sokkhatás hihetetlen alkotó energiákat szabadított fel, jelentős összegező művek születtek, amelyek mindent elmondtak, amit erről a kérdésről el lehetett mondani. Ha esetleg később születtek, mondjuk, a harmincas években, alapvető élményük mégis az első sokkhatás volt. Ez az irodalomfelfogás már akkor megszülette a maga klasszikusait, amelyek a későbbiek folyamán felülmúlhatatlanoknak bizonyultak. Idővel azonban a megdöbbentő emberi élményből, abból, hogy a világban egyszeriben minden másmilyen lett, minden új nevet kapott, irodalmi kánon, vagy ami még rosszabb: erkölcsi doktrína lett.

Olyan világlélmény került az ábrázolás központjába, amely nem volt képes változni. A kirtartás, a helyállás, a hűség és a szenvedés nagy toposzai a megváltoztathatatlan hálójába kerülve hagyományelvű irodalmi kifejezésformákat kényszerítettek ki, mert ez tűnt az egyedüli szilárd formának a végzetten szemben. Paradox helyzet jött létre. Az élethelyzet kifejezetten modern, a kifejezésforma ezzel szemben kifejezetten hagyományos. Ez örölte fel gyakran a kisebbségi irodalmak eredeti tehetségeit és tette fragmentálissá azoknak történetét.

Eközben az európai művészetekben, így az irodalomban is a talajvesztés tudata, a gyökértelenség létélménye, az elidegenülés, a széthulló világ látványa, a modern és avantgárd kifejezőmód felé terelte az alkotókat, addig a kisebbségi irodalmakban és kultúrákban ennek az életérzésnek hatványozott kifejezésre jutása a hagyományelvűséget erősítette fel és ezt emelte a legmagasabb rangra. Ez gyakran azzal járt, hogy az identitásvédő irodalom játszott a fő szerepet, az irodalom lett az a mindenés, amely pótolta a szociológiát, de még a jó publicisztikát is, ami később oda hatott, hogy az egész kisebbségi politika a szimbolikus politikálás bűvkörébe került.

Paradox módon azonban, miközben ez az irodalmi irányzat az irodalmi egység feltevéséből indult ki, aközben tulajdonképpen a magyar kultúrában az áthidalhatatlan különbségeket készítette elő, amelyeket azonban sokáig elrejtettek a doktrinér vagy a partalan szocialista realizmus esztétikai dogmái. Az anyaországi irodalom közel harmincéves emancipációs történetében nehéz volt a modern irodalmi vonulatot a maga egységében látni. Sőt mi több, a jugoszláviai puha szocializmus lehetővé tette azt a feltevést is, hogy a kisebbségi irodalmakban a modern irodalmi törekvések folyamatos szereppel rendelkezhetnek, s ilyenképpen különböznek az anyaországitól.

A nyolcvanas években az anyaországi irodalomban létrejött alapvető módosulások, értékrendváltások után azonban kirajzolódtak a tényleges különbségek. A magyar irodalomban kidomborultak az újító törekvések, a művészi individualizmus, a szabadság – mint fő kérdéskör –, a kritikus nemzeti önszemlélet. Ugyanakkor a kisebbségi irodalmakban megerősödtek a hagyományelvű poétikák, a kollektivista világképek, a romantikus, gyakran mítoszokba menekülő nemzetszemlélet. Igaz, minden kisebbségi irodalomban időről időre felbukkantak modernizáló törekvések is, egy-egy időszakban ezeknek a fontossága növekedett, de inkább eretneki szerepet játszottak, minek következtében egy idő után a margóra kerültek, s ott is maradtak mindaddig, amíg nem sikerült valamiféle „liberálisabb” kollektivista interpretációval a „fő vonalba” beágyazni. Az avantgárd gyors hagyományosítása valójában a kisebbségi irodalomtörténet-írás állandó gondja, valamilyen módon ugyanis el kell rejtetni, át kell értelmezni az „eredendő bűnt”, a szabálysértést.

Ha ez a folyamat tovább erősödik, lássuk be: sok szociokulturális tényező efelé billenti a mérleg nyelvét, akkor kettéhasadt magyar irodalommal és kultúrával találjuk szemben magunkat: az anyaországival és a határon túlival. A különbségek önmagukban nem jelentenek gondot, hiszen valamiféle különbségnek lennie kell, csak a megosztás mércéje, a hasadás problematikus. Az anyaországi képviseli a modern európai irányzatot, a határon túli pedig a konzervatívot, az óvatost. Sokan még azt is hozzáténnék, a hiteles nemzetit. Félő, hogy a magyar kultúrán belül kialakul egy európai modern központ és az őt körülvevő tradicionalista perem.

4.

Deleuze-Gauttori briliáns Kafka-elemzése kiderítette azonban a kisebbségi irodalmak másik olvasatát, esetleg a rejtettebb, apokrif vonulatát is. Amely jobban kidomborodna, ha újraolvasnánk és újraértelnénk ezt a történetet. Nem azt kutatva, hogy mi benne a „kafkai”, sem a parabolák világát, utalásrendszerét, hanem meglelni, azt a nyelvi architektúrát, amellyel Kafka művei épültek. Deleuze-Gauttori ugyanis rámutat arra, hogy Kafka német nyelve egy kisebbség nyelve, szigetnyelv, vagyis a német nyelv nyelvközi állapotának egyik radikális változatáról van szó. Ezt a nyelvközi állapotot egzisztenciálisan elmélyítette zsidósága is. Zsidóságának diskurzusát is ez a kisebbségi nyelvhelyzetben fogalmazta meg. Ha ebből a nyelvi-egzisztenciális dichotómikus perspektívájából vesszük szemügyre a kérdést, akkor leszögezhetjük, hogy Kafka hatványozottan kisebbségi író. De nemcsak élményvilágában jelentkezik ez a tudat, hanem – ami, még fontosabb – regényvilágának nyelvezetében, abban a kopár nyelvben, amely nem azért kopár, mert szegényes, hanem azért, mert gazdag. Attól gazdag, hogy több nyelvi világ nyomai maradtak rajta.

A nyelvközi állapotban a szavaknak van egy apokrif életük, szüntelenül a másság fénye vagy árnyéka – szerintem mindkettő igaz – vetül rájuk, többféle történelem tapad hozzájuk. S ezeket a szavakat nem lehet zárt világba kényszeríteni, ellenkezőleg: létrejön egy diskurzus, amely akarata ellenére arra van kényszerítve, hogy hatványozott erővel

nyissa ki a világot. A szavak miatt! A kisebbségi diskurzus tehát normasértő módon állandóan a nyitott terekbe kényszerül, miközben a kisebbségi ember folyton belső védekezésre rendezkedik be. Hogyan lehetne kikerülni ebből a csapdából? Babits Mihály a szellemi kihívásokról szólva egy alkalommal így fogalmazott: „Én inkább a csóka mellett tartok, akit minden messze csillogás csábít és szárnyra kelt, mint a vakondokkal, aki egészen elégedett sötét és hazafias odvában.” Ez a csókajelleg a kisebbségi diskurzus mentőöve. A kisebbségi író nyelvközi állapotában a szavak kényszerűen nyitottak, hiszen minden egyes szó tőszomszédságában létezik egy másik, párhuzamos szó, amelyre akarva-akaratlanul reflektál. Úgy őrzi magát, hogy szüntelenül „látja” a másik világot. Az nem ő, az egy másik, idegen, de meghatározó erejű valóság. Tulajdonképpen a nyelv csábítja az író oda, ahol képes a párhuzamos nyelvi világokban gondolkodni. Ezért a kisebbségi író nemcsak másról ír, hanem másként is, nemcsak a sajátos kisebbségi léthelyzetét ábrázolja, hanem a nyelvben horgonyzó kisebbségiét. Esetében a nyelv és a forma az elsődleges szociális kérdéssé lesz. Nem a témája teszi tehát a kisebbségi író kisebbségivé, hanem a formanyelvi elemek, az elbeszélés módja, művének formaarchitektúrája teszi azzá, az, hogy egy nyelvben él, amely az övé, de világában, amelyikben él, ez a nyelv mindig idegen. Ez az idegenség a nyelv meghatározó eleme. Abból, hogy másként mondja történetét, következik az is, hogy más történetet mond el.

5.

Töprengök. Újra és újra emlékezetembe idézem Ilia Mihály pedagógusi leveleit, reflexióit, szubtilis észrevételeit. Adósságom törlesztéseként szántam ezt a beszámolót, mert kötelességem beszámolni róla, hogy a leveleibe rejtett pedagógiai széljegyzeteiből ezeket a tanulságokat vontam le.

Orosz László

Kérdőjelek

Egy Katona-kutató töprengése

Több évtizede foglalkozom Katona József életművével. Sok megválaszolatlan, sok föl sem tett kérdésre találtam. Néhány:

Megfordult-e Katona fejében, hogy a színészetet életpályául választja? 1812. január 20-i *Kötelezése*, amelyben vállalta a társulat „minden terheiben” való részvételt, mintha erre vallana. De az, hogy a Békesi nevet nem használta, s a Kötelezést talán el sem juttatta a színtársulat vezetőihez, azt tanúsítja, hogy ha volt is ilyen terve, hamar feladta. Vagy csak egy év múlva, amikor nem kapott választ Széppataki Rózának írott levelére?

1813. augusztus 19-én lépett utoljára színpadra *Istoán, a magyarok első királya* című darabjában. Ezután nemcsak színészként, hanem íróként is elszakadt a társulattól. Azt remélte-e, hogy *Aubigny Clementiáját* színpadra engedi a cenzor? A tilalma indította-e arra, hogy a *Ziskát* már ne előadásra szánja? Megkísérelte-e megjelentetni ennek elő- és utószóval, tanulmánnyal és jegyzetekkel kísért szövegét? Azért kezdett-e a *Jeruzsálem pusztulása* verses átdolgozásába, mert először ezt szánta arra a pályázatra, amelyre azután a *Bánk bánt* írta? Más kérdés, hogy azt azután elküldte-e.

A *Bánk bán* csonkán megőrződött első kidolgozásának a hiányait Hajnóczy Iván ötletére (It 1914. 177–179) támaszkodva Bárány Boldizsár *Rostájának* idézeteiből legalább részben pótolhattam a kritikai kiadásban. Aggály nélkül tehettem-e? Juhász Margit ugyanis kimutatta 1926-ban írott doktori értekezésében, hogy a Rostában idézett szöveg korábbi, mint az, amely 1906-ban Kecskeméten előkerült. Katona mielőtt lemásoltatta a pályázatra szánt művét, jogász- és íróársának a véleményét kérte? (Az előkerült szöveg nem Katona József írása, de az ő kézírásával kerültek jegyzetek 14 lap aljára, üresen hagyott helyekre.) Ez lett volna a pályázati példány? Mikor, hol kapta meg Katona a Rostát? Még 1815-ben Pesten? Befolyásolta-e Bárány bírálata abban, hogy részt vegyen (vagy ne vegyen részt) az erdélyi pályázaton? (A beküldési határidő 1815. szeptember vége volt, de meg lehetett hosszabbítani.)

Bárány bírálata elismerő, de ha figyelmesen olvassuk, nyomatékosabbnak tarthatjuk a kifogásait, mint a dicséretét. Arra azonban, amit maga Katona leginkább elítélendőnek tartott 1815-i szövegében, nem tért ki. „Előbbeni munkámban, annak rovására, hogy a’ Merániai Herczegek közül miért vettem *Ottót?* egyj *Előversengést* írtam, melly tele van ifjú vérem’ gőzzével, negéddel, és feszalgéssel” – olvassuk a Jegyzésben. Bárány nem foglalkozott az Előversengéssel, elfogadta, hogy Ottó nem a kalocsai érsek helyett került a drámába (§. 3.), az Előversengésnek csak egy nyelvi és egy prozódiai hibájára mutatott rá (Közönséges Megjegyzések §. 11. és 13.).

„Éles szemek olvasgatták” – írta Katona az „ötödik éve” készített drámáról, de csak Bárányt nevezte meg. A kolozsvári pályázaton dicséretet nyert *Kún László* című darabot,

még nem derült ki, hogy Hoblik Márton küldte be, Horváth János Katonáénak vélte a Bánk bánnal való hasonlósága miatt. Hoblik, akárcsak Bárány, Katona jogásztársa volt, s Horváth János föltételezte, „hogy Katonával alaposan meghányták-vetették a tárgyat”. Beszéltek a Bánk bánról is?

Bizonyos, hogy felolvasta Katona 1815 végén vagy 1816 elején egy színésznek, Udvarhelyi Miklósnak. A pesti színtársulat volt tagja, Katona ismerőse 1815 decemberétől 1816 áprilisáig egy vándortársulat vezető tagjaként Kecskeméten játszott. Ekkor történt, hogy „egy délutáni órában atyjának szövőszékére ülve mindketten, egy kancsó kecskeméti bor mellett felolvasta” neki Katona a Bánk bánt. Emlékezésében, amelyet idéztem, Udvarhelyi arról is szólt, hogy ismeretségük ekkor szilárdult barátsággá. Arról lesz még szó, hogy 1833-ban Udvarhelyi jutalomjátékaként mutatták be Kassán a Bánk bánt, arról is, hogy 1857-ben ő igazolta, hogy Katona versesfüzete saját kezű írását tartalmazza.

Maradva a Bánk bánnál: 1815-i kéziratával, megtalálásával és megtalálójával kapcsolatban több kérdés is fölmerül: valóban a pályázatra szánt, de Kecskeméten maradt manuscriptuma került-e elő; hol lappangott 1906-ig; hol volt az a Kecskemét környéki tanya, ahol megtalálója szerint olvastatták; ki volt a tanya gazdája? Aki megtalálta, valóban úgy hitte-e, hogy a kézirat a nyomtatásban megjelent Bánk bán másolata?

Az első kérdésre megnyugtatóan csak akkor válaszolhatnánk, ha előkerülne a Bánk bán első kidolgozásának egy másik kézírata is. A következő három kérdésre válaszul csak föltételezéseket adhatunk elő: Katona József idősebbik öccse, János, majd annak József nevű fia szólót, rajta házat birtokolt a budai országút mellett; lehet, hogy hozzájuk került a kézirat, náluk fedezte fel az a tizenhét éves diák, akit történetesen szintén Katona Józsefnek hívtak, s aki távoli rokonuk volt: a költő és testvérei egyik másodunokatestvérének dédunokája. Az 1906/7-i iskolai évben a kecskeméti főreáliskolában ismételte a VII. osztályt, mivel az előző évben Temesváron megbukott. Kecskeméten született, de szülei ekkor már a Temes megyei Szakálházán laktak; az apja vasutas, pályafőlvigyzó volt. Valószínűnek látszik, hogy Kecskeméten rokonoknál lakott. Ha nem is a budai út melletti szőlőben, de rokonait fölkeresve is megfordulhatott ott. A láncszemek ennek a föltételezésével kapcsolhatók össze. Meglátta a Bánk bán című kéziratot. Főlfigyelhetett rá azért is, mert a címlapon a magáéval azonos nevet olvasott, de azért is, mert a VII. osztályban kötelező olvasmányuk volt a Bánk bán. Elkérte, vagy csak magával vitte?

Mikor hat év múlva eladta a kéziratot, nem tudott felelni arra a kérdésre, kinél találta. A szomszédjukban, egy Kecskemét melletti tanyán, egy földműves családnál, de a nevére már nem emlékszik. Mintha titkolni akart, titkolnia kellett volna valamit.

Nemcsak ő tartotta a kéziratot a nyomtatott Bánk bán másolatának, hanem azok is, akiknek mutatta. Ha beleolvasott, már a személyek felsorolásában (Melinda helyett Adelájd), majd az Előversengésben fölfedezhette volna, hogy ez nem a nyomtatott szöveg. Mutatni másnak talán csak a címlapot mutatta. Magyartanára, az író, tankönyvszerző Szántó Kálmán már annak a nyomtatott címlaptól való eltérését is fölfedezte volna. Az azonban hihető, hogy aki nem olvasta a Bánk bánt, ezt a kéziratot a nyomtatott szöveg másolatának tarthatta.

Nagy kár, hogy a megtaláló nem volt szorgalmasabb diák. Nem olvasta el figyelmesen a Bánk bánt. Nem vigyázott a hozzá még épen került, de csekély értékűnek tartott kézirastra; amikor eladta, 76 leveléből 10 már hiányzott.

A Bánk bán első kiadásának sajtóhibáit godosan kijavította 1920-ban megjelent kiadásában Mészöly Gedeon. Javításait egy kivételével végrehajtottam az 1983-ban megjelent kritikai kiadásban. Ez az egy az Ötödik szakasz utolsó előtti színi utasításában található: „SOLOM (még tisztelettel hajtya meg magát [...])”. A 2. kiadástól kezdve a még szót mélyre ja-

id. Katona József másolatában. A rózsza saját kezű szövegét Miletz János 1853-ban, 12 esztendő diákként találta meg más Katona-kéziratokkal együtt a Katona-házban, 1886-ban jelentette meg *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái* című kötetében, 1898-ban adta el a kecskeméti városi levéltárnak. 1944-ben semmisült meg más értékes iratokkal együtt: hogy ne tegyék ki ezeket a várost érő esetleges bombatámadásnak, Kohárszentlőrincen a polgármesteri vadászlat pincéjében helyezték el, ott pusztultak el. Így ennek a műnek, Katona egyetlen vígjátékának csak Miletztől 19. század végi helyesírással közölt szövege ismeretes.

Föltehetjük a kérdést: Katona miért nem őrizte meg drámáinak a kéziratát? (A felsoroltakon kívül még tízről tudunk, de ezeknek a szövege elveszett.) A színház műsorigényét szolgáló darabokkal aligha törődött. Az *Aubigny Clementia* megőrzésére talán azért nem gondolt, mert előadni nem volt szabad, átdolgozása (*Hédervári Cecília*) pedig lehet, hogy nem tőle való, ha pedig tőle, be kellett látnia, hogy valláskritikai részei nélkül sávát-borsát veszítette el.

Miért éppen az említett négy drámát másolta le – föltehetően fia kérésére, megbízásából – id. Katona József? Ezek a darabok nem szerepeltek a pesti színtársulat műsorán, nem kerülhetett a szövegük a társulat játékszíni könyvtárába. 1834-ben, az általa sajtó alá rendezett *Szabados Kecskemét [...] történetei* megjelenése után id. Katona a Monostori Veronkának, a Ziskának és a Jeruzsálem pusztulásának a kéziratát juttatta el a történeti mű kiadójának kiadás végett. A kiadó, a Trattner-nyomda örököse, Károlyi István továbbadta őket Döbrentei Gábornak, aki 1833 és 37 között a Pest megyei színház igazgatója volt. A borzasztó torony kéziratát 1840-ben Erdélyi Jánosnak küldte el id. Katona, meghatalmazva fia drámáinak (a Döbrenteihez kerülteknek is) a kiadására. Erdélyi tervezett kiadására azonban nem került sor.

1847-ben Schedel [Toldy Ferenc] érdeklődött Katona József hátrahagyott munkái felől a kecskeméti nyomdász Szilády Károlytól. Szilády választát a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található, levélfogalmazványait tartalmazó kéziratot kötetben találjuk. (Mivel ez idáig kiadatlan, bővebben idézem.)

„A’ szóban forgó írónak édes Attya, Katona József (ki 1845ben szinte meghalt) még 1834-ben nyomatta ki Trattner-Károlyinál fiának *Kecskemét Eredete* című munkáját, saját költségén. Ez alkalommal fel szövegezte Károlyi Úr Katona Józsefet, hogy ha volnának még egyéb hátra hagyott dolgozatai fiának, adná neki át: ő majd átadja a’ M. Tudós Társaságnak, kitől honorariumot fog nyerni. Ezen ígéret következtében az Öreg Katona átadta neki fia következő című Színműveinek kéziratát:

1.) Zsiska és Kalika [Ziska a Calice], a’ Táboriták Vezére; vagy a’ Hussiták pártütése Prágában.

2.) A’ Borzasztó Torony; vagy a’ Gonosz talált gyermek.

3.) Monostori Veronka; vagy a’ Harcz két ellenkező igaz ügyért.

4.) Jeruzsálem pusztulása.

5.) A’ tapasztalatlan légy a’ pókok között.

Ennél több hagyománya Néhai Katona Józsefnek már nincsen. Az Öreg Katona várta Károlyi Úr ígérete következtében a’ jutalmat, de mivel néhány év múlva sem történt semmi, személyesen követelte tőle a’ kéziratok visszaadását, mire Károlyi válaszolá, hogy már beadta a’ T. Társaságnak; nálla semmi sincs.

Azon közben 1845ben meghalt az Öreg Katona József is, hátrahagyván öreg hitvesét egy fiával együtt, kitől értém meg a’ főlebb írt dolgokat.

Ennél fogva a’ czimzett 5 rendbeli kéziratot méltóztassék Tettes [Tekintetes] Károlyi Úrtól számonkérni, ‘s velök tetszése szerint tenni; az említett özvegy és fia szegény állapotban levén, rájuk nézve kedves lessz bármi csekély honorarium is. – Ellenben ha nem

használhatók az említett kéziratok, legalább emlékezetül néhai testvérére, szeretné őket visszakapni 's megtartani az Özvegy élő fia, Katona Mihály [Sándor].

Végül talán nem leend érdektelen megemlítenem, mi szerint ez ügyben legelőször is Városunk egyik Tanácsnoka tek. Csányi János Úrhoz, mint néhai Katona József Úr volt barátjához fordúlva, tölle azt hallám, hogy a' bold. eml. írónak maradtak ugyan hátra *Bankbánon* kívül egyéb dolgozatai is, miket ő mind átolvasott, de azokat mint ifjabb években írtakat, érdek nélkülieknek találta, ugyan azért nem is törődött többé velök. – Azonban meglehet, a' mi egyiknek érdektelennek tetszik, másik találhat abban valami jót, ezért talán még is megérdemlenék az elősorolt kéziratok az áttekintést, köztök akadhat olyan, [mely] az író nevéért is könnyen köz kedvességet nyerhet."

Sem id. Katona, sem Csányi, sem Katona Sándor nem említette a kéziratokról, hogy másolatok. Első kiadójuk, Abafi (Aigner) Lajos autográfoknak tartotta őket, csak későbbi vizsgálat derítette ki, hogy id. Katona kezétől származnak.

Megingatja-e ez a hitelességüket?

A *Jeruzsálem pusztulása* kéziratán 1814. július 27-i cenzori engedély olvasható, ez a másolat tehát egyidejű (vagy közel egyidejű) az eredetivel.

Katona Sándor szeretne volna visszakapni a kéziratokat. Miért kérte volna a másolatokat, ha meglettek volna az eredetiek?

A *tapasztalatlan légy* (*A rózsza*) azonban megvolt, csak nem találták. Ám épp ennek a kézírata vet fényt arra, miért volt szükség a másolatokra. Megtalálója, kiadója, Miletz ezt írta róla: „a színmű a költőhöz intézett levelek tisztán maradt oldalaira, e század [a 19.] elejéről való halotti gyászjelentésre, az *öreg Katona József*-nek 1810-től 1812-ig írt leveleire van írva". Használt papírszeletekre írta Katona a *Jeruzsálem pusztulása* első fogalmazványát és verses átdolgozásának töredékeit is, s föltehető, hogy az apjától másolt valamenyi darabját. Úgy képzelhetjük tehát, hogy id. Katona dirib-darab papírokról másolta egybe a fia drámáit, bizonyára segítségével és ellenőrzésével. Tisztázatot, nyomtatásra kész szöveget készített.

Az így létrejött szöveg pontosabb, megbízhatóbb lehet a kinyomtatottnál. (Csak látszólag mond ellent ennek az, hogy id. Katonának a fia verseiről készített másolatában akad néhány, az általa kiadott várostörténetben meg főként az azt folytató, Kolozsvárra került másolatban pedig igen sok hiba. Ezek a másolatok azonban már fia halála után, ellenőrzése nélkül készültek.)

A versek 1842-ből való másolata Gyulai Pálnak 1860-ban a *Budapesti Szemlében* közzétett Katona-tanulmánya révén előbb vált ismertté, mint a versesfüzet 1818-ra datált, saját kezű kézírata. Gyulai azt írta, hogy „Horváth Döme szívességéből” olvashatta Katonának az atyja által „összemásolt” verseit. Katona-monográfiájában (1883) már úgy emlíkezett, hogy a versek másolatát Horváth Döme az *Erdélyi Múzeum*nak ajánlotta fel.

Több kérdés is fölmerül ezzel kapcsolatban. Bánk bán-kiadásai (1856, 1860) elején megjelentetett Katona-életrajzában Horváth Döme miért nem említette a verseit? Ha nem tartotta említésre méltónak, miért ajánlotta fel őket az *Erdélyi Múzeum*nak? Mikor jutott az általa közvetített másolathoz? Miletz szerint a kecskemétiak közül „ő érintkezett legtöbbet a Katona-családdal, az ősz apával és testvérekkel”, de nem tudjuk, mikortól. Más Katona-írások nem kerültek hozzá? Gyulai közvetlenül tőle kaphatta a másolatot, amikor hozzá írt levelében (1858-ban) Katona halálának idejét kérdezte. Lehet, hogy Horváth ekkor arra kérte, a másolatot (talán az 1834-ben megjelent történeti művet folytató fejezetek másolatát is) a már szerveződő *Erdélyi Múzeumban* helyezze majd el. Gyulai arra emlékeztetett, hogy a másolatot (másolatokat) Kolozsváron hagyta, amikor (1862-ben) visszakerült Pestre. Később kiderült, hogy nem a múzeumban, hanem a református gimnázium könyvtárában, ahol 1858-tól 1862-ig tanított.

1860-ban megjelent tanulmánya (akadémiai székfoglalója) írásakor Gyulai még nem tudott arról, hogy a *Családi Lapok* 1854. szeptember 30-i száma hírt adott Katona versei saját kezű kéziratának előkerüléséről.

„A véletlen szerencse egy régi kézirat birtokába juttatott, mely a híres »Bánk bán? szerzőjének, Katona Józsefnek ifjúkori, tulajdon kezével írt, több rendbeli verses dolgozatait foglalja magában” – olvashatjuk Gyurinka Antal szentesi római katolikus káplának a *Családi Lapok* szerkesztőjéhez, Ney Ferenchez intézett levelében. „Azon érdekelt-séggel, mellyel a magyar irodalom régibb és újabbkori termékei iránt viseltetem, lapozván át az előttem becses kéziratot, úgy találok, hogy a bentfoglalt dolgozatok 1816, 17, 18-ból valók, tehát Katona Józsefnek ifjúkori zsengei; és noha benső műértéki tekintetből, nem valami feltűnő érdekűek, mindazáltal mint Katonának ifjúkori próbái, az ő fejlődési processusának nem megvetendő emlékei, és talán némi adalékul szolgálnak a magyar irodalom történetéhez.”

Vajon miért tartotta Gyurinka a Bánk bán két kidolgozása között írt verseket ifjúkori zsengeknek? Talán azért, mert a dráma második kiadását olvasta, amely elhagyta a Jegyzést, az első kidolgozás említését. Bizonyára nem ismerte Csányi János rövid Katona-életrajzát (*Társalkodó* 1840. május 27.), sem Vahot Imre *Magyar játékszín* című történeti áttekintését (In: *Magyar Thalia. Játékszíni almanach* 1853-ra). De honnan tudhatta azt, hogy a kezébe került versesfüzetet Katona József saját kezével írta? S hogyan jutott hozzá?

Kézefekvőnek látszó föltételezés, hogy a költő Szentesre került hűgától, Burics Jánosné Katona Juliannától, vagy a fiától, ifjabb Burics János tanítótól kapta a kéziratot, s tőlük értesült a kézírás eredetiségéről is. Elképzelhetjük azonban azt is, hogy a szentesi káplán tanító barátjával együtt ellátogatott Kecskemétre, fölkeresték a Katona-házat, s az irodalom iránt érdeklődő Gyurinka (az 1840-es években a váci papnevelő intézetben az önképző magyar egyletnek tagja, könyvtárnoka, majd elnöke volt, népdalokat gyűjtött Erdélyi János kiadványába) engedélyt kért és kapott Katona Sándortól a bátyjától maradt írásközi kutatásra. Talán abban a ládában találta a versek kéziratát, amelyben egy évvel azelőtt Miletz János *A rózsát*. Lehettek ott más, irodalmi szempontból talán érdektelen Katona-kézírások is, azokkal hasonlíthatta össze a versek kézírását. (A hitelesítést, mint már említettem, Udvarhelyi végezte el 1857-ben.)

Mivel életéről keveset tudunk, Katona József lírájának élményi hátterét sem ismerjük. Hegedüs Zoltán, aki legrészletesebben foglalkozott a verseivel, úgy vélte, hogy „lírai költészetének leggyakoribb ihletője a szerelem”, „24 költeménye közül 14-ben minden kétséget kizáróan szerelmének áldoz”; tizenkettő ihletőjének Széppataki Rózát (Dérynét) tartotta (*K. J. lírai költészete*. 1927. 19. és 29.). Waldapfel József szerint viszont verseit olvasva „úgy érezzük, mintha a szerelem is csak eszméltető igazolása volna annak a filozofikus pesszimizmusnak, mely e költemények során egyre jobban kibontakozik”, megnevezhető nőt pedig egyik verse mögött sem találhatunk (*K. J.* 1942. 145.). Nyomatékos érv lehet Waldapfel igaza mellett, hogy megcáfolhatatlanul bebizonyította, *Egygy Könny (Betti sírhalmára)* című költeményének semmi köze sincs az első szerelmének tartott Rocsnik Bettihez (*Itk* 1932. 401–403 Ez azonban nem zárja ki, hogy valóban támadt közte és szál-lásadójának leánya között némi vonzalom. Katona Sándor visszafogottan beszélt erről Miletz Jánosnak. *L. Miletz* 54.)

Déryné emlékezéseiben olvashatjuk azt a K. J. monogrammal aláírt szerelmi vallo-mást, amelyet – mint kiderült – Katona intézett hozzá még Déryvel kötött házassága előtt. Emlékezései szerint úgy határozott, hogy elégeti ezt a levelet. Valóban elégette, s csak emlékezetből idézte több mint fél évszázad múltán? Vagy mégis eltette? S vajon azt elhihetjük-e Dérynének, hogy *A rózsát* amely őt igyekezett rossz hírbe keverni, visszautasított udvarlójától fölbérelve, ötven forintért írta Katona?

S mi lehet igaz a „sercegő pennájú” fiskális alakja köré szövődött kecskeméti anekdotákból? Csak kettőt említek: egy nő Katona halála után is visszautasította a ráhagyott gyűrűt, egy másik negyven évig viselte a főügyész halála után a szüzi pártát, s csak hatvanéves korában ment férjhez egy nyolcvanéves emberhez.

Anekdóták maradtak utána, nem hiteles emlékezések. Életének eseményeit, élményeit nem foglalta írásba, csak a bevételeit (*Házi jegyzéke*). Nem tudjuk azonban, mit rejthetett még az a láda, amelyből *A rózsza* s talán a versei is előkerültek. S mi maradhatott még benne?

Miletz János már kiskunfélegyházi tanárként, 1863 után újra fölkereste a Katona-házat. Úgy emlékezett, maradtak még írások abban a ládában, amelyben tíz éve kutakodott. Katona Sándor azonban kérdésére azt felelte, hogy „már semmi sincs belőlök, gyűjtőnek s egyéb házi czélokra használták fel, mert úgy sem tartalmaztak valami nevezeteseget; az érdekesebbeket a család már régen úgyis elajándékozta.” Miletz ehhez azt tette hozzá: „Örökké sajnálom, hogy mind össze nem szedtem. Úgy lehet, hogy a nálam csonka állapotban levő *unicum* művek hiányzó darabjai mind itt voltak.”

Mit ajándékoztak el? Kinek?

Mit használtak fel gyűjtőnek s egyéb házi célokra?

Hiábavaló, megválaszolhatatlan kérdések

Balázs Imre József

Örök organikusság

Szentimrei Jenő költészete

Utólagos perspektívák

Az 1940–1944 közötti időszakban több erdélyi szerző jelentetett meg gyűjteményes, illetve válogatott köteteket. Az újabb hatalomváltozás Észak-Erdélyben egyrészt kedvezett a visszatekintő-összegző törekvéseknek, másrészt lehetővé tette, hogy – a nyugati országhatárt eltűntével – az elmúlt két évtized során jelentős életművet alkotó erdélyi írók, költők másképpen, nem csupán tematikus erdélyi könyvsorozatok szerzőiként léphessenek fel a magyarországi irodalmi életben. Számos prózai munka jelent meg új kiadásban – köztük Bánffy Miklós művei –, Bartalis János pedig *A mezők áldása* címmel jelentette meg addigi verseinek gyűjteményét. Egyfajta rekanonizációs törekvést is kiolvashatunk ezekből a kiadói eseményekből:¹ az erdélyi szerzők egyrészt átfogó, az életművek hosszmetzetét is láttató könyvekben (vagy akár életműsorozatokban) lépnek a közönség elé, másrészt lehetővé válik az is, hogy bizonyos vonulatok utólagosan felerősítést nyerjenek a válogatások éppen aktuális szempontjai mentén.²

Szentimrei Jenő egyrészt a *Versekben tündöklő Erdély* című 1941-es reprezentatív válogatással kísérte meg alakítani a korabeli verszűlést és Erdély-képet. Az antológia a magyar költészet erdélyi vonatkozásait tárja fel, a *Gyulafehérvári Soroktól* a kortárs költőig: „olyan magyar költők Erdélyre vonatkozó verseit is magába foglalja, akik életüknek valamely szakában valamilyen vonatkozásban állottak ezzel a földdel és ennek népével” – írja Szentimrei a kötet bevezetőjében. Ily módon számos olyan költő verse is bekerülhetett a könyvbe, akiket életrajzi adataik nem kötöttek közvetlenül Erdélyhez. A válogatás tehát kettős irányultságú, mutat rá korszakmonográfiájában Vallasek Júlia: egyrészt azt jelzi, hogy „a teljes magyar irodalomnak létezik egy Erdély felől történő olvasata”³. Másrészt „az antológia a versek szövegén keresztül a politikai döntéshez hasonló »visszacsatolást« végez, a köztudatban par excellence »erdélyiként« kezelt (1919 után keletkezett) költészet darabjai szervesen illeszkednek a tágabb, időben a nyelvemlékekig visszanyúló magyar irodalmi hagyományba”.⁴

Nem sokkal ezután Szentimrei saját válogatott verseit is sajtó alá rendezi *Nyersmérleg* címmel. Bár a versek nem keletkezésük sorrendjében követik egymást, mindegyik alatt olvasható a megírás éve – a nagy gonddal kialakított ciklusszerkezet egy alternatív olvasat-

A tanulmány az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

¹ Vö. Vallasek Júlia: *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004. 135.

² A cenzúra ellentétes, bizonyos vonulatokat „eltüntetett” szerepével is számolhatunk természetesen, például Bartalis János esetében, akinek *A mezők áldása* című gyűjteményes kötete nem tartalmazza az egyébként cikluscímadó *Királyok* című verset, amely groteszk, ambivalens képet rajzol a háborúban részt vevő katonákról.

³ Vallasek Júlia: i.m. 304.

⁴ Uo.

ban így könnyen átírható kronologikus szerkesztésűvé. Az *Iffúság* című ciklus nagy vonalakban egybeesik az első két Szentimrei-kötet (*Azoknak a keveseknek*, 1912; *Erdély felől*, 1916) verseinek korszakával, itt 1910 és 1918 között keltezett szövegek olvashatók. A költő versbeszéde a második kötet megjelenése után jelentősen átalakul: a századfordulós dalköltészet szabályos ritmusú, érzelmős változatától elfordulva Szentimrei az expresszionista szabadvers felé közelít. Érdeemes ebből az utólagos nézőpontból visszaolvasni a *Nyersmértlegbe* felvett, cikluskezdő verset, amely Szentimrei első kötetében is megjelent:

*Szívem kocsisunk lesz, ostora tűz,
Álomlakájok frakkba, fehérén
Biztatják: nocsak vágd, nocsak úzd!*

.....
*Ez a vonat száguldott, mikor mentem
S nyomorék, béna, hogy visszajövök.
Hé ostoba szörny, vasfiahordó,
Nem vagyunk temetési menetben,
Az a csikorgó, az a nyikorgó
Kereked gyászdalát hiába dörög.*

*Rám csókeső hull. Én ünnepelek.
(Végig az Alföldön)*

Az utólagos avantgárd kontextus perspektívájából a vonat–szörny társítás, illetve az ehhez kapcsolódó gunyoros hangnem („ostoba szörny, vasfiahordó”) ismerősnek tűnhet, a húszas évek verseiben ezek az elemek majd másféle verskonstrukciókba épülnek be. Az „Álomlakájok frakkba, fehérén” típusú képek (vagy egy másik versben: „A te szemed mély, zöldesszürke tó, / [...] A te szemed nagy titkok szárkofágja” – *A te szemed*) jelzik, hogy Szentimrei költészete ebben az időszakban az esztétizmus felé is nyitottnak mutatkozik. A konvencionális, érzelmes szerelmes versek, népies dalok, retorikus háborús költemények sajátos elegyen tűnnek fel az elvágyódás hangulatát megteremtő finomabb képviségű szövegekkel. Igazán jelentős költővé azonban akkortájt válik Szentimrei, amikor 1918 körül érlelődni kezd költészetében a hangváltás.

„Elesettek kara a tarlón”

Szentimrei az 1920-as évek végén remek cikkben próbálta közelebb hozni a közönséghez azokat a poétikai törekvéseket, amelyekhez ő maga is csatlakozott 1918 körül. Ekkorra már az erdélyi irodalomban is visszatérő problémát okoz az a törés, amely a különböző közönségrétegek irodalmi ízlése között alakult ki. Dienes László egy hasonló írással indítja *Művészet és világnézet* című 1925-ös tanulmánykötetét, amely már címében is jelzi a problémát: *Miért nem érti a mai ember a ma művészetét?* Szentimrei szövege (*Új költők, új formák, új élet*), amely a *Pásztortűz* 1927. június 5-i számában jelent meg, végső soron egy korszakküszöb – és ezáltal egy új korszaktudat – megalkotását végzi el. Ebben természetesen támaszkodhatna arra a korszak-élményre is, amely akkortájt már mindenkinek kézenfekvőnek tűnik: az új országhatárok által körülírható helyzet- és korszaktudatra. Ehhez kötődve azonban időközben egyfajta allegorikus-helyzetértelmező líranyelv vált kanonikussá. Szentimreinek ezúttal egy másfajta beszédmód legitimálása a célja: „Nem történt-e azóta [Ady indulása óta] ebben a világ-

ban, ennek a világnak egyéni, társadalmi, politikai, tudományos és gyakorlati életében olyan mélyreható változás, mely a törvény erejével parancsol új hangot a költőre, aki nek ez a soha nem látott, soha nem érzett, soha még csak nem is álmódott káoszt kell kidalolnia? [...] Mert ezek a költők csaknem valamennyien ott voltak az első vonalban testileg és lelkileg, s aki véletlenül nem volt ott, az is átélte fantáziájában vagy véres vízióiban a romboló és újjáteremtő erők összecsapásának minden borzalmát. [...] Ebből az arkhimédészi pontból indult el egy új líra, hogy meghódítsa és leigázza a félelmetes emberfolyamot, amely vele ott kint a mezőkön szembeözlött egyszer, és elárasztotta és ráfeküdt a képzeletére, mint lidércnyomás.”⁵ A korabeli versízlés számára kaotikusabbnak tűnő versbeszédet tehát Szentimrei annak a kaotikusság-élménynek a segítségével próbálja értelmezni, amelyben sok más nemzedéktársával együtt, a világháború hadszínterein része volt. E tapasztalat és a szabad vers használata a Bartalis Jánoséval kapcsolta össze a nevét hosszabb távon, aki *Királyok* című ciklusában a háború sötét oldalait is megmutatta.

A cikk gondolatmenete, amely a szabad vers diskurzusát a harctéri élményekhez köti, vissza-visszatér a későbbi irodalomtörténeti feldolgozásokban is. Ha árnyaltabban vizsgáljuk a problémát, természetesen nem arról van szó, hogy a szabadabb, elementárisabb kifejezési forma valamiképpen „következménye” lett volna a megélt, megszenvedett élményeknek, inkább fordítva: a kikísérletezett, megtalált kifejezőmód alkalmasabbnak tűnt bizonyos háborúhoz kapcsolódó történések megformálására, mint a kötött, rímes vers. Endre Károly (vagy éppen Szentimrei) szabályosabb verseinek háború-képe más, mint a Bartalis szabad verseié, vagy a Szentimrei később írt *Elesettek kara a tarlón* című verséé. Az 1915-ös *Székely katona keserves éneke* vagy *Ének a jó katonáról* Szentimreinel mintegy dalba oldja a problémát: heroizál, illetve a szervezetség rendíthetetlen funkcionalitását érzékelteti:

*S a háromból élőt egyet sem talál:
A jó katonának fáradt szíve fáj.*

*Másnap a tagpárba más hárommal áll.
(Ének a jó katonáról)*

A háború vége felé e rendíthetetlen funkcionalitásba vetett bizalom – illetve az ezt sugalló versszerkezet – fellazul Szentimrei költészetében. A *Fejetlen katonák balladája* 1917-ben már más modalitást rendel ahhoz a gépezethez, amely a katonákat csupán eszközként próbálja hasznosítani, és amelyben bárki bárkivel behelyettesíthető. A kiindulóponthoz a „kültelki fotográfusok” uniformizált emléklapjai jelentik, amelyeken a testek, az egyenruhák azonosak, csupán a fejeket kell kicserélni. Az így létrejött képek persze hamisak, össze nem illő elemek összeillesztései:

*Egyforma mindnek termete
S egyre sem illik rá a fej.
A szem okos tekintete
Mégis mind egyformán felel:
Szolgálati időm emlékéül
1914–15.*

⁵ Szentimrei Jenő: *Új költők, új formák, új élet*. 57–60. In: Uő.: *Sablón helyett csillag*. Bukarest, Irodalmi, 1968. 56–62.

Szentimrei bravúrja, hogy megszólítja, s a megszólítás révén megteremti a vers mintaolvasóját, egy „vándort”, akivel együtt nézi, és akinek kommentálja a képeket. A vers utolsó szakaszában fordulatként a kevésbé érdekelt, véletlenszerűen feltűnő vándor/mintaolvasó is belekerül a szöveg vonatkoztatási rendszerébe. Így tágul ki az a tér, amelyben érvényes a „fejetlen katonák” története:

*Ó, állj meg, vándor. Halld, e kép
Mint készül gyári tero szerint,
Halld életed történetét,
Mely torz törvény ívén kering.*

Szentimrei verseiben később is jellemzőnek mutatkozik az az eláltalánosító tendencia, amely a legapróbb történet is szélesebb összefüggések közé helyezi. Jancsó Elemér éppen e perspektíva-váltó mozgáshoz kapcsolja verseinek jellemzését: „nála a legkisebb érzelem is egyetemes és emberfeletti erők mutogatásába ágyazódik be.”⁶ Ennek az eljárásnak köszönheti a Szentimrei-költészet később a „kozmosz” jelzőt. A *Fejetlen katonák balladája* kapcsán kimutatható, hogy az eláltalánosítás nem csupán a különböző jelentésszinteket egymás mellé rendelő expresszionista jellegű felsorolások, illetve elvont világerőket megszólító invokációk révén valósulhat meg, hanem egyszerűen (és kevésbé látványosan) egy beszédhelyzet átfordításával is, amely az elmesélt történetdarabkát hirtelen a mintaolvasó történeteként kínálja fel.

Maga a beszédhelyzet – és a „ballada” központi értékkonfliktusa – egyébként abból a kötetből is ismerősnek tűnhet, amelyet Szentimrei 1916-ban, Budapesten jelentet meg *Egyenest, támadás!* címmel. Sajátos műfajú könyv: Sóni Pál „filozofikus lírai önvallomásnak” nevezi.⁸ Gálfalvi Zsolt szerint „katonai műszavak mögé bújtatott hitvallás”, „felszámolása saját múltjának, s tagadása általában mindannak, ami eladdig volt”.⁹ Itt is hallgatóját/olvasóját közvetlenül, egyes szám második személyben megszólító szövegről van szó. Egyfajta „parainézisről”, tapasztalatokat megosztó könyvről, elmélkedésről. Szentimrei megkettőzi közönségét: mondanivalója elsősorban a háborús körülmények között érvényes, a harcban résztvevőt segíti (személyiségének megőrzésével) túlélni. Másrészt a könyv az élet teljességéről próbál beszélni, hadi terminusokkal. *Oktatás a harcról minden harcbanálló számára* – mondja a könyv alcíme, s a szerző az első oldalakon azt a pozíciót próbálja körülírni, ahonnan beszél: a parainézis műfaja általában idősebb korú alkotókhoz áll közel, Szentimrei viszont ekkor mindössze huszonöt éves. „Hat háborúban eltöltött hónap hatvan békés évet jelenthet tanulságokban és megfigyelésekben annak, aki ott nemcsak parancsot teljesített szolgamódrá, nemcsak kötelességet a becsületesen átértett parancs alapján, de az adott körülmények között is igyekezett önmagát és a körülötte hömpölygő véres chaoszt nyitott szemmel megfigyelni. [...] A látott, hallott és végigélt események tömege látszólag tartozik csak a történelem és a legendák lapjaira, a taktikai kézikönyvekbe, vagy a hadbíró ítélőszéke elé, tényleg

⁶ Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*. 68. In: Uő.: *Kortársaim*. Bukarest, Kriterion, 1976. 27–97.

⁷ L. például: Jancsó Béla: *Szentimrei Jenő költészete*. 57. In: Uő.: *Irodalom és közelet*. Bukarest, Kriterion, 1973. 56–59.

⁸ Sóni Pál: *Szentimrei Jenő*. In: Uő.: *Művek vonzása*. Bukarest, Irodalmi, 1967.

⁹ Gálfalvi Zsolt: *Szentimrei Jenő költészete*. 9. In: Szentimrei Jenő: *Verseik*. Bukarest, Irodalmi, 1963. 5–20.

ez maga az élet, megfosztva minden megfigyelést nehezítő sallangtól, formaságtól. [...] Vajon túlságosan bizarr ötlet-e ráhúzni az életre a háború törvényeit, és megpróbálni, milyen eredményekre vezet ez a játék?"¹⁰ – írja Szentimrei, és az alapötlet: az élet és a háború szerveztségének összehasonlítása jónéhány abszurd, kegyetlen következtetést is lehetővé tesz számára, különösen a különböző nézőpontok egymásba játszatásakor a kötet végén: „Itt-ott felbukik egy. Nem baj. Csakhogy a támadó vonal újra teljes. Hogy-hogy? Hát innen a parancsnoki helyről nézve olyan könnyen könyvelik el az elesetteket? Hát vajon ti ott, elöl, miért csináltatok olyan nagy dolgot belőle?"¹¹ A könyvnek végső soron nem a háború „kritikája” a célja, inkább azoknak a strukturális egyezéseknek a kimutatása, amelyek a kétféle, látszólag éppen ellentétes működésű életszférában jelen vannak. Székely János hasonló következtetésre jut majd kései könyvében, csak ő pontosabb fogalmi nyelven, és a tények abszurditását sokkal inkább kiélezve bontja ki saját tapasztalatai nyomán világtérképét: „Amióta az eszemet tudom, mindig diktatúrákban éltem, úgyhogy alkalmam volt kitapasztalni a hatalom természetét. A diktatúra ugyanis a meztelen, a leplezetlen hatalom, a par excellence hatalom: a tiszta modell. [...] Úgyhogy szinte már hálás lehetnék, amiért véges-végig diktatúrákban éltem, különben sohasem jutott volna eszembe elgondolkodni a hatalomról.”¹² A katonai hierarchia végső soron ugyanolyan pontosan, nyíltan (talán még nyíltabban) szerveződő hatalmi struktúra, mint a diktatúra.

Szentimrei 1920-as években írott verseinek háttérében továbbra is jelen van néhány olyan szemléleti elem, amely már az *Egyenest, támadás!* lapjain megjelenik explicit formában. A hangsúlyok természetesen eltolódnak idővel: a parainézisben jelen lévő metafizika még magára a háború, a harc „magasabb céljaira” is vonatkozatható: „Hogy azután te, vagy én melyik részletét fogjuk megvívni ennek a körformájú frontnak: ez rajtunk kívül eső tényezőtől függ. Ezt a Parancsnok szabja meg – nevezd őt Istennek, Sorsnak, Végzetnek, Véletlennek vagy Igazságnak –, aki az általános támadást: az életet mindnyájunk számára elrendelte.”¹³ A későbbiekben a metafizika megőrződik, de magát a harcot már nem teszi értelmessé: a háború mintegy kivonódik a magasabb akarat hatóteréből.

A könyv egy másik tétele, amely majd visszatér a versekben, a halálra vonatkozik. Szentimrei valamiféle örök organikuságot állít szembe a halállal, csupán epizódnak tekintve azt egy hosszú folyamatban: „Hogyan híheted el akkor a magad halálát? Meghal-e a rózsató, melyet, mint téged, óvatos kezek földdel takarnak be télire? [...] Hogy mertek halotti jelentést kiadni bajtársatokról, akinek testét ellepik a virágok és a férgek? Hiszen az élete is virágok és férgek táplálója volt. [...] Én hiszem és hirdetem, hogy nincs, nem lehet halál. Aki egyszer mint vezetőkrót bekapcsolódott ebbe a nagyszerű áramkörbe, abban mindéig áram kering. [...] Csak a neve lesz más, mint ahogy a Duna is Iszter volt valamikor, de hatásában akkor is, ma is: folyam.”¹⁴ Ez a világszemlélet természetesen kapcsolódhat majd az expresszionista egész-elvűséghez, amely felnöveli az ént, és ugyanakkor ki is vetíti azt a legkülönfélébb világelemekre. Az expresszionista művész, mondja Kasimir Edschmid, „beleszővi az egyes jelenségeket a nagy egészbe, amely a világot alkotja. [...] Mert elementárisan találékony, készséges, magát büszkén átadja a földi

¹⁰ Szentimrei [!] Jenő: *Egyenest, támadás!* Budapest, 1916. 7–10.

¹¹ Uo. 79.

¹² Székely János: *A valódi világ.* Budapest, Osiris-Századvég, 1995. 170.

¹³ Szentimrei: i.m. 13–14.

¹⁴ Uo. 64–72.

lét nagy csodáinak, megújult erővel cselekszik és szenved. Ezek az emberek nem teszik meg az önmagába visszatérő kultúra kerülő útját.”¹⁵ Szentimrei költészete legkevésbé metafizikus korszakában is őríz valamit az örök visszatérésnek, az elementáris életigenlésnek ebből az elvéből.

Az 1920-ban írott *Elesettek kara a tarlón* ugyancsak felvillantja az anyag örök körforgását, de a megjelenített tárgyiasságok szintjén nem azonosítja ezt feltétlenül az élet örök körforgásával. Csupán a szükségszerűséget jelzi, nem az újabb, másfajta élet lehetőségét:

*s ősszel széjjelporladunk, mint a trágya,
hogy válthatatlanul eggyé lehessünk újból
a Földdel, melyből régi, céltalan kiszakított
magányunk vétetett.*

.....
*Itt kell feküdnünk, hogy elkéült ajakunk
visszalehelje a föld belénkvesztett Hitét
a matériába.*

Ugyanakkor itt sem tekinthető egyszerű konvenciónak a megszólalás módja: a versben a halottak, a csatában elhullott katonák szólalnak meg közvetlenül – ráadásul többes számban, tehát az, amit monológként elmondanak, általános érvényre törekszik a diskurzusban. Ezáltal az anyag élőként kínálja magát a beszéd szintjén, annak ellenére, hogy „önmagáról” épp az ellenkezőjét állítja:

*Kezeink tíz körme sárgán markolja az anyaföldet,
orcáinkat nedves ujjakkal simogatja a harmatos pást.
Lábainkat elnyújtottuk határozottan, merőn magunktól,
mutatjuk a holdnak, hogy már nincsen szükségünk reájuk.*

.....
*Hallgat bennünk az anyag,
hallgat kővülünk az Univerzum.*

A holtak beszélgetése ebben a versben kizárja ugyan az élőket a diskurzusból, üres helyet hagyva nekik, de nem dermeszti őket holtá,¹⁶ fenntartva számukra egy másik teret, ahol a „megszólalók”, a holtak nincsenek jelen: „Valahol, messzi réteken, ide nem verődő robajokkal / dübörög még a harci szekér.” Ha úgy tetszik, e másik tér létezéséről szóló tudósítás diszkurzív következetlenségnek is tekinthető, de alapvetően inkább arról van szó, hogy az élet állandóságának előfeltétele átsugárzik a holtak beszédén, azon a paradox állításon is, miszerint: „hallgat bennünk az anyag”. A vers látens aposztrófikus, megszólító szerkezete (amelyben tehát nem a holtak szólnak az olvasóhoz, illetve a szemlélődő lírai énhez, hanem a szemlélő „szólítja meg” a holtakat) az elbeszélte dolgoktól függetlenül, sőt akár azok ellenében működik, ahhoz hasonlóan, ahogy Baudelaire *Spleen* című versében: „Oh eleven tömeg! nem vagy te más ma tán itt, / mint tétlen borzadály-

¹⁵ Kasimir Edschmid: *Az expresszionizmus költőiségéről*. 195–197. In: Koczogh Ákos (szerk.): *Az expresszionizmus*. Budapest, Gondolat, 1967.

¹⁶ A halottaknak és dolgoknak hangot kölcsönző trópusról, a prosopopeiáról írja Paul de Man, hogy látens veszélye: „a holtak beszélgetésével – a trópus szimmetrikus struktúrájának köszönhetően – az élők egycsapásra némává válnak, saját halálukba dermedve”. *Az önéletrajz mint arcrongálás*. *Pompeji* 1997/2–3. 103.

övezte szürke gránit.”¹⁷ A megszólaló/megszólítható anyag nem egyszerű leírás tárgya, hanem egy világszemléleti-költészetszemléleti összetevő megjelenítője is.

Az expresszionista diaszpóra várakozásai

A magyar avantgárd irodalomnak szentelt első könyvében Bori Imre a Magyarország határain kívülre szorult újító csoportok, és konkrétan Szentimrei Jenő kapcsán a következőket írja: „[a húszas években] az expresszionista diaszpóra továbbra is a várakozások korszakában élt, s így alakíthatta ki az expresszionizmus külön arcú és csak rá jellemző sajátos műhelyeit”¹⁸ Valóban, a trianoni döntés után az utódállamokban továbbra is működőképesnek tűnik néhány alkotó számára az expresszionizmus poétikája, míg a bécsi emigráció írói, költői számára – akik többnyire aktívan, közvetlenül vettek részt a magyarországi forradalmakban – problematikussá válik a jövőbe vetített társadalmi-művészeti kibontakozás hite. Bartalis János 1920-ban megjelent kiáltványa, *Az új művészet elé* komoly jövőbeli perspektívákat vázol fel „Erdély és Bánát költői” számára.¹⁹ Ebben az időszakban a korábbi centrumtól távol eső városok, irodalmi intézmények szerepe hirtelen megnő, kvázi-centrálissá válik, az új intézmények, beszédmódok teremtésének igénye és lehetősége pedig az 1910-es évek avantgárd robbanásának helyzetét idézi bizonyos mértékig. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az a felvetés sem, hogy az utódállamokban létrejött időleges „hatalmi vákuum” (a régi hatalmi struktúrák felbomlása, újrendeződése, illetve az új államberendezkedés képlékeny volta) olyan megnyilvánulási lehetőségek előtt nyitott utat a par excellence ellenzéki avantgárd alkotók számára, amelyek korábban teljességgel illuzórikusnak és elszigeteltnek tűntek volna. Andrei Corbea ehhez hasonló hipotézist fogalmaz meg a Cernăuți-i német expresszionista csoportosulások tevékenységének jellemzésekor: „a Habsburg-monarchia felbomlása, illetve a központi német nyelvi erőter feldarabolódása oda vezetett, hogy eme erőter szereplői, különböző vidékeken szétszórva megkíséreljék a Béccsel való kapcsolatok megszüntének kompenzálását. [...] Bukovina esetében a korábbi hatalmi mező kibillenése és a hozzá tartozó hatalmi érdekszféra megszünte felkínálta a lehetőséget az értelmiség számára – amely hagyományosan alávetett, a hatalommal szemben álló réteg –, hogy átvegye a kulturális tér működésének irányítását.”²⁰ Hasonló törekvés természetesen csak időlegesen jellemezhetette az erdélyi avantgárdot: az 1920-as évek közepére már éppen a különböző nemzetekkel, kultúrákkal való, országhatárokon túlnyúló kapcsolattartás vált centrális fontosságúvá: Franyó Zoltán, Szántó György és Dienes László folyóiratainak (*Genius*, *Periszkop*, *Korunk*) erőssége éppen a szó eredeti értelmében vett nemzetköziség, a közvetítő szerep felvállalása volt.

Költői és szerkesztői-szervezői munkássága révén Szentimrei jelentősen hozzájárult az avantgárd beszédmód erdélyi elterjedéséhez. A *Napkelet*, majd a *Vasárnapi Újság* hasábjai-

¹⁷ „A mondat állítása ellentmond előfeltevéseinek. [...] Az aposztrophé által megvalósuló létezőség [animicity] független a megszólított tárgy bármely tényleges jellemzőjére való utalástól.” – mondja Baudelaire sorairól Jonathan Culler. L. Uő.: *Aposztrophé*. Helikon Irodalomtudományi Szemle 2000/3. 376.

¹⁸ Bori Imre: *A szecessziótól a dadáig*. Újvidék, Fórum, 1969. 248.

¹⁹ Bővebb elemzését I. Derék Pál: *A vasbetontorony költői*. Budapest, Argumentum, 1992. 50–52., illetve Balázs Imre József: „Megbékélt színházat építenék”. *Bartalis János költészete a két világháború között*. II. rész. Látó 2003/5. 69–70.

²⁰ Andrei Corbea: *Expresionism la Cernăuți*. 130–131. In: Uő.: *Paul Celan și „meridianul” său*. Iași, Polirom, 1998. 112–134.

in számos olyan szerzőnek teremtett megnyilvánulási lehetőséget, akik versízlésük révén nem kerülhettek közel a *Pásztortűz*, majd később az *Erdélyi Helikon* köréhez. Ekkori verseiről írja Sóni Pál: „Ha Bartalis struktúrájában rokon az avantgarde-dal, Szentimrei programjában az. [...] Szentimrei a húszas években egy adott avantgarde irányzathoz: az expresszionizmushoz való közelség jegyében bontakoztatja ki költészetét.”²¹ Ha közelebbről vizsgáljuk meg ennek az időszaknak a Szentimrei-verseit, egyrészt a gyakori egymás mellé rendeléseket, felsorolásokat, felkiáltásokat utalhatjuk az expresszionizmus közegébe („és kacagott a folyó, kacagtak a fűzek, kacagott a Nap, / kacagtak a Színkör szomorú-szürke betonfalai” – *Azért tavasz van*; „járunk fejfel a kornak alatta, / fejfel a fénynek alatta, / fejfel kámzsáknak alatta” – *Toronyépítők Bábelnél*). Másfelől a már említett egész-elvűség, élet-kultusz tekinthető irányzati vonásnak. „A mű keretein belül az expresszionista író vagy költő megkísérli az élet, a valóság abszurditása által szervesítettt, megölt életdarabokat ismét szerves összefüggésbe rendezni.”²² – írja Deréky Pál, s Szentimrei a globális viszonylatok, az anyagiságon és egyediségen túlmutató tágabb kapcsolódások felé „téríti el” verseinek képeit. A konstrukciót, a gépszerút az étellel, a szellemivel állítja szembe, felértékelve az utóbbit (*Életet adjatok*). Bizonyos értelemben „tézisköltészetéről” van szó. Többek között híressé vált verse, *Az ár felel a gátnak* jelzi, hogy beszédmódja akár az allegorikus-helyzetértelmező transzszilvanista diskurzussal is kompatibilis – azzal együtt, hogy a szöveg világképe, ideológiája éppen azzal való polémiajában szerveződik. Reményik *Gát* című alkotása egyfajta szerepverset konstruál a gát funkciója köré, Szentimrei pedig, leértékelve ezt a funkciót, sikeresebb azonosulási mintát lát a gáton könnyedén átlépő vízáradat szerepében. A „vita” a jelentések egy másodlagos, allegorikus szintjén folyik:

[...] *Rajta hát,
játssz végig, gát, a magad szerepét!
De él az ár és tovazúdul fölötted,
miként futóhomok felett orkán viharja.*

A gát a konstruáltság, a mozdíthatatlan „csökönység” jelölőjévé válik a Szentimrei-versben, a vízáradat pedig építményeket romboló, de ugyanakkor örök, réteket megteremkenyítő, életet hordozó princípiumként jelenik meg. Nem hiányzik a versből az a fajta irónia sem, amely az 1910-es évekbeli áttételesen politikus töltetű német expresszionista versek sajátja:

*Nagy Mú a gát, amiként nagy Mú a vakondok
hegyes orral túrt földhányása ugyancsak,
vagy miként roppant Mú e rohadt Európán
keresztbe-kasul kígyózó hadiárkok szövevénye.*

Szentimrei verse a már említett örök organikusságot állítja szembe a gátépítő racionalizmussal, a természet önelvűségét, eredendő formátlanságát, saját törvényeinek megfelelő változásait értékeli fel, az emberi beavatkozások erősnek, lerombolhatatlannak vélt, de valójában mulandó eredményei ellenében. A vers elsődleges szintje, mondhatni, a globális környezetvédelem érvei, ideológiája felé nyit átjárási lehetőségeket, amelyben a természet helyreállító mechanizmusai erősebbnek bizonyulnak az emberi konstrukciónál. A másodlagos jelentések szintjére átfordítva ugyanakkor – és ebben a jelentésrétegben „vitázik” a Reményik-verssel – a lefojtottság ereje, az energiákat a mozdíthatatlanságra

²¹ Sóni Pál: *Avantgarde sugárzás*. Bukarest, Kriterion, 1973. 93–94.

²² Deréky Pál: *A vasbetontorony költői*. Budapest, Argumentum, 1992. 47.

fordító attitűd kérdőjeleződik meg, annak hosszú távú fenntarthatósága. A gát-metaphora lebontását végzi el voltaképpen a szöveg, ugyancsak az allegorikus versbeszéd keretein belül maradván: a gát a szó szoros értelmében vett építmény, csak időlegesen állhat ellen a víznek, amelynek ereje viszont – a vers érvrendszerében – örök. Ebben az értékrendben a „tartósság” továbbra is kiemelt értéknek számít, ugyanakkor mellé illesztődnek az expresszionizmus aktivizáló ideológiájának kulcselemei: a „csodaútj, csodaszép élet”, a „szabadság”, az „örök teremtő Erő”, az előregedő struktúrákkal szembeni tiszteletlenség („kölyökhajaim is átszökdösik mohos vállad, / s pöffeszkedő gögöd szembekacagják”).

Hasonló szerkesztésmód, hasonló ideológia áll például az 1932-es *Törvény* című vers mögött is, amely az expresszionista kiszólások, felsorolások révén tágitja azoknak a dolgoknak a körét, amelyekre a gáthoz hasonlóan érvényes a mulandóság törvénye:

Ó tornyok!
 Ó gyárkérmények, felhőkarcolók!
 Ó motoron lovagló magassági rikordok!

.....
 Harcaink, céljaink, törvényeink, államunk, tudományunk, képzeletünk,
 alkotásaink, életünk: semmi.

Ő a Törvény.

A versben megjelenített „Törvény” attribútumai egy öreg, de életerőtől duzzadó fáéval esnek egybe, amely az organikusság elementáris erejét sugározza. Szentimrei mégsem „természetközeli” költő: őt az élet metafizikája foglalkoztatja, az absztrakció szintjén fordul a természeti elemekhez, Walt Whitmanéhoz hasonló, mindent egybe-láttató világképbe illesztve őket. Emancipatorikus törekvései is ebben a metafizikus szférában fogalmazódnak meg („Innen nincs visszaút és nincs előre út / csak fölfelé” – mondja a *Torony-építők Babelnél* című versben) – ez a program lényegében szintén egybecseng a német expresszionista költőkével, akiket később éppen emiatt bírálta a marxista kritika.²³ Szentimrei expresszionizmusa elveti a racionalizmust, így a szó irányzati értelmében nem tekinthető aktivistának.²⁴ Versei alapstruktúrájukban őrzik a szimbolizmusra is jellemző „tisztá lényegiség” háttérét, ugyanakkor egyfajta értelen kívüli miszticizmus felé hajlanak. Ez a szemlélet persze nem akadályozta Szentimreit abban, hogy Benedek Elekkel együtt „néplapok”, gyermeklapok hasábjain gyakorlati tudnivalókkal lássa el a szélesebb közönséget, hogy szervezői-publicistai képességeit egyfajta Kassákéhoz hasonló, csak más közegben működő „népművelő” törekvés szolgálatába állítsa. Sőt, Szabó Zsolt Szentimrei-disszertációjában arra is rámutat, hogy ehhez a tevékenységéhez korábbi költői beszédmódját, illetve szövegeit is hasznosítja: „a kifejezetten falusi közönségnek szóló *Vasárnapban*, majd a polgári olvasóréteget megszólító *Vasárnapi Újságban* korábbi verseit is elő-előveszi, a *Cimborában* közölt gyermekversek pedig természetesen a gyermekjátékok és a népdalok hangulatát idézik, magyaros felezőnyolcasok és tizenkettesek.

²³ Lukács György a forradalmi tartalmakon túlmenően, episztemológiai szempontból is bírálja az expresszionista művészetfelfogást: „Worringer absztrakciója, a »vonatkozásoktól való« Picard-féle »megszabadulás«, a Pinthus-féle »lényeg« ezért jelenti az ábrázolt valóság tartalmának tudatos elszegényítését. [...] a valóságban a közvetlenül megragadott meghatározások felületességét csak az igazi, mélyebben fekvő lényegi meghatározások lévén lehet leküzdeni. A minden meghatározástól megfosztott »tisztá lényeg« szükségképpen üres.” Lukács György: *Az expresszionizmus „nagysága és bukása”*. 38. In: Illés László (szerk.): *Vita az expresszionizmusról*. Budapest, Lukács György Alapítvány, 1994. 16–42.

²⁴ Vö. Derék Pál: *A vasbetontorony költői*. Budapest, Argumentum, 1992. 63–67.

Ugyancsak a hagyományos formát tartotta célravezetőnek a *Kaláka* kalendáriumban és a *Verses magyar krónikában* közölt versekben is.²⁵

Ebbe a kontextusba kívánkozik annak a részben avantgárd színpadi projektnek a megvalósulása is, amely Erdélyben első ízben vitte színre a szavalókórus műfaját: „Szerencsém összehozott Antal Márkkal, aki a magyar kommun idején a Népművelődési Népbizottság helyettes vezetője volt. Ő segített rajtam. Elhozta nekem az ő egész kis házi szemináriumát. Volt köztük mindenféle ember: munkás, értelmiségi, diák, kommunista és nem kommunista. [...] Sztanyiszlavszkij után Stúdiónak neveztük el a kis együttest. A katolikus gimnázium dísztermében meg az újságíróklubban tartottunk előadásokat. Az első vers, amit előadtunk, Walt Whitman: *Ének magamról* – amelynek szólóját éppen Gaál Gábor szavalta. [...] Később a Stúdió kapcsolatba került a *100%* című folyóirattal; tőlük és Kassákné Simon Jolántól, aki szintén foglalkozott hasonló dolgokkal, kaptunk kínai és néger forradalmi dalokat, Apollinaire- és Majakovszkij-verseket.”²⁶ Szentimreit a műfaj polifón jellege foglalkoztatta elsősorban, verseiben maga is megpróbálkozik különböző szólamok, beszédrétegek egymásba írásával (pl. *Szimfónia szavakból*). Ez a kísérlet lényegében ugyanazt célozza nála, mint maga az 1910-es évek végén bekövetkező költői beszédmódváltás. Utólag bukkan rá arra a közegre, amelyben az expresszionista szabad vers poétikája, dikciója leginkább működőképes: „Itt kezdtem megérezni, hogy voltaképpen miről van szó. A lélek versben megnyilatkozó erőinek elementárisra fokozásáról. Most már önként adódott a kórusra alkalmas versek kiválogatásánál a vezető szempont. [...] A feladat: elvont gondolatot az előadás segítségével elemi hatóerővé átalakítani.”²⁷

A *Szimfónia szavakból* verskonstrukciója képeiben is *Az ár felel a gátnak* szövegét idézi („Áradj meg szó, gátakat ostromolva”), ugyanakkor messze túljut a téziszjellegen. Ismétlődő verstömbök, különböző hangulatú szövegrészek ékelődnek be egymás közé, zenei struktúrákat alkotva:

Áradj meg szó, töltsd be az élet örökívű termét Magaddal!
Tárgulj ki terem, te határtalan boltozatú kripta,
kiben az élő istennek testén
öklömnnyi temetőbogarok toroznak.

.....
életet csitít, életet ringat,
életet engesztel s álombafeledtet
a Vers.

Majd napos réten, kékszelíd ég alatt, szabadon, szabadon felujong:

ispiláng, ispiláng,
ispilángi rózsa,
felnevet a hővirág,
dalra kél a róna,
járd, járd,
gyermekláb,
ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa.

²⁵ Szabó Zsolt: *Szentimrei Jenő élete és munkássága*. Doktori disszertáció, kézirat. Kolozsvár, 2000. 115.

²⁶ *Ötven év az irodalom szolgálatában. Beszélgetés Szentimrei Jenővel*. 19–20. In: Huszár Sándor: *Az író asztalánál*. Bukarest, Irodalmi, 1969. 11–24.

²⁷ Szentimrei Jenő: *A szavalókórusról dióhéjban*. 217–218. In: Uő.: *Sablon helyett csillag*. Bukarest, Irodalmi, 1968. 216–220.

A vers öntematizáló sorai avantgárd, performatív aktusokként lépnek fel a „szimfónia” szerkezetében („Most verestorkú, harsány rézkürtök riadoznak”). Nem hiányzik a szövegből az expresszionista jellegű „leltárkészítő” felsorolás, a hangulati lüktetés pedig a különböző szólamok, különböző stilizáltsági fokú szövegrészek egymás mellé helyezése révén valósul meg – ez Szentimrei talán legambiciózusabb költői vállalkozása.

„Ki bizonyos, hogy találkozott velem?”

Az *Egyenest, támadás!* egyik első fejezetének 1916-ban az *Én* címet adta Szentimrei. A parainézis e részében a szerző az önuralom fontosságát, a katona önmagára utaltságát fejtegeti. Az én a korábbi tapasztalatokból, a különböző szerepekben való helytállása vagy kudarcai révén válik leginkább hozzáférhetővé, mondja: „miként a Parancsnok arca is csak tettein keresztül ismerhető meg, Ő sem fog soha tökéletes tisztán szemünk előtt állani, mert a harc ezer változatában nem láttatta még minden oldalról magát. Nem tudjuk, hogyan viseli majd az eddig el sem képzelt fáradalmakat, hogy elég erős-e a karja és mer-e vele az adott pillanatban, annak kényszerítő parancsára olyan erővel lesújtani, mint a mázsás acélgőzporöly, mely rengésbe hozza a földet, ha kell, és pezsgős palackokat dugaszol néha, óvatos, finom nyomással.”²⁸ A nagybetűs írásmód érzékelteti, hogy egyfajta én-metafizika érvényesül a szövegben, ugyanakkor felmerül a hozzáférhetetlenség problémája, amely az anyagi, objektív világban való jelenlét, megnyilvánulás révén oldható fel részben – a tapasztaltakra adott válaszreakciók alapján. Maga a nyelvi megoldás pedig, amellyel egyes szám harmadik személyben, „ő”-ként beszél a személyiségről (miközben fenntartja a közvetlen kommunikáció beszédhelyzetét is hallgatójával/olvasójával) az én objektívizálódására vall. A századelős irodalmi irányzatok, köztük az expresszionizmus is az én eldologiasítása irányában mozdítják el beszédmódjukat. Az expresszionizmus esetében ez ugyanakkor sajátos párhuzamban valósul meg a dolgok „életesebbé” válásával.²⁹

Néhány későbbi versében, mint a *Genius* hasábjain megjelent *Útravaló*,³⁰ Szentimrei olyan, a fentebbi reflexióval egybecsengő, azt továbbgördítő avantgárd eljárások közelébe kerül, mint a vers beszélőjének fikcionalizálódása:

*mondjátok el az eleveneknek, hogy élt itt egy ember, ki szavakra tépte magát
s nem lett jobb általa semmi. Csak vérzik a melle s a körme.*

A beszélő eltávolítja magát saját szavaitól, s a beszéd „helyét” egy külső térben jelöli meg. Lecsökken a távolság a szó/tárgy között, a szavak tárgyakként kezdenek viselkedni, ahhoz hasonlóan, ahogy a „jeltelenített-materializált jelentésképzés” eseteiben.³¹ Azáltal, hogy a jelek „eszközjellege” egy széttartó multifunkcionalitásban nyilvánul meg, maga az eszközjelleg is átértelmeződik a versben:

²⁸ Szentimrei: i.m. 18.

²⁹ „Personen sind nicht mehr Personen, Dinge nicht mehr Dinge.” – foglalja össze aforizmaszerűen Silvio Vietta. Bővebben l. a *Verdinglichung des Ich und Personifizierung der Dinge* c. fejezetben: Silvio Vietta–Hans-Georg Kemper: *Expressionismus*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1997. [1975.] 40–82.

³⁰ In: Kovács János (szerk.): *Genius – Új Genius Antológia*. Bukarest, Kriterion, 1975. 87–88.

³¹ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: „ki üdvözöl téged születő pillanat”. *Alanyiség és deperszonalizáció a húszas évek Kassájkjánál*. 137. In: Uő.: *Beszédmód és horizont*. Budapest, Argumentum, 1996. 124–156.

[...] de tán virágvázát fúr-farag majd a nagyobb darabokból
egy-egy mesterkedő ügyes, szalonok asztalára.
Kiás a paraszt a juhakol mellől s vasanyagát eladja a gyárnak,
kapa lesz, kasza lesz a zuhanó meteorból.

Az *Útravaló* című vers utóbb egyik Szentimrei-kötetbe sem került bele, de más ekkor-tájt keletkezett szövegei is arról tanúskodnak, hogy a beszéd és az én egymásról való leválása fontos problémának tűnt számára a húszas évek közepén (L. még *Szavaim, A vers vagyok, Örök magánosság, Dél van*). Szentimreinél ez a felvetés alapvetően episztemológiai természetű marad, a modernség horizontjának megfelelően: az én megismerhetősége válik kérdésessé ezekben a szövegekben, nem annyira annak ontológiája. Hozzáférhetetlenül, megismerhetetlenül ugyan („Ki bizonyos, hogy találkozott velem?” – kérdezi a *Szavaim* című vers), de az én alaprincípiumként jelenik meg ezekben a versekben, mintegy jelzéseket küldve önmagáról. Az expresszionista egész-elvűség ennek kapcsán is meghatározó, az én tematizálása esetében egyszersmind az Egész megismerhetetlenségéről, lényegiségéről is szó van:

Higgyétek el, csak hitvány kis strofa, tán csak pár töredék-sor
minden versem. Egy kis jajdulás, egy-egy ujjongó pillanat
s a legnagyobb vers, az egész, melyből megismerhetnétek,
sohase is kerül papírra.

.....
Mert lám, néha egy „és” szócska nagy értelmet ad a beszédnek,
néha másarcú ragyogást a mezőnek az igénytelen békavirág,
egy meretlen csókon sikkad el néha mennyek boldogsága,
egy perc kihull az időből s egy ezredév orcája belerútul.

Én?

Két hitvány betűcske ez is, máskor két önérzetes hang,
máskor szelíd sóhaj, avagy kéthangú ártikulátlan üvöltés.
(*Szavaim*)

Az 1924-es *Nyári délután Egeresen* és az 1930-as *Ki kell mondani* című kötetek egységesnek mondhatók a fentebb vázolt ideológiai-szemléleti-poétikai jegyek tekintetében, és egyben a Szentimrei-költészet csúcsát is jelentik. A harmincas években kevesebb verset ír, ezek is inkább alkalmi szövegek (*Te Karácsonyra verset kérsz?, Levél az elköltözött ifjú pályatárs után, A sánta lordhoz* stb.). Újra tézisversek, anélkül azonban, hogy formateremtő erővel bírnának. *Egy újságíró naplójegyzetei* cikluscím alatt közölt versei a *Nyersmérleg* című kötetben felvillantják ugyan a lehetőséget, hogy Bartalis János regisztráló, naplóbejegyzés-szerű tárgyias verseihez kerüljön közel a költő, de ezek a szövegek nem annyira a tényrögzítés, mint inkább az élményrögzítés igényét hordozzák, s így ugyanúgy lírai költészet ez, mint a korábbi. Itt íródik le a később gyakran idézett önjellemzés: „másokból költő lett, belőlem újságíró”. Utolsó nagy versei, az 1932-es *Dél van* vagy az 1935-ös *Falak* ugyanerre a problémára, a változóban levő énré, a megváltozott közegre reflektálnak, ismét, utoljára: elementáris erővel. A negyvenes-ötvenes évek kis számban írott versei már alanyiségük, lírai jellegük mellett sem hordoznak egyéni színeket. A „zenit” metaforája a *Dél van* című versben egyfajta önbeteljesítő jöslatként működik:

*Elhúzott tőlem az élet.
Elhúztam én is az élettől, emberektől, sorsoktól, barátoktól.*

.....
*Teljes már a kör. Kicsaptam medreimből, fiatal folyó,
eláradtam köveken, füveken, virágokon, de lassan
sikerült visszahúzódnom. Ez az öregség, tudom, nem én kerestem,
ő talált rám, vágja előttem s vágatja velem a nyugodt medret.*

.....
*Minden világos már. Rettenetesen világos, komoran világos néha,
boldogítón világos. Himnusz és gyászének, elégia és ditirambus.
A feltisztult fény ünnepe mind, nem az éjé, s nem a szürkületi homályé.
A nap zenitén áll. Dél van. Egyedül állok a téres mezőben.
Olyan szép ez, hogy egyszerre kell miatta sírni és elbűvölni mosolyogni.
Olyan szép, mint a halál.*

Szentimrei Jenő költészete (akárcsak a Bartalis Jánosé, az Ormos Iváné vagy a Becsi Iréné) összekötő kapocsnak tekinthető különféle beszédmódok és jelentéstartalmak között – az irodalmi modernség egyes változatai olykor egymással egy időben tűnnek meghatározónak verseiben. Költészete alakulástörténetét tekintve hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk, első kötetei a századfordulós dalköltészet, majd az esztétizmus hagyományvonalába illeszthetők, pályája legkonceptúzusabb, legértékesebb részében pedig az expresszionista szabad vers felé fordul. Verseinek képi struktúráját ebben az időszakban is viszonylag visszafogott társítások jellemzik, az összekapcsolt jelentéstartalmak nem esnek annyira távol egymástól, mint akár *A Tett* vagy a *Ma* szerzői esetében, inkább sorok, mintsem szavak mentén történnek váltások szövegeiben. Ez a poétika ugyanakkor kedvez a polifón nagykompozíciók alkotásának, Szentimrei legjelentősebb ilyen jellegű kísérletei a *Szimfónia szavakból* vagy az ugyancsak motivikus és refrénszerű ismétlődésekre, beszédmódváltásokra épülő *Oratórium*. Versei gyakran éreztetik a világgal való találkozás extatikus élményét, valamiféle időtlen jelenbe helyezve el önmagukat. A beszélő ént is ebbe a tágas viszonyrendszerbe vonják be, így az empirikus éntől eltávolodó, objektívizálódó, de ugyanakkor felnövelt, világerővé tett én válik költészete egyik legjellegzőbb diszkurzív szereplőjévé.

Nicolae Balotă

Ligeti Ernő

(1891–1944)

Méliusz József ír arról, hogy barátaival együtt gyakran jártak fel Ligeti Ernő hangulatos kolozsvári lakására, ahol parázs vitákat folytattak a faszizálódással szembeni védekezés lehetőségeiről, meg arról, hogy hogyan lehet közös csapatba terelni a különböző célú, de a humanista kultúra közös értékrendjét valló embereket.

Ligeti Ernő a polgári liberalizmus szellemében vezette hetilapját, a *Független Újságot*. Rá emlékezvén Méliusz külön kiemeli az író, publicista Ligeti kapcsolatát a Korunk marxista szerkesztőjével, Gaál Gáborral. Amúgy a *Napkelet*, amit Ligeti Ernő 1920–1922 között Paál Árpáddal, Kádár Imrével és másokkal közösen szerkesztett, akár a *Korunk* elődjének is tekinthető, mint ahogy egyesek annak is tekintették. A napilap számos olyan köztudottan baloldali érdeklődésű munkatárssal dolgozott, mint például Dienes László, Endre Károly, Franyó Zoltán, Sinkó Ervin, Tompa László, Déry Tibor és mások.

Ligeti Ernő, a vérbeli újságíró a *Nagyvárad* *Napló* és a *Keleti Újság* szerkesztőségeiben kezdte publicistai pályáját. 1924-ben tagja volt az Erdélyi Szépművés Céhét megalapító írói társaságnak. 1940-ben Budapestre költözött, ahol négy évvel később, családjával együtt a nyilasok meggyilkolták.

1942-ben Kolozsváron publikált szellemes emlékiratában, a *Súly alatt a pálmában* nemzedékének két világháború közti élményeit tárja az olvasó elé. Portréfestői tehetsége azonban már korábban, a dokumentumértékű *Erdély vallatása* (1922) című munkájában megnyilatkozott. Ligeti, aki hosszú ideig a *Keleti Újság* külpolitikai rovatánál dolgozott, *Páneurópai mozgalom* (1933) című írásában fejt ki demokratikus, antifasiszta gondolatait. Irodalmár volt, a szó legteljesebb, leghitelesebb értelmében, csaknem minden műfajban otthonosan mozgott. A fent említett írások mellett versei, elbeszélései, regényei, esszéi mind egy csodálatra méltóan termékeny szellem sokoldalúságát bizonyítják. *Magányosan ezer tavasz között* című első verseskötetének megjelenése (1913), és az egy évvel tragikus halála előtt, 1943-ban publikált *Noé galambja* című regény között eltelt évek során a kolozsvári író jelentős életművet alkotott. Igaz, hogy a már-már túlzott termékenység alkalmanként az egyes Ligeti-művek minőségének rovására ment. Vallomásos-gondolati lírájából (az említett kötet mellett még az 1924-es *Én jót akartam* tartozik ide), elbeszélésköteteiből (*Asszony* 1920, *Vonósnégyes* 1928, *Modern Robinzon* é. n. stb.) határozott művészi arccal rendelkező személyiség körvonalazódik, de az esztétikai tudatosság hiányosságai rossz irányba befolyásolják életművét. Ligeti időnként hajlamos feláldozni a magasabb művészi értéket a szórakoztatás kedvéért. Soha nem ír ponyvát, de különösen regényeiben időnként a nagyközönség ízlését kiszolgáló megoldásokat alkalmaz. Olyan író művei ezek, aki elég művelt ahhoz, hogy elkerülje a trivialitás csapdáját, de ahhoz nem eléggé rafinált, hogy közepes írásaiban ne legyen akaratlanul is giccses.

Azokban igazi írói érzék lenyomata látszik még az olyan elbeszélésekben, regényekben is, amelyekben Ligeti inkább a könnyed szórakozásra vágyó olvasó kedvét keresi. Egyik, román nyelvre is lefordított regénye, *Az idegen csillag*, amely egy néger származású Shakespeare-színész, Ira Aldrige regényes élettörténete, ékes bizonyítéka Ligeti elbeszélői találékonyságának, annak a könnyedségnek, amellyel képzelőereje képes idegen világokat, kultúrákat megjeleníteni. A nagy Kean utóda a brit, amerikai és európai színpadokon Ligeti kép-

zeletében a trópusi Afrika sötét bozótjai közül származó zseni. Az alvó kontinens egzotikus képétől (ahol az „időt nem mérik, hanem halásszák”), és ahonnan a rabszolgakereskedők magukkal hurcolják Ira apját, egy helyi, törzsi király fiát, a Mississippi menti ültetvényeken át New Yorkig, ahol a kis Ira megismeri előbb a kulisszák, majd a színház világát, az elbeszélő könnyedén halad át a különböző tereken, és mindig talál elegendő adatot ahhoz, hogy a regény különböző színtereinek sajátos colour locale-hangulatot kölcsönözzön. Írása a kalandos életű hősök pikareszk történetét idézi. Ligeti azonban nem csak a néger lelkész fiának, a törzsfőnök unokájának világban való bolyongását követi figyelemmel. Ira Aldrige életének különböző sorsfordulatait ösztönös tehetségének ereje alakítja. Az *idegen csillag* legalább annyira lélekrajz, mint amennyire Ira Aldrige romantikus élettörténete. A nagy Keanhez való viszonya (akinek előbb inasa, aztán rajongó tanítványa lesz), de főként az 1623-as kiadásban olvasott Shakespeare-szövegek (amelyekhez Ben Johnson írt verset) játszanak szerepet művésszé formálódásában. A színházat számára a varázslat egy neme, titokzatos, emberfeletti erőkhöz való tudatos-öntudatlan folyamodás. Később, amikor maga is színpadra lép, és egyre kevésbé imitálja mesterét, miközben egyre inkább önmaga lesz, a művészetről alkotott felfogása is megváltozik. Ligeti Ernő regénye nem tudja elkerülni a híres művészek élettörténetéből, különösen a hasonló témákat feldolgozó filmekből ismert sablonokat, mint például a kudarcokat követő, drágán megfizetett diadal, a boldogtalan szerelem, majd házasság egy képtelenül megértő aszszonnyal, a boldog, de részben a művészet oltárán feláldozott magánélet és hasonlók. Mindezekhez hozzáadódik faji üldöztetés. No meg, egy magányos, sorsával csatázó lélek vívódása, egy emberé, aki olyan szoros közelségben él a shakespeare-i világgal, hogy meghalni is csak ennek szellemében képes.

Ligeti Ernő nem csupán ügyes elbeszélő, a próza mechanizmusainak avatott ismerője. A múlt századi elbeszélői hagyományhoz kapcsolódik, tehát elsősorban a gesztusok és a társadalmi viszonyok, a konfliktus és a nem különösebben bonyolult lélekfejlődés érdeklik, mégis vonzódik a pszichikum mélyebb, titokzatosabb vonásai felé. Megérzi a pillanatnyi jelen virtualitását, ahogy az egyes tettek morális konnotációit is meg tudja fejteni. Érzi a városi lét költészetét, hiszen mindenekelőtt az urbánus környezet írója és a vidéki polgárság megfigyelője. Ilyen értelemben kétségtelenül *A két barlang* című regénye az egyik legfontosabb műve. Marcel Jouhandeau-t idéző házassági krónika (csak hogy nyolc évvel korábban jelent meg, mint a *Chroniques maritales*), a kolozsvári író történetében azonban a vidéki polgárság szatírája is megjelenik. A fikció vidéki városa Kolozsvárt, a szerző szülővárosát idézi. A legeredetibb környezetrajzi részletek éppen a városról születnek. Anélkül, hogy részleteznék a leírásokat, Ligeti figyel a valósággelemekre, amelyek így nem holmi papírmásé díszletként, hanem a maguk konkrétságában jelennek meg. A város főterén áll Szent Mihály-templom, a bronz lovas szobor, a marcipánárusok bódéi, a központi emeletes épületek százados patinája, de különösen a hely emberi faunája: a hóstátiak, a cselédpiac, a kereskedők, a kisebb-nagyobb iparosok egy korszak hangulatát hordozzák, ugyanakkor az idővel dacolva élnek saját életüket.

Ligeti Ernő házassági krónikája a sajátos társadalmi helyzet által meghatározott lélekműködésekre alapoz. A két világháború közti vidéki polgárság félve érvényesíti relatív értelemben véve előnyös helyzetét, apró élvezeteit és végtelen unalmát olyan szűkre szabott térben éli meg, amely csak ritkán, rövid időre, és minden következmény nélkül tágul ki. Ligeti Ernő jól ismeri „az arany középút temperált hangulatában” éldegélő nagypolgárok, bankárok és kereskedők, kis tisztségviselők faunáját. A húszas évek vidéki városában élő Egyedi házaspár kapcsolatát annak minden látszólagos biztonsága ellenére már a kezdet kezdetén aláaknázzák a közösség gazdasági-társadalmi-morális állapotából fakadó apró, rejtett hibák. Egyedi Pál felesége egy rokonának gyárában ügyvezető igazgató, tipikus középszerű ember, akit macakcussággal és szorgalommal párosuló hatalomvágy jellemez. Ehhez az érvényesülési vágyhoz azonban sem merészség, sem fantázia, sem pedig intelligencia nem társul. Magától értedődő, hogy

e korrekt férfiú házassága unalomba fullad. Felesége, Egyedi Gabriella értelmetlen életének apró élvezetei és boszszúságai közt éledgel a perzsa- és torontáli szőnyegek, barokk és angol bútorok, élő pálma és művirágok, ébenfa zongora és „His Master’s Voice” gyártmányú gramofon díszletei közt. Élete a gondok és kötelességek híján legalább olyan egyhangú, mint a férjéé, akitől csak a nem különösebben merész bovárynés álmódosások különböztetik meg. Valójában az asszony maga sem tudja, mire vágyik, álmainak eleinte nincs „neve”. Bizonytalanul vágyik valamire, ami „megnyugtatja az idegeit és megszabadítja attól az összevissza gyötrelentől, amely miatt egy csöndes, meghitt perce sincs.”

A regényíró érzékenyen fogja meg a látszólag olajozottan működő házastársi kapcsolat megromlásának mechanizmusát. A férfi részéről vezető pozíciójának megingása indítja el a krízist. A hatalom elvesztésétől rettegve Egyedi elveszíti morális egyensúlyát. Az asszony számára más kísértések adódnak. Először az esztétikai-intellektuális formát öltő kísértés Edmund Zolbelitz, a Knut Hamsun, Goethe és a klasszikusok iránt rajongó fiatal osztrák személyében, aki filozófus, Confucius követője, elvből nőtlen, zarándok, aki tekintélyes apai vagyonának köszönhetően melankolikusan és a céltalanság érzetével járja a világot. Akárcsak Emma Bovary, aki mielőtt Rodolphe-fal megcsalná az urát, előbb egy plátói szerelemben bonyolódik, úgy Egyediné is teljesületlen szerelmi vágygal a szívében járja az erdélyi város utcáit, hogy csak a radikális környezet- és életmódváltozásnak köszönhetően jusson el a házasságtörő kalandig. Edmund Zobelitz, aki megelégszik naplójába feljegyzett intim reflexiók adta „felszabadulással”, nem lehetett partnere egy ilyen kalandban. Ezt a „szabadságot” az asszony csak az idegen, olasz környezetben, a nápolyi „Kék Barlangban” ismeri meg.

A regény címét ihlető, híres *Grotta azzura* válik a vitális felszabadulás egzotikus-mágikus központjává. A házaspár (különösen a reménytelenül konformista és középszerű férj) ugyan Olaszországban is ragaszkodik kicsinyes szokásaihoz, az asszony számára, aki férjénél nyitottabbnak bizonyul a táj, a művészetek, a magány szépségére, a Nápolyi-öböl partján töltött idő revelációként, természetesen erotikus revelációként hat. Egyedi Gaby maga is találkozik egy Rodolfoval, aki rövid időre megismerteti vele a szerelem kínjait és gyönyörét. A nagy érzelmi vihar azonban nem hagy mélyebb nyomot. Az érzékiség mediterrán paradicsomából a házaspár csaknem minden belső változás nélkül tér vissza városukba. Mégis, a férj esetében pedáns, az asszonyéban banális kispolgári rendet megbontja a kék barlangban töltött intermezzo. Ligeti Ernő elbeszélői tehetsége és komponálókészsége különösen itt, a regény utolsó jeleneteiben bizonyosodik be, az eredeti helyzethez visszatért házaspár állapota előbb belső, majd külső okokból megváltozik. E bomláshoz hasonló morális válság ábrázolása a regény legfőbb érdeme. Egyedi igazgató úr, aki „hűvös, tiszta amerikanizmussal” rendezte be irodájának szentélyét, az önfeladásig átadja magát a prostituáltakkal való olcsó, piszkos kis szerelemnek. Igazgató pozíciójának elvesztésével házasságát is válás fenyegeti. De a kompromisszum minden ellenséges, pusztító erőnél erősebbnek bizonyul. Végül éppen a kompromisszum, amelynek köszönhetően semmi, sem szenvedély, sem gondolat, sem ambíció nem tud kibontakozni, lesz az az erő, amely ismét megteremti az egyensúlyt. Ligeti tisztában volt a kompromisszum egysegítő erejével. Hamis, ingatag harmónia megteremtése, látszólagos boldogság és fenyegetett lét – végső soron ezekből születik az elidegenedettségerzés, amelyről Ligeti Ernő regénye beszél.

Nyilvánvaló, hogy ez a regény (ahogy a termékeny prózaíró más művei is) megsínylette szerzője túlságosan bő és könnyed mesélőkedvét. Ligeti írói erényeinek egyik forrása írásainak publicisztikai, dokumentumjellege. De ugyancsak ebből a mindennapi társadalmi-erkölcsi valóság iránti érzékenységből fakadnak hibái is, prózáját túlságosan áthatja egyfajta riporter felszínesség.

Fordította: Vallasek Júlia

Bogdán László

Az Én útvesztői

Sándor Iván: Séta a holdfényben

„Leszedtük Gulácson az utolsó
őszibarackot, a mandulát, levertük a fáról
a diót. Október. Két hónapja nem esett az
eső, a föld még a napfénytől is porzik. De
alig egy sárga sáv, egy piros folt, egy
barna petty a hegyoldalon.
A természet kitart.

Hát ezt kellett megtanulni.”

(Napló a másvilágból)

Folytatva a *Sándor Iván*-i gondolatmenetet: sok más mellett persze. De hát ez is az önstratégia része volt, „tanulni kell a téli fákat” – írta egy költő. A természet ereje, csak látszólagos önfeladása, nyilván sokat jelenthetett, mint ahogy a helyszín is: Badacsony, mint az a könyv sok írásában meg is jelentődik. A helyszínek mindig is fontos szerephez jutnak *Sándor Iván* regényeiben és esszéiben. S fontos szerephez jut egy-egy hol konkrét, hol imaginárius kép, hol egy festmény – mint a regényről szóló kötetben *Daumieré*, vagy ebben a könyvben *Van Gogh-é* – hol egy lovas árnya – vagy miért ne? *ködképe /A futár*, a *Ködlovas*/...Ezek a képek kinagyítódnak, uralják a történetet, mintegy sűríténi akarják mindazt, ami túl van a még kimondhatóság határain. Ebből az is következik, hogy milyen szoros kapcsolatban áll Sándor Iván életművében a regény és az esszé! Ahogyan ő maga is fogalmaz egy Füzi Lászlónak adott interjúbán: „...Negyvenöt éves koromig több műfajban használtam el magam. Akkor szakítottam radikálisan sok mindennel, amit addig csináltam. Így lettem két műfajú író. A regény és az esszé *ugyanazt*, a befoghatatlan világ befogási kísérletét célozza meg, de másképpen. Jótékony paradoxon, hogy habár eleinte úgy éreztem, az esszé számomra a gondolatgazdagabb, koncentráltabbban szellemi, a regény pedig az érzékibb, a belteresebb, végül ez is megfordult. A regény lett az – miközben megmaradt érzékinek és »belsőjáratúnak« –, amivel az ismeretlenben mélyebbre és messzebbre juthatok. Azt hiszem, az sem véletlen, hogy egy-egy regényem befejezése után kezdek esszét írni. A regényírói útbejárásoknak keresem az összegezését. Egyszerűsítve, a regény inkább kalandozó, »előreutaló«, mint a visszatekintő, összefoglaló esszé. Így történt ez a pályafordulatnál. Öt színpadi bemutató, három regény, több száz színikritika, jó néhány színházi és filmtanulmány után 1973 és 1976 között megírtam *A futár* című regényemet, s rögtön utána a tiszaezslári perről szóló esszékönyvet.” (*Forrás*, 1987. január)

És így történt ez a továbbiakban is. Ha a 48-as forradalom és szabadságharc idején játszódó történet dilemmáit felnagyítja a tiszaezslári vérvád kísérleteinek rémképe; mintegy emberközlelőből tanulmányozhatjuk a hamis tudat működését; a per után nyolc évtizeddel is elevenek, elborzasztóak, hitetlenek a hiedelmek, mintegy igazolva *Krúdyt*, akinek végre különféle „csonkítások”, húzások után, az általa írott kézírathoz igazítva jelent meg új kiadásban *A tiszaezslári Solymosi Eszter* című regénye. „Csak az eszlári pör nyíregyházi tárgyalását kellett végigfigyelni, hogy a népmesék, népmondák, legendák és babonák világát jobban megismerje a hallgató, mintha egy könyvet olvasna végig a néplélekről.” Ez a párhuzam figyelhető meg *A helyszín* című második világháborús regény és a *Föld alá vitt tények üzenete* című nagyesszé között, amelyek a magyarság második világháborús kálváriáját vizsgálják, vagy a *Ködlovas* és a *Sűrű erdő* című esszé között, melyekben az ötvenes évek hallucinórikus világa tárul fel. Kétségtől eltekintve létezik ez a párhuzam *Sándor Iván* mindmáig legkiválóbb

regénye, a *Századoégi történet és a Leperegnek a nyolcvanas évek között* is, de a párhuzamok kibontását jobban megvilágíthatja ez esetben, ha arról beszélünk, amelyről ennek a könyvnek a címadó tanulmánya, mintegy az életmű legfontosabb kérdését összefoglalva szól, annál is inkább, mert ha a felsorolt *Sándor Iván*-művekben az én önmegvalósítását, kiteljesítését a történelem akadályozta, az autentikus személyiséget bábulétre kárhozható totalitárius rendszerek, a kilencvenes évek végére ennek is vége lett, mondhatni „ránk esett” a szabadság és kijutottunk... hova is?

Sándor Iván ebben a kötetében eddig könyvben még nem közölt tanulmányaiból, esszéiből válogat. Tesz azonban egy kivételt is, újraközli a *Karácsonyi szövegrétegekben* már megjelenő *Hamlet*-esszét. A *Hamlet, az idegen* című esszé 1993-ban – összegezése ez is az addigi kérdésvetéseknél – kimondja, hogy „...Hamlet azért van velünk, mert évszázadok óta benne fejeződik ki talán a legélelsebben a létet faggató emberi szellem idegensége a világban, az ilyen szellem zónakörének szakadékkal való elválasztódása a különböző hierarchikus mindennapok zónájától. Bőve fejeződik ki az a kényszerű, elkerülhetetlen, saját maga számára sem átfogóan megvilágosuló önfeladás, amelyben a másik zónától való »megérintettség« közben semlegesíti egymást a »kizökkent idő«-ről való felismerés és a tett *tettnevének a merények* közé való belemosódása.” Az esszé újraközlését két dolog is indokolja, az egyik *párbeszéde* a címadó esszével – pontosan az itt már felmerülő bűvös fogalom, az *önfeladás* hangsúlyozódik úgy is, mint a magyar kultúra egyik „démona” –, másrészt filológiai is követve, kitágítva a *Hamlet*-értelmezést, a Gömői Györgynek írott levél formájú tanulmányban („...ezek a szavak mit érnek...”) egy Herbert-vers kapcsán töpreng „a kultúrkorszak változásáról” ...*Herbert Fortinbras* verse – amelyet én *Nagy László* fordításában ismertem meg (*Nagyvilág*, 1978. május), s most egy áprilisi kertben írva a sorokat – miközben a feltámadó szél emelgeti a lapokat, mintha szárnyra akarnának kelni, s körös-körül újul a természet, igazolva *Eliot*ot, aki szerint: „Áprilisi, a kegyetlen, kihajtja/ Az orgonát a holt földből, beoltja/ Az emléket a vágyba, felkavarja/ Esőjével a tompa gyökeret...” – nem tehetek mást, akárcsak *Eliot Átokföldjét Vas István* fordításában, *Herbert* nagy versének idevonatkozó legfontosabb fragmentumát is fejből idézem. (Bennem van már mindörökre ügyis...):

„Ég veled herceg vár a csatornázási terv
s egy dekrétum szajhák s koldusok ügyében
s még kitalálnom egy börtönrendszert is jobbat
mert mint mondtad helyesen Dánia börtön
Teendőimhez látok Ma éjszaka megszületik
a Hamlet nevű csillag Nem találkozunk soha
ami marad utánam tragédia tárgya nem lesz
Köszönteni búcsúzni minek szigettengeren élünk
s ez a víz ez a szó mire való mire jó herceg?”

Két okból is *Nagy László* fordítását idéztem, egyfelől, mert *Sándor Iván* is először valószínűleg az ő fordításában olvashatta a verset, másfelől meg, ez egy halálán túli üzenet is volt, hiszen nem sokkal halála után jelent meg. *Sándor Iván* ebben a levélben filológusokat megszégyenítő minuciózus aprólékossággal tárja fel a Herbert-vers leglényegét, s vonatkoztatja azt a korszakra. A történelmi korszak beazonosítható, még egyszer: *Herbert* verse – aki a magyar forradalmat is nagy költeménnyel köszöntötte – 1957 végén jelent meg(!), ez már ad egy *baljós* árnyalatot az „erős kezű férfi” monológjának. *Sándor Iván* finoman elemelve a verset arra a következtetésre jut, hogy „...*Herbert Fortinbras* tisztán látható, masszív hatalmi ember. De még tud a szellemi nézőpontokról. Ismeri őket. Ismeri és elveti. Elveti, de még (ez a még a korszakhatárra mutat rá) nem veti meg. Félreérthetetlené teszi: nem tud velük mit kezdeni.” Itt kapcsolódik a *Herbert*-vers, még egyszer ismétéljük, bravúros elemzése *Sándor Iván* *Hamlet*-esszéjének alap gondolatához: „Hamlet semmit, de semmit nem tud megüzenni sorsa létfaggató kérdéseiről, mindössze csak azt suttozza, hogy »igaz ügye volt« *Horatio* semmit, de semmit nem képes továbbítani Hamlet létfaggató kéréseiből (... *Fortinbras* ezt sem fogadja be.) ...*Fortinbras*ban szó sincs arról, ami *Herbert* versidején a szellemi emberre való figyelemként még élő volt; szó sincs »kristály-fogalmakról«, »égre lépő csillagokról«. Maradnak a zord kellemek: a gyászlepel, a megvasalt csizmák, a tűzérlovak, a dobpergés. Eltelt fél évszázad. Azon az akkori »túl«-on is túl vagyunk. Teljes a kommunikációs vákuum.”

A *Séta holdfényben* már ebben a vákuumban van.

Az esszé egy *Van Gogh* képpel indít, a kevéssel a festő öngyilkossága előtt születő *Séta holdfényben*-nel – *innen a cím is* –, s erre vetíti rá az ugyancsak abban a periódusban festett *Cyprust*. Idézi a

művészt, aki „a valóságnak oly átalakításával, módosításával (akart festeni), hogy hazugság legyen belőle, amely azonban igazabb a szó szerinti valóságnál.” Sándor Iván, elemezze a festményeket, a figurákat „rövidesen elnyeli... az ugyancsak egyszerre emberi és természeti helyszínként talányba burkolódzó erdő...”, megállapítja, hogy „...az Én végső állapota még a végső állapotba került Én önreflexivitásának tárgya...” Számátlan más illúzióval és példával bizonyítja, hogy ez sem a *végpont*, sem a *végpont-nélküliségi* állapot is termékeny lehet ugyan, de elkerülhetetlen a felismerés, *Földényi F. László* Sophie Calle-képeinek idézett elemzése során ki is mondja, hogy „...a személyiségnek az a zárt, szilárd képe, amely az európai kultúra hagyományából magától értetődő volt, illuzórikussá vált...” Ide számátlan más példa is említhető *Borgestől* a magát megsokszorozó Pessoa-ig, ha *Sándor Iván* művészetfilozófus lenne, kejesen, borongva vagy éppen letargikusan analizálhatná a különféle változatokat, ő viszont magyar regényíró, s a személyiség válsága, az én, méghozzá pontos fogalmazása szerint „...az önmegismerés-önteremtés-ön elvesztés hisztérikus labirintusaiban bolygó” Én válságán túlmenően elsősorban az érdekli, hogy mindez hogyan játszódik le a magyar kultúrában, s itt jut el a Hamlet-esszé felismeréseit konkretizálva a magyar kultúra fáziskésésének két döntő okáig, a *gyanú*-ig és az *önkorlátozás*-ig. „Az automata személyiséggel szembeni gyanút a nemzeti büszkeség-álmódosítás képviselőjének a szembenézéssel-önszembenézéssel, az Én nyílt tekintetével való összeegyeztethetlensége váltja ki. Az önkorlátozás oka a végső kérdésekkel való szembesülésben megpillantható szakadékok, illetőleg átjárhatatlanságuk nyomán az önreflexív Én radikális képviselőjének és a nemzeti megmaradás biztosításának az összeegyeztethetlensége. Mindkettő következménye a legitimációs bázisok elbizonytalanodása, rojtos episztermék, amelyek a tudás, a felismerés csonkult típusait alakítják ki...”

Két kítőresi lehetőséget említ, *Madáchot* és *Bartókot*. Említhetné például *Adyt* is vagy *Krúdyt*, a költő utolsó versei mögül hallható az eltévedt lovas monoton patarobaja; az öreg *Krúdy* utolsó remekműveiben, az *Ulrik*-novellákban, a Gyomor-novellákban, a *Valakit elvisz az ördögben*, a *Boldogult urfikoromban* az ironikus-önironikus stílus már kevésbé dallamos (hol van már a kezdeti Krúdy-novellák, a Szindbád-történetek érzelmes mélabúja?), átszínezi valami *kísérteties kopogás*, mintha a halál temetésrendező képében (ne feledjük Cziffra Jánost, *Az asszonyosságok díja* című remekmű hősét, ő ugyanis tényleg temetésrendező, és a regény egyik kísérteties jelenetében önmagával találkozik össze az utcán!...) állandóan ott ólálkodik a háttérben, és sétatálcájának zöreje időnként minden más hangot elnyomna... Ismételjük, példák hozhatók, de egy bizonyos, mindez semmit nem von le a megállapítás igazából: igen, ezen az áldatlan terepen, ráadásul ahogyan már idéztük: „kommunikációs vákuumban” kell leképezni és bemérni az ezredelő lehetőségeit, az én állandó bújócskaja, karneválja közepette...

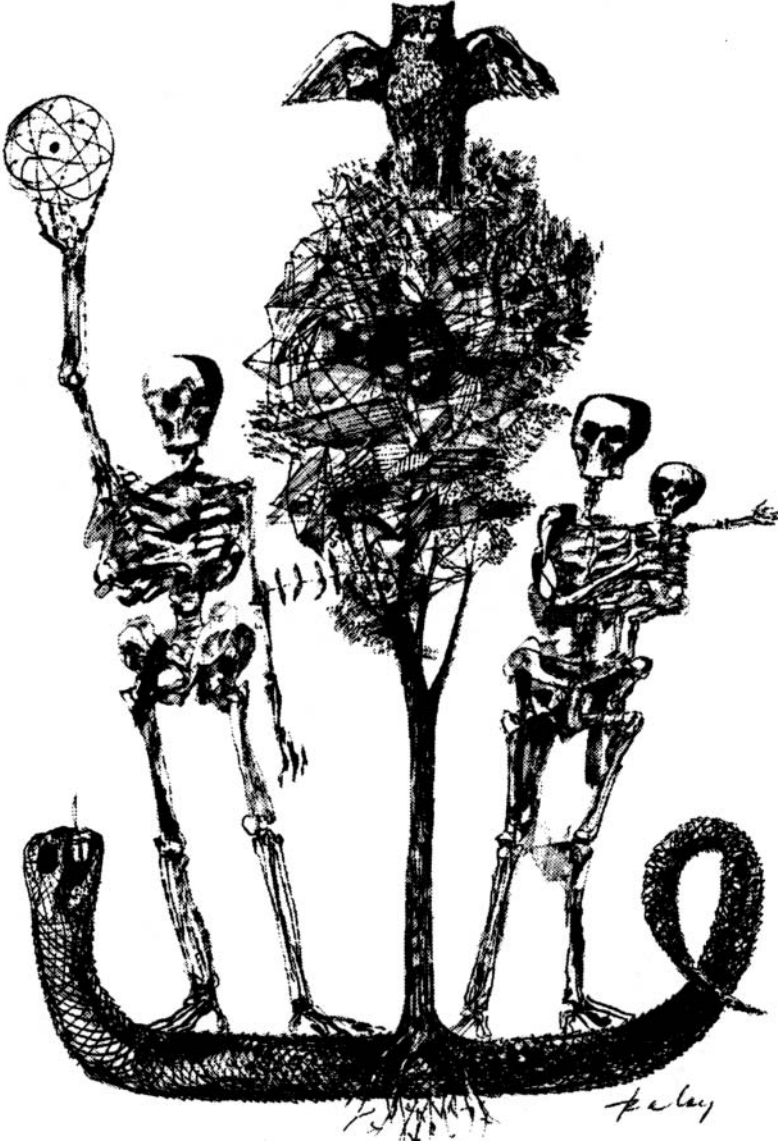
A könyvben – amely akaratlanul is azt sugallja, mivel kötetben még fel nem vett írások gyűjteménye –, hogy egy kiteljesedő életmű melléktermékeiről van szó, még számátlan ragyogó esszé található; azzal, hogy a *Hamletre* és a *Sétára* figyelmztünk, bizonyítani is szerettük volna, erről szó sincsen, hiszen, ha a könyv írásait melléktermékeknek fogjuk fel, elképzelhetünk azon az életművön, amelynek ilyen melléktermékei vannak... Nagy esszék, és itt még nem esett szó egy másik írásról (*A vak szirt szélén /nem/ a semmibe lép*), mivel felismerései a *Séta* erőterét növelik, s nem esett szó az *alkalmi* írásokról sem. A könyv mottója Camus-tól való: „Végül is azokról fogok beszélni, akiket szeretek.” S *Sándor Iván* tényleg olyanokról közöl itt köszöntő, emlékező írásokat, akik feltehetően közel állanak hozzá: *Mészöly Miklósról* és *Mándy Ivánról*, *Örkény Istvánról* és *Balassa Péterrel*, *Gábor Miklósról* és *Paál Istvánról*, *Vekerdi Lászlóról* és *Poszler Györgyről*, *Ilia Mihályról* és *Kertész Imréről*, *Jancsó Miklósról* és *Törőcsik Mariról*.

Egy, 1987–88-ban születő vallomásában, a már idézett *Napló a másvilágból*-ban mintegy felrajzolja az elkövetkező másfél évtized írói programját is. Regényei és tanulmánykötetei bizonyítják, hogy mennyire komolyan vette felismeréseit és önmagát, úrrá tudott lenni lehetőségein, át tudott lépni mindennapi megingásain, csalódásain: „...miközben a teljesség érzéki megragadásának türelmetlensége a regényírón elhatalmasodik, úgy érzi, hogy a *névtelen*, *de valós egyedi erő* mozgatni kezdik a történet. Milyen irányba? Mindenesetre a racionális megközelítés hídján araszoló előtt is jellegében még meghatározhatatlan, de új fazetta tűnik fel a *végtelenül sok fazettára csiszolt világnap kézzelfogható egészében*.” És ez újra a regényekre irányítja a figyelmet. Az *Arabeszk*, az *Átváltozások kertje*, a *Tengerikavics*, a *sefforisi ösvény* és a *Drága Lív* fazettáin megtörik a lemenő nap fénye, de készül már az új fazetta is, az új *Sándor Iván*-regény, a *tethely megközelítése*, amelynek ugyanebben a folyóiratban januárban közölt műhelyvallomásában írja: „...mióta belekezdtem a regényembe, éreztem, hogy követ valaki. Egy ismeretlen jár a nyomomban, rajtam keresztül akar eljutni oda, ahová másképp nem juthat el...”

Ha van „édeni örömlapota” a regényírónak, bizonyára ilyen...

A már idézett, Füzi Lászlóval folytatott beszélgetésében írja – az interjú szerepel a regény útjairól és lehetőségeiről szóló *Rocinante nyomában* című esszékötetben is –, hogy: „...a regény számomra az, ami a *befoghatatlan világból* megpróbál befogni valamit, mint a befoghatatlan élet komponáltan teremtett mintázata...” A margóra Márton László (*Rocinante nyomában, busszal. Tiszatáj*, 2000. március) egy kérdést biggyeszt: „Talán éppen a regények teszik a világot befoghatatlanná...” Nem tudom? Erről minél *többet* tudunk, annál inkább világos, hogy ez a vélt vagy valóságos sok is milyen *kevés*. De a tethely megközelítése elkezdődött, „halad a Szentgyörgy-hegy irányába a nap, főlének csúszik a bazalthegy.”

(*Tiszatáj könyvek, Szeged, 2004*)

Fekete J. József

Próteusz nyomában

Bálint Péter: Szentkuthy álruhában. Közelítések egy gigantikus napló írójához

A Szentkuthy Miklós életművét övező csend és (el)hallgatás közepette 2003-ban két könyv szerzője is foglalkozott e gigantikus, a jelen pillanatban teljességében még föl sem mérhető prózai teljesítménnyel, amelynek külföldi recepciója egyenesen Pessoa, Joyce, Proust mellé helyezi a szerző megismételhetetlen egységét. Az eddig megjelent Szentkuthy-értelmezések, könyvek, tematikus folyóiratszámok mellett e két, szinte azonos időben napvilágot látott tanulmány közös vonása, hogy a szerzőt végső soron naplóírónak tekintik, így nem vélhető, hogy Bálint Péter szakmai érdeklődésének homlokterében a napló- és levélírási elméleti megközelítése (*Nyílt kártyákkal. A levél- és naplóírásról.* Nagyvilág Kiadó, Bp. 2001) vetült volna át a Szentkuthy-életmű távlatára, hanem az életmű valóban naplófolyamként is felfogható, értelmezhető és leírható, miként azt a másik megközelítés szerzője, Molnár Márton írta *Napló és regény Szentkuthy Miklós műveiben* (Hamvas Intézet, Bp. 2003) című dolgozatában.

Szentkuthy Miklós életműve a magyar irodalom egyedülálló jelensége. Az író az 1934-ben megjelent *Prae* című regényével megteremtette a huszadik századi magyar regényírás egyik lehetséges változatát, ám a mű olyannyira megközelítette saját célját, a huszadik század eszményi műalkotásának létrehozását, hogy az általa felvetett irányzat nyomban folytathatatlaná vált, vagyis a regény megalkotta az őt létrehozó módszer szákutcáját is. Ezt követően maga Szentkuthy is más irányba kényszerült terelni műveinek folyamát, de továbbra is a műteremtésnek olyan szélsőséges lehetőségeit ostromolva, amelyekben mindmáig nem lelt hozzá hasonló szellemi potenciállal rendelkező követőre. Végső soron nem teremtett iskolát, az irodalomtörténet így egyedi produkciónak tekinti életművét, és ennél fogva nemigen foglalkozik vele. Kivételt képez az a néhány megszállozott, aki felismerte ebben az életműben a teremtő zsenialitást, ami tulajdonképpen előre jelezte, majd meg is teremtette a múlt század eszményi műalkotásának hiteles mércéjét. A kis számú kutató irodalomtudományi és irodalomtörténeti szempontból igyekszik elhelyezni a ma még egészében beláthatatlan életmű elemeit a magyar és a világirodalom gazdag palettáján, egyes opusoknak született már nyelvfilozófiai megközelítése is (a legátfogóbb ilyen jellegű tanulmány még publikálatlan szakdolgozat), Molnár Márton pedig az értelmezésében, egyéni olvasata során az egyik legkézenfekvőbb megoldással a műfajelmélet felől indulva járja be Szentkuthy posztumusz kiadású műveinek szövegvilágát, miközben párhuzamos ellenőrző sík gyanánt szem előtt tartja a szerző életében megjelent, vagyis az általa kiadásra szánt alkotásokat.

Molnár Márton szuverén megállapítása, hogy „Szentkuthy művei *egzisztenciális formájú vallomások*, az élet és mű harcában az üdv megtalálásának, elnyerésének állandó manifesztációi”, és ennek a megállapításnak az értelmében Szentkuthy meghatározó műfaját az *egzisztenciális üdvregény* kategóriájával jelöli.

Molnár Márton az életmű vizsgált darabjait zárványoknak, tehát egyedi és folytathatatlan alkotásoknak tekinti, amelyeket nem elemez, hanem általuk igyekszik felderíteni az írói módszertant. A szivárványozó, karneváli tarkaságú regényvilágban felfedezi az *állandóságot* és a *változatlanságot*, a keletkezésnek a művekben állandósuló állapotát; a „kultúrhistoriai revű” mögötti folyamatos gyónást. Egyenként számba veszi a Szentkuthy-művek nagy (élet)centrumait, a *színházat* és a *színészetet*

mint az élet legősibb princípiumát; a *karnevált* mint a sajátos történelem- és kultúrfilozófia kifejeződését, a minden viszonylagosságának harsány hirdetőjét; a *katedrális* mint a (középkori) világgépet kompozícióba foglaló összművészeti formát, mint eszményi műalkotást; a *matematika elveit* mint a teljes elvonatkoztatás ideális megvalósulását; a múzeumot mint az ábrázolást lehetővé tevő szellemi rendezőelvet; a mitológiákat mint a világ megértésének kísérleteit, egyben a szerző mitogén természetének szélsőséges kifejezését, az önmítosz bölcsőjét.

A tanulmány végkövetkeztetése, miszerint „Szentkuthy erőfeszítése a végső kérdések megválaszolására létrehozta az *egzisztenciális üdvregényt*, mely önéletrajz álarckoban, confessio, gyónás és személyes állásfoglalás, mindez együtt és egyszerre: az *ő világnézete*”, harmonizál a Szentkuthy-kutatás eddigi eredményeivel. Izgalmas végigkövetni azt a szerző előtt még járatlan utat, amelyen Molnár Márton eljuttot e konklúzióhoz: műfajelméleti megközelítését a következetes terminológiai fegyelem, a sokoldalú elméleti alapvetés, a vonatkozó irodalom alapos ismerete és az autonóm gondolkodás jellemzi, ami alapján dolgozatában ki is egészíti a szekundér irodalom szerzőinek okfejtését. A tanulmány az öröndetesen gyarapodó Szentkuthy-kutatás fontos, új meglátásokat felvető állomása. És érdemes Bálint Péter könyvével együtt olvasni, mert, miként majd látjuk, a tapasztaltabb, Szentkuthy műveiben nagyobb jártassággal eligazodó kutató szélesebb látókörű dolgozataiban az állandóság és változatlanság mellett éppen a változékonyságra és a folyamatos metamorfózisra mutat rá, amivel természetesen nem ellentételezi, hanem árnyalja a Molnár Márton olvasatából következő konklúziókat.

Bálint Péter Szentkuthy-tanulmányait egy Márai-idézettel vezeti be, stílusosan, Márai 1976–1983-as *Naplójából* emelve át könyve élére két mondatot, amelyek – bár számomra – azt jelzik előre, hogy a szerző tiszteletteljes tekintettel néz fel elemzésének tárgyára, kiemeli azt az őt körülvevő szürkeségből, s etalonul állítja a magyar irodalom történetébe. A Márai-idézet arra utal, hogy a kortárs irodalom dilettánsok siserehadától hemzseg, és ez lehet Bálint Péter kőkemény véleménye is, mert leuveni naplójában (*Szembesítések. Naplók*. Leuven 1996 – Párizs 1999. Felsőmagyarország Kiadó – Szépirodalmi Kiadó. Miskolc – Szolnok, 2003) a következőket jegyezte fel erről: „Az én »nemzedékemhez« tartozóknak, talán véd- és dacszövetségből, talán egy nagyon is szűk kör irodalmi ízlésének kielégítésére való törekvésből inkább csak »falkaszelleme« van, semmint lélekben kihordott, nyelvi éberségre és igényességre alapozott minőségeszménye”.

A szerző a Szentkuthy-értelmezéseit egybefogó kötetbe a *Szent Orpheusz álarcai, a Stílus és téma, A kettősségek bűvöletében és fogságában*, valamint az *Emlékezők és leírások* című fejezeteket egy korábbi, úgyszintén konceptuálisan tematikus kötetéből, az *Arcok és álarok* (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994) című tanulmánygyűjteményből emelte át a legújabb kutatási eredmények felhasználása mellett átdolgozva a tanulmányokat, hogy az újabb, műveket faggató írásaival kölcsönösen kiegészítsék egymást, és hogy a szerző a naplóírástól a levelezőlap-írásig felfejtse a regényíró szemléletének alakulását, végső soron egy, már amennyire lehetséges, hiteles portrét bontson ki a művek összességéből. A hiteles portréig lehántani a próteuszi egyéniség álarcainak rétegeit még annak ellenére is csak jobban vagy kevésbé jobban sikerült kísérlet lehet, hogy Szentkuthy „a *Breviáriumban* éppen arra törekszik, hogy emlékeinek és asszociációinak, olvasmányélményeinek és barokk színpadra vitt előadásainak laza füzére révén, ámde több nézőpontból megrajzolt önportrét tárjon elénk”. A vállalt feladat annál is inkább kilátástalannak tűnik, hogy Szentkuthy magát „névtelen, definiálhatatlan változat”-ként írta le: ahány személyiséget magára öltött, mindent azonnal vissza is vonta, s ezzel az örületbe kergette olvasóját, kommentáríróját egyaránt. A feltárára váró képet tovább árnyalják a szerző vallomásai, naplói, önkomentárjai, esszéi, részben levelezése, el egészen a dedikációkig. Az pedig, hogy „Szentkuthy életművében [...] egyszerűen nem is választható szét egymástól a »mű« és a vajúadás közben a műről szőtt gondolat: »mű« és »nem mű«, regénytöredék és kommentárja át- meg átítatja egymást, mintha az opus nem is szólna másról, mint a »mű« megfogadásának, formába öntésének megannyi ellentmondásos és kinkeserves, reménytelen és költői pillanataról,” tovább árnyalja a portré fölé héjazó álarckokat. Ennélfogva tartja Bálint Péter Szentkuthy regényeit egyetlen „gigantikus részletes naplónak”, azt a kiegészítéssel, hogy a regények gigantikus részletes naplójához „egy nem mindennapi terjedelmű, *bizalmas és magántermészetű* napló is tartozik”. Bálint Péter azért vállalkozhatott mégis erre a szinte kudarcra ítélt kísérletre, Szentkuthy szellemi portréjának az álarok lefejtése útján való föltárára, mert ismeretei és anyaghozzáférése meghaladják a Szentkuthy-regények olvasatát, nem csupán a könyvformába áldomott művekből kellett tájékozódnia, hanem rendelkezésére állt Szentkuthy önvallomásai mellett naplójának nyilvánosságra hozott része, rajzai, levelezőlapjai, feljegyzései, s azt se hallgathat-

jük el, hogy Bálint Péternek a szerzői maszkokról, valamint a napló- és levélírásról megjelentetett kötetei alapján bizonyítottan jeles tapasztalata van az írói álarcok le- és megfejtésében.

Tanulmánykötetének a *Pfisterer Miklós Szentkuthy Miklósról* című fejezetében e bizalmas naplót író Szentkuthy nyomába ered az – egyébként a naplóírást elhivatottan kutató – szerző, aki arra kíváncsi, mit mond el Pfisterer Miklós (az író polgári neve) Szentkuthy Miklósról, olyan kérdéseket vetve fel, hogy mennyire azonosítható az életrajz és az életmű, alteregója-e Szentkuthy Pfisterernek, illetve hány tükörből verődik vissza a naplóból egy lehetséges szerzői identitás arca. Fedik-e a regényekben többszöröződő identitások a szerzői entitást? Mi köze a naplóját író magánembernek a műveket létrehozó szerepjátszáshoz? Magánember-e egyáltalán a napló írója, vagy újabb nem-, vagy félfiktív alakváltozat? Egyáltalán, tehető-e bármilyen különbség a szerző prózai alkotásai, lírai naplója és funkcionális levelezése között? A maszkok karneváljában aligha található volna Bálint Péter Szentkuthynál jobb alanyt feltolululó dilemmáinak mérlegelésére – ez az alkotó volt a magyar irodalom legtöbb alkalmást öltő Próteusza. Hiába reménykedett bárki is az egységes és véglegesen meghatározott szerzői funkcióhoz vezető nyomra vezetésben az eddigi kutatások során, Szentkuthy még Pfisterert is félrevezette folyamatos vallomásaiban és önfaggatásai során.

A naplóírás számos művésznél a műalkotást helyettesítő kompenzációs tevékenységként jelentkezik, és Bálint Péter Szentkuthy esetében is elővezeti ezt a feltételezést, de csak azért, hogy bizonyíthassa, az ő esetében másként működtek a motiváció rugói, nála a napló nem kompenzáció, hanem maga a képlékeny, folyamatosan alakuló és alakot változtató műalkotás.

A harmincas években írt, töredékben maradt Szentkuthy-művek kapcsán Bálint Péter azt tettelezi, hogy nem véletlen a *Praet* követő korai torzók születése, majd hirtelen elmaradásuk, mert Szentkuthy írásában jelentős fordulat következett be, „amikor a nyelvi éberség, a hibátlan mondat szerkesztés, a képzavarok elkerülése legalább olyan jól, megbízhatóan működik, mint az elemző értelem, s a stílus nem kullog a gondolat szárba szökkenése, vibrálása mögött”. Ezzel összefüggésben állítja, hogy csupán félreértésből és félreértelmezésből eredően beszélhetnek a kritikások Szentkuthy műveinek kapcsán stíluszavarról: „Talan inkább pontosabb volna a stíluszavar helyett *szimultán* írói eljárásról beszélni, mivel szövegeiben együtt és egyszerre van jelen a történetmondás és a hozzá fűződő kommentár, az árnyalatokban bővelkedő valóságírás és az álomban megidézett életről készített fényképfelvételek sokasága, a vallomás és reflexió: mindebből olyan sajátos stílus teremtődik, amelyben át- meg átjárják egymást a mitikus mesetöredékek és a festői táj- és műleírások, az esszéisztikus elmélkedések és a zenei futamok, a matematikus pontosságra törekvés és a botanikai egyedmeghatározás izgalma” – mindennek megvalósításához az „örökké kreativitásban lévő” elme nyelvi *ambivalenciája* és *polivalenciája* ad teret. A gigantikus napló szerzőjével kapcsolatosan Bálint Péter arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „Szentkuthy azzal a megbéklyózhatatlan elszántsággal és töretlen hittel írta hosszú évtizedeken át naplóját vagy »naplóit«, hogy a napló is mű, sőt az életmű többi darabjával egyenrangú, vagy éppen olyan mű, amely minden más regényszerű művet felfal, kohóként magába olvaszt, s ettől fogva valamennyi mű egy végtelen és sajátos szerkesztett napló töredéke, többé-kevésbé elhatárolt fejezete, breviáriumszerű olvasmánya csupán.”

Bálint Péter Szentkuthy-értésének és -értelmezésének jelentős hozzáadéka, hogy igyekszik megszabadítani az irodalmi közgondolkodást a korábbi értelmezések Joyce- és Proust-párhuzamainak zárványaitól, amit egyébként Szentkuthy távolra utasított művétől, csak a klisék elvetéséhez olvasni is kellett Szentkuthyt, nem pedig poros fiókokba gyömöszölni; a hozzá legközelebb álló, próteszi rokonlélekként pedig a portugál Fernando Pessoa-t jelöli meg, jelezvén, hogy az európai (irodalmi) gondolkodásban két, egymástól távol eső, világirodalmi recepciója tekintetében nem igazán „nagy” irodalomban egymást átfedő szemléletek alakulhattak ki közvetlen érintkezés hiányában is. Persze olyan szerzők esetében, akik nem akartak a koruk érvényes kánonjába simulni, hanem új nyelvet, új módszert, új műfajt kerestek létezésük megjelenítéséhez. Ez pedig a szerepjátszás ősi irodalmi módozatának igenlése nyomán jöhetett létre: csakhogy amíg a mélylélektanon nevelődők még a magukra aggatott álarcokat igyekeztek levetkezni írásaikban, addig az ugyanettől az ősi szerepjátszási kényszertől szenvedő, jelen világukban helyüket nem találó „modernekné” újabbnál újabb álarcokat öltöttek magukra – minden ábrázolt alakjuk, minden látószögük, minden szövegük más és más alkotói szerep hozzáadéka, egyéniségeik, személyiségeik a végtelenségig tükröződnek egymásban, az alkotói entitások és funkciók gazdag tárházából üzenve a játék véresen komoly mivoltáról, hiszen a szerző

minduntalan és mindvégig önmagát játssza meg tétül, s amennyire fölszabadító érzés egy (szöveg) testben több identitásként megmutatkozni, olyannyira nyomasztó annak a tudata, hogy a személyiség az összetört tükör cserepeiként hullik darabokra. Szentkuthynál és Pessoaánál szerencsés módon működött az egyéniség-variánsokat összefogó centripetális erő, az életnek műként való megélését ösztökélő imperatívusz, a művel való állandó kapcsolatot biztosító köldökzsinór bizonyossága: a számtalan alakváltozatot egybetartó egyetlen én. Ez az álarcra maszkot öltő szemlélet tükröződik vissza áltörténelmi és álarcos regényeiből: nem a konkrét eseményt lombosítja regénnyé, hanem a „felmerülő lehetőség sokféleségéből” igyekszik (visszafelé) megérteni a már megtörténtet, és ez a sokféle lehetőség sokféle álarc felöltésére nyújt lehetőséget, immár nem csupán a szerzőnek, hanem a szerzői alakmásoknak, végtelenné ágítva az alakmások, alteregók, szerzői funkciók tükörgalériáját.

Bálint Péter Szentkuthy „botanikus-leíró és matematikus-definiáló” természetéről beszélve a máig páratlan és megismételhetetlen írói törekvésnek a leglényegét emeli ki. Könyvének több fejezetében visszatér ahhoz a megállapításához, hogy bármennyire is úgy tűnik, hogy Szentkuthy életrajzi regényei és a *Szent Orpheus Breviáriuma* egyes fejezetei a történelmi múlt egy-egy korát jelenítik meg, tulajdonképpen egyik regénye se történelmi, mert „a történelemben nem a gazdasági és politikai kurzusok változása, népcsoportok vagy osztályok pártédekeinek megnyilvánulása, az érdekvizonyok szükségszerű összefonódása és kölcsönhatása érdekli, hanem a sokszínűségében és ellentmondásosságában létező ember, akinek a kor nagy vezéreszméitől függően vagy épp azoktól függetlenül kialakított mentalitása, lírai vagy drámai szerepálma, profán életörülete és szakralitásigénye van.” Ezzel a megállapítással párhuzamosan Bálint Péter Szentkuthy természetének kulcsát nem az általa ábrázolt világ ezerarcúságában határozza meg, hanem abban, hogy „mint *örvény* van jelen a világ egy adott pontján”; végtelen szerepjátékai mögött „azt a végtelen magányra ítélt halandót” látja „aki azon töpreng, hogy nem történik az írás pillanatában más, mint »a dolgok általános elmúlásán való csodálkozás, és az emiatti félelem keresi itt a menekülés elveszett útját«” – e két meglátása előlegezi a harmadikat, miszerint Szentkuthy műveit nem szemlélhetjük csak és kizárólag a műveltség manifestumaként: „ő elsősorban szemlél, és vég nélkül leír, míg az íróelődök bizonyos poétikai és bölcséleti prekonceptiótól indítatva teremtettek egy »művi világot«”. Bálint Péter elemzéseiben, értelmezéseiben, műfaggatásai során feltárja, miért ódzkodott Szentkuthy bármiről is végső meghatározást adni, végső válaszokat kimondani, ehelyett inkább mindvégig a kételkedés termékeny és ösztönző állapotát gerjesztve magában a dolgok végső (megállapodott) definíciója helyett a dolgok árnyalatkimérintő leírása során jelenítette meg azok visszáját, hasonmását, ellentétpárját, magának a dolognak az ezer megvilágosítású gazdagságát és *változékonyságát*. Azért, mert a szenvedélyes és lankadatlan szemlélődései során „a változékonyságot, a múlandót kívánja rögzíteni”, s ebből a felismerésből bontja ki a másik, ugyancsak lényegi következtetését, miszerint a változékonyság leképzésének szándékától vezérelve „nem is hozhat létre másfajta művet, mint egy formátlan, pontosabban a szemlélődés irányultságát és objektumát híuen leíró naplót vagy breviáriumszerű opust.”

Bálint Péter megérti a Szentkuthyt gyöttrő kételkedést, ami a végső dolgokra való rákérdezésben ölt stílus- és szövegtestet, végső definíciók helyett a szemlélődésben és a valóságmegértés kísérleteiben tárgyasul. A Szentkuthy-módszert óhatatlanul is magáévá téve megfogalmazza e módszer apológiáját, miszerint „a világ jelenségeire újra és újra rá kell kérdezni, mert a folyamatos teremtés állapotában lévő világ szerkezetét csak így lehet elemeire bontani, hogy új rendet teremtünk belőlük”. Figyelemre méltó következtetése a kaotikus világból szövegkatedrális emelő módszerrel továbbá, hogy „Szentkuthy, akit a teremtésben a káosz és a rend, a formátlan és a szerkezet kérdése izgatja szenvedélyesen, keresztény szemlélete ellenére is osztja azt a régi bölcsességet, hogy a létezés nagyon is természetes állapota a káosz, ezzel szemben a rend természetellenes, mert szüntelenül tudatos és komoly erőfeszítéseket igényel teremtőjétől.”

Bálint Péter felvállalja Szentkuthy egyik kritikusanak megállapítását, hogy az írónál „a nyelv maga a mű, maga a kompozíció”, illetve Szentkuthynak azon igyekezetét, hogy az olvasó figyelmét előbb a „stílusra”, mint a „témára” irányítsa, s mindehhez saját nyelvi és fogalmi igényességét párosítva nem hallgatja el azokat a bírálatokat sem, amelyek azt megelőzően kerültek a szerzői ouvrebe, hogy – miként már jeleztem: Szentkuthy rátalált volna arra a hangra, amellyel stílárius harmóniába orkesztrálta a maga kételyeit a világ realitásaival. Kritikai észrevételei a töredékben maradt, *Narcisszusz tükre* című opus egyes részeinek nyelvi, stílárius tisztázatlanságára vonatkoznak, természetesen azzal a kitétellel, hogy Szentkuthy a művét hiányosságainak tudatában olyannyira mélyre zárta

fiókjába, hogy visszaemlékezéseiben se tett róla említést, végül posztumusz került a mű kiadásra, így szerzői javításról, ellenőrzésről szó se lehetett. A kifogásolt fejezetben „az életműben elképesztően gazdagon indázó, egymást erősítő és előre lendítő szentkuthys jelzőbokrok [...] erőtlének, sápatagok, túlírtak és ellenőrizhetetlenek [...] a mondatok és leírásrészletek olykor képzavartól és nyelvi tisztátalanságtól sem mentesek”, ám ez mit sem változtat azon a tényen, hogy éppen ez a mű legyen a tulajdonképpeni átvezetés a *Prae* és a majdani *Breviárium* között, hiszen szinte esszenciálisan tükrözi a Szentkuthy-szemlélet és a Szentkuthy-féle tematikus-stiláris világcatalógus előképeit, vagyis az életmű megértéséhez ma már nélkülözhetetlen szöveg.

A kötetet záró, *Orfeo utolsó levelei Eurüdikének* című fejezet az egyetlen, amely igazán szabad utat enged az életrajznak az életműn való átáramoltatása előtt, hangvétele, megszólalása a teoretikus fegyelmen túlmenően az alkotó egyénre, a magánemberre koncentráló, és ebből az összpontosításból az író humánus portréja teljeseedik ki a magánéletben élt humanus - humana szerelemmel egyetemben. S itt (bár nem csak itt) kicsit szentkuthys a szerző: Szentkuthynak a kórházban fekvő feleségéhez írt levelezőlapjaiból kiindulva mintegy hátulról, a halál felől közelíti meg az éles szemmel vizsgált, de váltig tisztelt, becsült és szeretett művészt, embert, alkotót, Isten teremtményét, aki előtt még csupán három hét állt abból az időből, ami neki a földön rendeltetett, nyolcvan év volt mögötte, ebből hat évtized boldog házasságban telt örökös szerelmével, Dollyval és örökös művével, a gigantikus naplóval. Szentkuthy életének utolsó három hetét az egyetlen kedves, Dolly életének féltése töltötte ki. Dolly szívelégtelenséggel kórházban feküdt, Miklós pedig ez idő alatt minden biztonnyal készült a végső nagy Agyól-re, búcsúzott élettől, műtől egyaránt, s bizonyára alaposan felkészült, hiszen előbb távozott feleségénél, megnyugodva, álomból halálba szenderedve. E készülődés, a kedves elvesztésének lehetősége és a saját életbúcsúja között vibráló életintenzitás három hete alatt levelezőlapokon számolt be napjainak múlásáról feleségének. Semmi mély intimitás, túlsorduló érzelmösség, pátosz vagy hisztéria nem olvasható ki ezekből a lapokból, inkább naplószerű bejegyzések, tudósítások, beszámolók a mindennapok eseményeiről. Bálint Péter e jelentések nyomán szögezi le, hogy „E levelezőlapokra rótt mondatok nem egy történet elmondásának epizódjai, nem egy valaha megkezdett diskurzus töredékei, nem egy dráma építő- és szegletkövei, hanem egy kísérlet értekező-magyarázó részei, hanem önmagukban lélegző *világleírások*, miként ezt a Napló-Mű és annak szerves részét alkotó munka- és bizalmas napló esetében is megszokhattuk...”

Bálint Péter könyve tudatosítja az olvasóban, ezen felül argumentáltan bizonyítja, hogy „a Szentkuthy-féle univerzumnak saját égboltja és földje, mennye és pokla, istenei, közöttük a legfőbb Isten: Szentkuthy, és ördögei, ormai és mélyföldjei, történelme és logikája, flórája és faunája, Velencéje és Bizánca van.” (*Szépírodalom, 2003*)

Ócsai Éva

Add vissza mértékét az embernek

(Spiró György: Mit ír az ember, ha magyar)

Szántják a kiszajtolt őszi földet. Alkonyodik. Barátságosan, komor színek közt kavarog a por. Ez a kép öleli körbe Spiró György közel 50, esszének vallott írását, utalva az értékkeresésre, amelyet (nem a test, hanem) a papír és a szellem művelésének mélyen barázdált vagy erősen elhanyagolt területein folytatott. Az 1994 és 2003 között született esszék, és az ebből a termésből szüretelt kötet – a szerző megfogalmazott szándéka szerint – közelítés a remekművek mércéjével mért, egy adott kort feltérképező, „maximális tudáshoz” egy magyar író nézőpontjából.

Esszéinek előző két kötetével (*Magániktató* 1970–1985 és *Kanásztánc* 1986–1992) összehasonlítva a *Mit ír az ember, ha magyar* szintén a „szépen” írott szöveg, a színpadi játék és a pergő filmkockák képvilágán keresztül irányít fényt az emberre, a hangsúlyok azonban sok szempontból jelentősen eltolódtak. Első kötetének legnagyobb részét, még több mint felét szentelte a szerb és a lengyel irodalom és színházi élet bemutatásának, a színikritikák pedig felülmúlták a film- és szépirodalmi esszék számát. Az utóbbi két kötetben már csak néhány írás foglalkozik a szerb és a lengyel irodalommal, a köteteknek több mint felét pedig a tévé- és moziműsorokra reflektáló esszék teszik ki. A (m)érték- és iránymutató írások azonban többnyire a szépirodalmi és a színházi tanulmányok, amelyek a kötetek elején kaptak hangsúlyos helyet. A mérleg serpenyői a kiválasztott témák megítélésében is átbillentek. A *Magániktató*ban javarészt az általa (m)értéknek hitt jelenségek irányították a tollát, ám a két utóbbi kötetben túlsúlyba kerültek a felnőttvilág infantilizmusát szatirikusan és szarkasztikusan támadó felhőrdülések.

A sokféle hangnemet és stílust ötvöző gyűjtemény látszólag csakis esszéket tartalmaz, valójában közelebb áll a *Kanásztánc* többféle műfajt is felsoroló műfajmegjelöléséhez, hiszen a vallomások, önéletrajzi esszék mellett publicisztika (*Zsidógyártás*) és elbeszélés (*Ország*), sőt mi több, egyetlen esszén belül három drámai jelenet is felbukkan (*Milyenek a csehek [meg a magyarok meg a lengyelek?]*). A *Macbeth* és a *III. Richárd* szerepösszevonásairól szóló esszék pedig sokkal inkább a *Shakespeare szerepösszevonásai* című kötet csiráiból kihajtott tanulmányok. A kakukktójas a „Petőfi, a burját” című fiktív esszé, amely azoknak az elméleteknek a paródiája, amelyek Petőfi halála utáni életéről születtek. Ennek előképe a *Kanásztánc*ban írt fiktív „Japán levél”, amelyben szintén nem a többi esszében megnyilatkozó szerzőé az elbeszélő hang, hanem egy fiktív elbeszélőé. Az említett példák alapján is érzelhető, hogy az 1994 és 2003 között írt „esszék” Spiró György ebben az időszakban született egyéb műfajú (versfordítás, dráma, regény, elbeszélés, tanulmány- és interjúkötet) írásainak szemléletéhez és tematikájához illeszkednek.

Az esszékben gyakran megfigyelhető a novelláiban is jellemző eljárás: az első mondatok összefoglalással, személyes véleménnyel vagy in medias res kezdődnek, az esszében végig bújtatott enigma az utolsó bekezdésben bomlik ki, vagy a csattanó az utolsó mondatokra van kihagyva. A „kísérleteket” átszövi az erőteljes, határozott, olykor sommás szentenciák vitára (vagy kacajra) indító hangulata, ugyanakkor előfordulhat, hogy egy-egy megfellebbezhetetlennek tűnő kijelentés eltántorítja olvasóját a további oknyomozástól. A finom, pontos, éleslátó megfigyelések mellett akadnak elnagyoltan leírt jelenségek, valamint túl gyakran visszatérő, kiélezett jelzők és fordulatok, amelyek nem érik el a szándékolt hatást, esztétikai értékük elvész, az indulat levezetését szolgálják.

Vannak, akik Spiró György borúlátó nézeteit apokaliptikusnak ítélik. Ha ezt a jelzőt eredeti értelmében használjuk, írásainak egy része kozmikus és olykor katasztrófikus metaforáival valóban a jelenségek kendőzetlen arcát kívánja leleplezni egy-egy közösségre vonatkoztatva. Amikor az

egyéni és a közösségi életet orwellinek minősíti, a színház és televízió eldurvult lelki, primitív és közönyös közönségét említi, vagy az önmagával szembenézni gyáva emberiségről beszél, határhelyzeteket nevez meg. Nem valaminek a végét nyilatkoztatja ki, hanem a határát, ahonnan egyszerre lehet az innenső és túlsó partra látni. A pillanatnyi állapot egy virtuálisan fennálló aranykorra is rálátva kibírhatatlan. A kifejezés hevesységének foka pedig felelősségtudatról és a tét nagyságában való hitről árulkodik. A *Kanásztánc* egyik esszéje például a televízióban közvetített népbuttító kurzuslás ellen horkan fel egy apokaliptikus vízióban a nyilvános kivégzések és a boszorkányvégetések viszatéréséről rettegvé, a *Magániktató*ban pedig szintén a hit hiányából fakadó tébolyt és cinizmust kárhoztatja.

A *Mit ír az ember, ha magyar* című kötetben ezt az idealista, apokaliptikus látásmódot példázza a szent és a profán közti különbségtétel. A szent képzetét a színpadhoz, a szépirodalomhoz, azon belül is elsősorban a költészethez, mégpedig múltbeli állapotokhoz és eseményekhez fűzi.

Ebben a szemléletmódban a tekintélyek, a példaképek és a mesterek koherens világképe és következetes magatartása egy-egy modellt, amelyek az esszék háttérét alkotó világnézetet meghatározzák. A három esszékötet minden tanulmánya közül a legelső visszaemlékezik arra a mestertanúra, aki Spiró György és több nemzedék képviselőinek világlátását döntően befolyásolta. Olyan idealista gondolkodás- és viselkedésmintát képvisel, amely a jelenségeket arisztokratikus tudattal, a tökéletesség, rend, fegyelem és felelősségtudat eszményeihez méri a talmi és az értékes közti éles határok megrajzolásával, a tragikumra érzékenyen. A címben *Az ős Kaján* átfirt verssorával is megidézett Ady Endre pedig mesternek és tanítványának is azt a szent költőt jelenti, akinek magyarságtudata folyamatos önkritikán, önreflexión, nyitott, mozgalmas szellemi életen és önművelésen alapul, ami a hit, az identitás és a közösségtudat megőrzésének a feltétele.

A *Mit ír az ember, ha magyar* három esszéje arra a „szent és link” íróteknélyre, Kardos G. Györgyre emlékezik vissza, aki lenyűgöző egyéniségének és műveltségének jelentős részét szájhagyomány útján adta tovább, mindenkiből egyformán az értéket emelte ki, s felismerte a fiatal tehetségeket és szerepüket a hagyományok újjáíró megőrkítésében. Három másik tanulmány a Nobel-díjas íróteknéllyel alkotott szellemi közösséget idézi fel, részben abban az 1983-as keltezésű, a *Magániktató*ból ebbe az új kötetbe átemelt írásában, amely értetlenül áll a kikristályosodott, gondolkodást és személyiséget formáló alapmű visszhang nélküli sorstalansága előtt, valamint részletes és kulcspontokra tapintó elemzést nyújt az elszigetelt, magányos munkával kiérlelt lírai beavatástörténet esztétikumáról és létfilozófiájáról.

Spiró György kánonfelfogását tovább példázza, hogy (a *Magániktató* egy 1971-es írásával ellentétben, amelyben a költői drámákból megírható magyar musicaleket szorgalmazza) a kortárs irodalomban a magyar irodalom lepelbe burkolt írásainak egzisztencialista szólamat (pl. Juhász Ferenc 50-es, 60-as évekbeli lírája, Fejes Endre *Rozsdatemetője* és Hamvas Béla *Karnevájlja*), az anekdota-irodalmat, és benne az együtt érző humorral ábrázolt embert (Mikszáth Kálmán) hiányolja. Írásai modernista szemléletéből az is következik, hogy a posztmodern játékot – amely nem egyszerre komoly és könnyed, hanem csak az utóbbi –, a sokvéleményű véleménytelenséget, valamint az értékállandóság és az egyértelműség tagadását nem fogadja el, és az irányzat hazai változatát mai magyar dekadens korstílusnak tekinti.

Méltatlannak tartja azt is, hogy a – politika, az ideológia és szűk rétegek által alakított – kánonunk nem nyitott a divathullámoktól távol sodródó külföldi, értékes írások lefordítására (pl. a szerb Đura Jakšić *Jelisaveta montenegrói hercegnő* című drámája), és hogy a világirodalmi kánon nem tesz említést többek között a lengyel Tadeusz Borowski és az orosz Varlam Szalamov írásairól. A szerző szerint a két utóbbi író a 20. század legvéresebb botránját nem fojtja el, és nem alakítja át giccsevő vagy aktuális politikai szónoklattá, hanem időtlen „kannibáli közönyt” beszél róla. A *Kanásztánc* leghosszabb tanulmánya is a nemtörődömség, a hiányos ismeretek és a tisztázatlan fogalmak következményeiről szól, csakúgy, mint a *Mit ír az ember, ha magyar* legelső és legterjedelmesebb esszéje, a *Zsidógyártás*. Ebben lesöpri a port és a hamut, ami a bűnbakképzésen alapuló közösséggyűlölet történelmi gyökereit fedi, és az ebből sarjadó individuum-tagadás újabb és újabb, kiírhatatlan hajtásaira figyelmeztet.

A kötet több esszéje is érzékeny szemmel látja az – egocentrikus énnel kivehetően szembeállított – individuum sebzettségét. Annak az egyéniségnek a kialakulását akadályozzák a társadalmi hatások, aki az említett tekintélyekhez hasonlóan a közös hagyományok részesévé akar válni, és abból merítve vagy azt tagadva építve önálló, egyéni szólamokat hoz létre, nem feledkezve meg arról, hogy különállásával is sejtje a test egészének. Ezen az ideális képen azonban a valóságban létező

konfliktusok és az egyéni különbségek nem retusáltak, ellentétben a görbe tükröt tartó – a szocreal analóg – „kapreal” filmek képkockáival.

Közösségideáljának tudósítója a futballról készített képnegatív sorozat, amelyet a huszadik századi mentalitás leképeződéseként értelmez. Az egyik legnépszerűbb csapatsportot hadijátékszerű vetélkedésnek tekinti, és elismeri, hogy fizikai és szellemi felkészülést igénylő, egyezményes szabályok szerinti összjáték, ami az egyéni teljesítményekre épül, ám az ember alkotta szabályok miatt mint pogány rítust, a tömegben feloldódó közönség vallástalan álközösségeit és az általuk felistenként tisztelt játékosokat érzékeli. Tanulmányában a csapatsport tehát példázata egy profán világ vallástalan látszatközösségeinek. Arra azonban nem tér ki, hogy az általa is „imádott” sportban átélt katarzis mennyiben különbözik az általa szentnek tartott drámák katarzisától. Spiró György parabolaként olvassa a jelen világ első számú állama egykori első emberének erkölcsi-politikai perét is, amelynek hátterét nem az az egyezmény képezi, hogy a per résztvevői az egyistenhit közös hit- és erkölcsi rendje szerint gondolkodnak és viselkednek, hanem az, hogy a mellébeszélés és a képmutatás megengedett.

A szavak súlytalaná válásának példáit nemcsak etikai, hanem esztétikai és filozófiai szempontból is mérlegelik azok az írásai, amelyek a szinkronizálás, a színjátszás, a filmek és a könyvkiadás területén uralkodó nyelvi, szellemi és érzelmi sivárságról tanúskodnak. A személyiség szabadságához hozzátartozik az a teremtő képzelet, amely a szavak szövevényes birodalmába nem szüremkedhet át, ha gátat szab neki a fogalmak tisztázatlansága, és ha a magyar nyelv zenéje nem kifinomult, hanem süket fülekre talál. Újabb látomásában olyan határhelyzetet rajzol körbe a szerző, ahonnan szemlélve a közös nyelv és az abban hordozott szellemi örökség továbbélése homályos ködképpé válik.

Az eredeti értelmében vett apokalipszis középpontba helyezi a tartalmától független igazságfogalmat, amelyet itt és most a jelen pillanatnyiségével összeveti, és egy új kezdet reményében a határok állandó keresésével igyekszik helyreállítani. Amikor Spiró György a *Mit ír az ember, ha magyar* utolsó esszéjében (ami valójában elbeszélés) „ököljog-országban” egy fiatal anya lelkiismeretfurdalás nélkül követ el gyilkosságot gyereke és saját élete védelmében, akkor a „Ne ölj!” parancs kifordításával éppen az eredeti parancs teljesülésének vágyát állítja.

Amíg a kötetben az apokaliptikus határon inneni, szent világ elsősorban a múltban létezett aranykorról és annak képviselőiről szól, addig a határon túli, jelenbeli profán világ az aranykor le- és eltűnéséről mesél. Felvethető a kérdés, hogy az aranykorról kizárólag a jelen tagadásával lehet-e beszélni; és vajon igaz-e az, hogy a jelenkorban nincsenek olyan egyéni és közösségi, méltatásra érdemes teljesítmények (esetleg a fiatalabb írók, színészek, rendezők, fordítók és tanárok körében is), amelyek néhány esszé tárgyát képezhetik, amint arra a *Kanásztánc* kötetében az *Éjféltájban* című írás példa volt. Lehetséges-e tudni arról is, ami nem kap reflektorfényt, nem tipikus, és mégis létezik?

Ha a következő tíz év esszéinek gyűjteménye nem is ad választ a fenti kérdésekre, előzményeként álljon itt a 2003-as kötetben kimondatlanul is megfogalmazott kérés, amit a Spiró György szerint „legmagyarabb és legvalóságosabb 20. századi magyar dráma”, *A kétfejű fenevad* szerzője jegyeztet le:

Kérés

„Add vissza mértékét az embernek.” Vedd imádba.

(Budapest, Ab Ovo, 2003)

Ménesi Gábor

Az „elszellentett idő” újraalkotása

(Balázs Attila: A meztelen folyó)

„Kiszáradt tenger fenekén születtem, csupasz majomként a Duna partján. Sóban-vízben fürösztöttek meg, hogy erősebb legyek, mert eléggé nyavalyás voltam. Gyermekkorom java része a Tisza partján zajlott, annak is a holt ágánál...” (5.) Ezekkel a mondatokkal kezdődik Balázs Attila, a hetvenes évek végén az Új Symposion köréből induló író legújabb kötete, *A meztelen folyó*, alcíme szerint „folyópróza”. Már a fent idézett mondatok meghatározzák és körülírják a könyv centrális motívumát, a két folyó (a Duna és a Tisza) mítoszát. A rendkívül beszédes alcím értelmezése alapvetően két irányból közelíthető meg: egyrészt utal az elbeszélő élethelyszíneit, Újvidéket (ahonnan az ismert, tragikus események következtében 1991-ben menekülni kényszerült) és Budapestet (ahová ugyanekkor „szökött emberként” érkezett): összekötő folyóra, másfelől azt fejezi ki, hogy a szerző – a vén folyóhoz hasonlóan – magával sodró, olykor lassan hömpölygő, időnként felgyorsuló prózát hozott létre. Olyan szöveggörpust alkotott, amely „vékony, kanyargó, bátortalanul csurdogáló érként kezdődik, hogy hatalmas, erős folyóvá duzzadjon, úgy ömöljék [...] bele a tengerbe...” (18.) A folyó (noha tudjuk, hogy hosszú útja végén a tengerbe torkollik, mégis) állandóságot, végtelenséget sugall, mintegy ellenpontozva a háborús összeomlás és az otthonvesztés tragikumát. (Nem véletlenül szerepel a könyvben az „örök folyó” jelzős szerkezet.) Mindez utal arra is, hogy *A meztelen folyó* szerzőjében elementáris erővel tör fel a mesélés vágya, megteremtve az elbeszélés, a történetmondás folyamatosságát.

A „folyópróza” Balázs Attila kilencedik kötete, amelyben – előző könyveihez hasonlóan – visszatér ahhoz a beszédmóddhoz, prózatechnikához és -nyelvhez, amely első opuszában, az 1979-ben megjelent *Cuniculus*-ban bontakozott ki. Az lehet az olvasó érzése, hogy „Balázs Attila egész íróságával – Újvidéken és Budapesten egyaránt – voltaképpen egyetlen művet ír: a szerző életének és fantáziájának egymástól bajosán elválasztható regényét.” (Fogarassy Miklós: *Balázs Attila: Király album – történetek könyve*. Jelenkor, 1999/1. 111.) A korábbi művekkel való szoros kapcsolatot a szerző maga is erősíti, hiszen új könyvében is számos utalást találunk korábbi írásaira. Ezt mutatja az állatmotívumok, elsősorban a nyúl szimbólumának állandó jelenléte a Balázs-textusokban, így *A meztelen folyó*-ban is. („Pedig akkor már nem volt kedvem sehová se menni. Talán csak a senkiföldjére. Ott egy lyukat ásni, meghúzódni benne, mint a nyúl [...], megbújni és nem mászni elő soha többé.” [253.]) A nyúl (az üregi nyúl latin neve: *oryctolagus cuniculus*) az erős figyelmet, az óvatosságot, az elrejtőzést is eszünkbe juttathatja, de jellemző rá a gyávaság (menekülés) és a bátorság kettőssége. Nyúl-szív őrmester alakjának megalkotásával a szerző nemcsak korábbi műveit hozza kontextusba, hanem játékosan megidézi John Updike *Nyúl*-köteteit is. Ahogy több kritikus – így Balázs első recenzióinak egyike, Thomka Beáta is – rámutatott (Thomka B.: *Nyúl-stratégia*. Híd, 1986/6.), Balázs Attila állattörténetei eltávolodnak a hagyományos állatmesétől, kiiktatva a tanulságot, az oktató-nevelő célzatú mondanivalót.

A szerző természetesen most sem maradhatott ki művéből: alteregói (Victor Bahia kapus, Arsenije Krmpotic operatőr, Kovalszky Rezső, Nyúl-szív őrmester stb.) révén ezúttal is beleírta magát textusába, megszokszorozva ezzel alakját. Balázs gyakran él a nézőpontváltás és a narrációk egymásba hullámzásának eszközeivel. Ahogy – a *Király album* kapcsán – Szentesi Zsolt hangsúlyozta: a narrátor pozíciójára humor, játékoság, (ön)íronia is jellemző. „Ezzel képes megteremteni a szerző azt, hogy a befogadó (akárcsak maga a narrátor) egyszerre benne van a történesekben, de kívül, felette is áll azoknak, vagyis az azonosulás és távolságtartás ambivalens pozíciója és értelmezői attitűdje, illetve viszonyulása lesz a jellemző vonása.” (Szentesi Zs.: *A viszonylagosság poétikája*. Alfold, 1999/10. 109.) Ugyanakkor több kritikus róttá fel Balázsnak a szövegek túlzott játékoságát. Úgy vélem, ebben a kötetben – noha a megszólalás fontos attribútuma az íronia és a nyelvi játék – a legszükségesebb csökkeni ezek arányát.

Balázs Attila a „folyópróza” műfaji megnevezésével némi fogódzót ad olvasójának, ugyanakkor maga is jelzi ezzel könyve műfaji behatárolásának nehézségét, mondhatnánk: lehetetlenségét (egy helyen ráadásul „szabálytalan krónika”-ként említi művét). A szerző legutóbbi kötetét, a *Ki tanyája ez a világ* című népregény műfaját Reményi József Tamás találóan „(kollázs)regény”-nek nevezi. Ez a meghatározás nemcsak az említett műre, hanem *A meztelen folyóra* is érvényes, hiszen a szerző ezúttal is betétek, mozaikok, történetdarabkák, emlékképek, mesés-mitikus elemek egymás mellé helyezésével, a meditációk, az esszéisztikus és önéletrajzi írások, a fragmentumok és rövidpróza szövegek, illetve a különböző (anekdotikus, groteszk stb.) beszédmódok összekapcsolásával konstruálja meg kötetét. A kötet szövegrészei között elsősorban a szerző személye, valamint a múlt, az „el-szellentett idő” újraalkotására tett kísérlet teremti meg a kapcsolódást. Végző soron megállapíthatjuk, hogy Balázs Attila szövege (éppen a textus sokféle összetevője, alkotóeleme miatt) ellenáll a szövegrészek regnényé történő összeolvasásának, így – jobb híján – a „(kollázs)regény” és a „folyópróza” műfaji megközelítések ezúttal is helytállónak bizonyulnak.

Balázs Attila kötetének állandó kitüntetett jellemzője, hívószava az emlékezés, a felidézés, művei „legnagyobb hányada ténylegesen a múlt megidézésére épül” (Szentesi Zsolt, i. m.), legyen az a rég-múlt vagy a közelmúlt. Nincs ez másként *A meztelen folyó* esetében sem. „Úgy vélem, főleg csak az emlékek világában létezőnk, ott botorkálunk, bűzölünk és ízélünk, ezért nem vagyunk a szó szoros értelmében. De időnként éppen az emlékeink révén öltünk testet; eszünkbe jut, hogyan is nézne ki egy hús-vér, eleven ember, és akkor megpróbáljuk követni [...] ezt a régi, egyre távolabbról hívogató, mégis sosem múltó emlékképet” – olvashatjuk. (48.) A szerző az emlékezés során a nosztalgikus felidézést állítja középpontba: „Rakosgatom a szabálytalan darabkákat, akárha pasziánszozóknak reszketeg. Mintha holmi rég elillant, elszellett, csaknem elszellentett időt szeretnék valahogy visszahozni, s mintha én is ott szeretnék lenni benne megint, a régiék között, és mintha másképp kívánnám a dolgokat megtörténni.” (146–147.)

Az emlékek sorozatát, áradását a háború kataklizmája, illetve az ezáltal bekövetkező összeomlás, az otthonvesztés szakítja meg és értelmezi át. Nem véletlenül választja el egymástól több kritikus is Balázs háború előtt és után írt műveit. Az előbbieket az értékek létezéséről tudósítanak, míg az utóbbiak a hiány, a már nem állapotát tükrözik. A megváltozott léthelyzet egy pillanatra még az írás, a történetek létjogosultságát is megkérdőjelezi: „Már nem szoktam tudni, miért és kinek írok – én. Kit érdekel? Egyáltalában. Engem se érdekel más baja (roppantul), elmúlt ez az ifjonti lelkesedés...” (12.) Amikor az elbeszélő felkeresi gyermek- és ifjúkora kedves helyszíneit, így a tengerparti kempinget is, mindenütt sivár, lepusztult környezettel találkozik: „Szellemváros fogadott. A szürke kőlapokból kirakott utakat ugyan még akkor nem borította be teljesen a gaz, mint az bekövetkezhetett később, de már felfutott a stilizált kandeláberekre, csapokra, zuhanyozókra és egyebekre.” (142.) A háború, a bombázások következményeinek vízióját vetíti elének a szerző egy gyermekkori álmának felidézésével: „Jó ég tudja, mi történt, de egy reggelre arra ébredtek az emberek, hogy a folyóban nincs víz, így olyan kép tárult a szemük elé, amelyhez foghatót sosem láttak. Mindenütt döglődő halak fetrengtek az iszapban ama eszméletlen limlom között, amelyet a folyó kleptomániás szarka módjára hordott össze időtlen idők óta.” (17.) Összekapcsolódik tehát a történelem, a háború által fenyegetett ember sorstragédiája és az örök (vagy öröknek hitt) folyó kiszáradása, pusztulása. Erre utal Balázs is egyik interjújában, amikor így fogalmaz: „Amikor a NATO lebombázta a volt Jugoszlávia egy részét [...], és kiálltam az egyik maradék híd-darabkára, akkor nem az rendített meg, hogy a lebombázott hidak csonkjai kiállnak a vízből, nem a kicsavarodott rudak szürrealista szobrászata, hanem magának a folyónak a meztelen képe.” (*Non finito. Balázs Attilával beszélget Károlyi Csaba. Élet és Irodalom. 2001/31. 8.*) A szerző tehát rögzíti, dokumentálja a háború tragikus következményeit, ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy Balázs Attilánál elsősorban „nem a háború léthelyzetének megörökítése a cél [...], hanem a háború előtti világra való sóvárgó vágyakozás megfogalmazása”. (Károlyi Csaba: *Balázs Attila: Én már nem utazom Argentínába*. Jelenkor, 1995/10. 912.) A tragédiák sorozata ellenére talán „van még a tenger. Ha valahogy nem is a régi. Sőtlanabb. Kilopták azt is belőle. Mint az emberek szemét.” (113.) (Kiem. tőlem – M. G.) Így válik a folyókat magába fogadó, végtelennek tűnő tenger a múlt, az emlékek, ezáltal az értékek hordozójává. („Amikor még gyermek voltam én, őszintén hittem, nekem is van tengerem.” [105.]) Ezen legendák „hálóba fogására különösen hajlamosak a vizek partján élő emberek. Kíváltképp a hazát váltottak.” (20.)

Balázs Attila kiapadhatatlan kedvvel mesél a múltból, az illúzióvesztés előtti világról, amelynek részei folyók, tengerek, halászok, hajóskapitányok, szírének, cápák, sőt két nagy utazó, Odüsszeusz és Szindbád alakja is megelevenedik. A szerző ezeket a történeteket felnagyítja, mitikus méretűvé növeli. Folytatódik a korábbi opuszokban megkezdett családtörténet, felidéződik a kötet lapjain az elbe-

szélő gyermek- és kamaszkora, a szülők, elsősorban az édesapa alakja, barátságok, szerelmek, foci, film, zene, színház, irodalom. A család történetének elválaszthatatlan részévé válik az *Új Symposion* folyóirat, amelynek megsárgult példánya az apa ágya alól kerül elő egy vicclap és egy pornómagazin társaságában. Balázs az édesapa által megjelölt részleteket átmásolja szövegfolyamába, ezzel is erősítve a családi legendárium folyamatosságát, áthagyományozódását. Kirajzolódnak a szerző élet-történetének legfontosabb állomásai az otthon elvesztéséig, a menekülésig és a megérkezésig, majd a hányattatások és megaláztatások sorozata egészen a Magyarországon történő otthonra találásig.

Balázs Attila legújabb kötetének címét egyfelől magyarázhatjuk úgy, hogy a „meztelen folyó” a kiszolgáltatottságra és a megalázottságra emlékeztet, ugyanakkor a könyv két alapmotívuma, a folyó és a tenger megtisztulást, megújulást, újjászületést is tükröz: „Amikor sok sört iszom, az olyan, mintha lassú folyó sodorna magával a tenger felé. Folyók kanyarulata, távoli szigetek fel-felhabzó képe merül fel. Fejem lyukas sörnyitó, de az az érzésem, úszom így is, lassan bele a meleg tengerbe, nyitott szájjal, nyelem a langyos-sós vizet, kicsit habzik az is, bár módjával; átjár, kitisztít, lehet tovább inni. Sört. Nem hiszem, hogy ennek létezne különösebb logikája, azonban van benne valami kellemes embrióállapot, illetve remény a megtisztulásra, ha ködös is, mint a tenger fölé meredő, felhőbe burkolózó vulkánok képe. A részeg megtisztulása.” (5.)

A *meztelen folyó* fontos állomás Balázs Attila pályáján: szintézise annak az epikai tudásnak, azoknak a poétikáknak, megszólalási módoknak, amelyeket az elmúlt huszonöt esztendőben alkalmazott. Prózáját alaposan megrostálta, mentessé tette a felesleges anyagoktól, a sallangoktól, hogy megszülessen eddigi életműve egyik (ha nem a) legjobb alkotása. (*Árkád-Palatinus, Budapest, 2003*)

Tóth Ákos

Toll, szőr, bunda, tüske, pikkely

(Acsai Roland: Természetes ellenség)

Könnyednek is tetsző szójátékkal azt mondhatnánk: a *Természetes ellenség* című kötet világa, témája és felfedezése az ellenséges(kedő) természet, ha minden, ilyesfajta értelemben vett könnyedség nem hiányozna feltűnően e könyvből. A versnyelv könnyedsége, mely felénk sokáig a dalforma ott-honosságával érintkezett, napjainkban nemcsak Acsainál, de generációja több tagjánál egy analitikusabb, tudományelméleti, olykor filozófiai-esztétikai problémákra közvetlenebbül reagáló modalitás programjára vált át, illetve célul tűzi a költészet mint szépművészet „embertani” premisszákon nyugvó elméletének gyakorlati-versben történő felderítését, esetleges megkérdőjelezését. Ez az antropológiai kérdéssírnál Harcos Bálintnál például az esztétikum gyakori kioltásával jár együtt az előzetes filozófiai maximának való megfelelés jegyében, valamint szintén nála a költői szó próbaterepé nyilvánítása a kizárólagosan gondolati építmény mellett merész formai kísérleteknek is tág teret enged. Ugyancsak egy több oldalról kérdésessé vált ember-fogalom az alapja Váradai Péter költészetének, melyben a kogníció történeti meghatározottságának bizonyítása (paradigma) során a humán kijelölésének radikális határhozódásával is szembenéz (pl. De Sade-verseiben).

Acsainál másképpen körvonalazódik a verset megelőző, olvasásából kiszoríthatatlan kérdés: nála az egyszerű beszédkézségként felfogott megnyilatkozás állandóan ébren tartott emlékezete a mű motorja. A líra nyelve mint leválasztott nyelv ezért a mondás alapvető pozitívumán túl, mely egyértelműen emberi sajátosság, nem hoz létre újabb osztásokat, alegységeket a nyelven belül, tehát a művészileg artikulált beszéd és a beszéd mint kommunikációs forma közötti átlépést mindvégig le-tűnőfélben jeleníti meg, hiszen az alapfunkció adomány- vagy többletjellegének hangsúlyozása a lényeges. A létprobléma antropológiai kérdéshorizontba állítása a curriculumszerűen felépített nagyciklusnyi könyv fő témája. Az első kötet (*Milyen évszak*, 2001) végén bejelentett igény, mely egyrészt újabb dantei bugyrokot ígér, másrészt az emlékir(t)ás munkájának majdani bevezetését, itt, mint a *Commediához* csatolt újabb ének, egyfajta magánpurgatórium-változatként a fogalmi letisztulás és megtisztítás felé halad. A 33, nagyrészt tercinnakban írott vers, habár 6 kisebb fejezetre van felosztva, mégis az előszöveg halvány tematikai megkötéseihez tartásával az atmoszféra és a versvilág kivételes egységét eredményezi. A formai felidézésen túl azonban sokkal jellegzetesebbek a dantei elképzeléssel szemben megfogalmazódó, annak kérdéssírnáit elkerülő lépései. A Danténál természetesen tételeződő, nagytörténeti panoráma, az enciklopédikus mozgalmasság és rögzítés törekvését Acsainál a versek kettősen is elzárt, lekerített világa helyettesíti: egyrészt a referencia mindenféle művészi, történeti mozzanattól való megfosztásaként, másrészt a dantei, kulturálisan intelligibilis nyelvhasználat ellenében a leginkább angolszász (ld. a kötetkezdő Seamus Heaney-mottó) mintákra visszavezethető stilisztikai puritanizmus bevezetésével. A kulturálisan szocializált olvasó észrevételei számára a reflexióban akad csak hely, tehát épp azon a versek által állandóan kérdésessé tett terepen, amely elsőrendűen érintkezik az olvasás antropológiai élménytapszalatával, a szöveg és a befogadó közötti paktum-jelleggel. Szintén a dantei indítástól való eltérés, hogy míg a *Színjátékban* a beszélő útja a vallásilag és morálisan felfogott világegyetem kanonizált rendjében történik, egy lélek útjaként, addig e könyvben a morállal való fokozatos leszámolás érhető tetten, hiszen az erkölcsi univerzum középkori képzetének helyén egy mechanikus, lebomló „anyagalmazsal” kénytelen szembesülni a milderre immár rezisztenssé váló versbeszélő (ld. a címadó verset). A kötet mégsem a kortudatba zárt egyéniség kilátástalanságáról (ti. a kor által felkínált világképek automatikus alkalmazásáról) tudósít, hanem a vers szerepét és kondícióját vizsgálja ebben a szélsőségesen és szándékosan rideggé formált alaphelyzetben.

Acsai tudja, és láthatólag számon tartja, hogy a vers léte nem természeti lét, s így kérdéses, hogy a természeti hanyatlásfolyamat nyomon követésére akcidenciaszerűen, esetenként felvillanásszerűen képes-e az utalni, vagy saját működésében is kimutathatóak az időhöz mértség-végesség bizonyos konkrét, szubsztanciális jegyei. A lírai én, aki a kötet verseiben aktívan elemzi a bomlás eléckerülő eseményeit (és szinte sohasem a felépülését vagy a keletkezését), azt a pontot kémleli a nyelvben, ahol a létezőbe írt végesség-tudat feloldódik a művészi tett erő kifejtése révén, és sohasem jöhet létre mint nem létező, azaz a negatívítás tiszta formája, s általa éppen arra a radikális léptékváltásra, ismeretkritikai krízisre képtelen választ adni, mely legfőbb indítéka, hiszen még ezt a határpontot is mint felfogandó, érzékelésre, elsajátításra váró mozzanatot kínálja. A *Fehér folt* című vers explicit módon utal rá, hogy a humán megnevezés-szükséglet, a nyelvben való mindent megosztás ígérete többnyire csak ígéret maradhat: a szótár, mely ez esetben a literális kód hordozója, korlátozhatja ugyan a megnevezés(het)etlen, fehér foltok számát, ám teljes felszámolásuk épp a nyelvbe írt ambivalens tendenciák következtében valójában csak továbbhalasztható. Figyelemre méltó azonban, hogy a felvázolt probléma (egy jelelméleti pesszimizmus) csak akkor tárulkozhat fel, ha a vers, mely maga is e jelek nyomán épül, paradoxonszerűen eltekint vagy nem számol eredetének e sajátosságával, azaz megkísérli, legalább a töréspont kijelölésével az ekvivalencia ábrándját felidézni:

*[a bagoly]...Radiátorcsövön üldögélt,
Vagy az Idegen szavak szótárán:
Maga is idegen; szavai halálkiáltások.
Csűr-kapura szögezte régen a babona.*

*Egy reggel holtan találtad.
De ürülékének fehér foltja
Azóta ott van a szótár borítóján:
Akár egy ismeretlen terület.*

A vers megoldása, a végszót dramaturgiai csomóponttá növesztő, beteljesítő fázis e verseknek ahhoz a mutatóvány jellegéhez tartozik, melyben két fő alakzatuk, az inverz megszemélyesítés és a hasonlat kifordítása jelenti a garanciát a sikerre. A teljes értékű művek esetében a két stilisztikai elem nemcsak a poétikai program egyediségének záloga, de a szöveg komplex megértésében elhanyagolhatatlan antropológiai mozzanatot is képes meggyőzően integrálni.

A megszemélyesítés irányának megfordítása arra az előfeltevésre utal sorozatosan vissza, mely szerint a lírai beszélő az erősen hierarchizált természeti létezés egyetlen, ám korántsem domináns-mértékadó szölamát létesíti, s így nem teszi őt csupán a közvetítés képességének beszédszerű fundamentuma az egész folyamat elrendezőjévé, azaz megroppan a centrális szubjektum látványos totalizáló gesztusa. Ez annak a véleménynek az elfogadása, melyet Philippe Lejeune a következőképpen fogalmaz meg: „mellesleg mindenféle ábrázolás, legyen az akár tárgyé vagy természeté, metonimikusan levezetve erre az előfeltevésre épül, és csak az ember jeleként működik.” Eszerint a nyelvben működő igazság is sokkal inkább beszámol ennek a jelrendszernek az ábrázolóképeségéről és a (nem nyelvi) valóságtól való distancia leküzdésének különféle módozatairól, tehát önreflexív gesztusaiban a megnevezettek rendszerint csak mellékszerepet alakítanak abban a darabban, amelyben a nagyszabású, drámai főszerepet mindvégig a teljes reprezentációra képtelen nyelv maga játssza. Láthatólag ez az, amibe a *Természetes ellenség* versei képtelenek belenyugodni, s így szinte mindegyikben kimutatható az emberi állapotok, helyzetek átvetítése az állati (ritkábban: növényi) lét hasonló területeire, azaz mondhatnánk: ilyenkor az alany objektíválása zajlik, ha nem lenne éppen az a könyv koncepciója, hogy az ehelyütt fellépő, hasonlóan dualista megfélemléseket lehetőleg lebontsa. A többnyire kontemplációba burkolózó elbeszélő és a megfigyelés tárgyának ilyen egysége egyszerre tudatosítja a saját szerep másikkban sokszorozódó látványát, és jellegénél fogva (az animális lét némasága) a verstárgytól való felmérhetetlen távolságot. Ugyanezt a távolságot Hegel a természeti létezőről szóló passzusában a külső-belső, fedettség-fedetlenség oppozícióban és a „toll, szőr, bunda, tüske, pikkely” szöfűzér metaforikus összevonásában érzékelteti, mikor így ír a vegetabilis létezés formájában rejlő fogyatéklóságról: „ami számunkra a szervezetből láthatóvá válik, az nem a lélek, amely kifelé fordul és mindenütt megjelenik, nem a benső élet, hanem a tulajdonképpeni elevenségénél alacsonyabb fokozat alakulatai.” (In.: Hegel: *Eszttikai előadások I.*, 149.)

Az inverz hasonlat, mely a versek túlnyomórészt mellérendelések mentén kialakuló struktúráját tagolja, a nyelv kettős mozgásában érhető tetten: a feltalált kulcsszó szemantikai szétsugárzása nem hipotetikus, hanem evidenciaként továbbított kijelentéseket indukál, melynek következtében egyszerűre egy sűrű, nyelvileg zsúfolt szintér szürreális mozdulatai és egy, a lexikális túlradás által rendre eltakart, kopár, elemi mozzanatokra szorítkozó eseménysor játszódna le egyazon időben. Mivel azonban az ekként szétválasztott olvasási szokások egyike sem autentikus önmagában, valószínűleg a szöveg állandóan változó karakteréhez igazodó, mozgékony, ám retardált-visszatekintő olvasás lehet célravezető. Az *Ipolytarnóc* című négyesvers utolsó darabja maradéktalan következetességgel példázza ezt az elliptikus szerkezetbe kódolt, s így szükségszerűen a befogadás additív kiégyesítésekkel élő gesztusaiban testet öltő hasonlattípust:

*„vulkán felett száll így a sólyom” –
Fejek fölött az elrendelés;
Mint lebegőanyaghoz kötött ólom*

*Szennyezett folyókban: nehéz.
A föld kiválasztotta a vasat:
A hegy keresztmetszetében az a folt,*

*Mint apád fejében a daganat –
A műtét már nem javasolt.*

Látható, hogy a szintaktikailag egyszerű hasonlításoként belépő információk korántsem annyira az alapállítás analogikus elmélyítésén fáradoznak (a hasonlat eredeti szerepének szellemében), mint inkább széttartóvá és indokolatlanná teszik a szerkezetet az első, felszínes pillantás számára. (Ez a hasonlításforma néhol emlékeztet a Marno által kidolgozott, amelynek szerepe szintén az, hogy az interpretálhatóság általános doktrínájának feltörésével a nyelvet olyan plurális állapotba juttassa, ahol a megértés nem a pragmatikus vagy kulturális dekódolás által válik lehetővé, hanem az intuíció rögzíthetlenségének megtapasztalásával. Igaz, az ottani, pszichológiai, és ilyen értelemben analitikus megfelelések Acsainál nem lokalizálják a hasonlat jelentését.) A versben kirajzolódó determinációs erővonal nem fatalizmust jelent, hanem a Hegel által következetesen a természeti létezőhöz csatolt tulajdonságeggyüttesnek (külsőlegesség, függőség, korlátozottság) e filozófiai mintákkal egyeztethető, mindazonáltal spontán tudatosítását. Az *Ipolytarnóc* című versben a pusztulás diakron (földtörténeti) és szinkron (pl. betegség) kiterjesztése az evolúciós gondolatmenet költészetbe írására vállalkozik, mely azért is várhatóan olyan sokáig magára, mivel a meghatározó lírai szereplehetőségek kialakulása már a tudományos bejelentés, és főképp annak kulturális elfogadása előtt jórészt végbement.

Az általunk inverz hasonlatnak nevezett eljárás gyakran, így e versben is a jóslás, jóvendülés, bona folklorisztikus és a kauzalitásra épülő versbeszédet megakasztó mozdulataival operál. Ez az egyszerű logikai és formális magyarázattal szolgáló tudásforma kollektív szinten valószínűleg megindult, amit Acsai saját etimológizáló, a szóképpen az előtörténet esszenciáját előállító, s mindezekelőtt a megnevezés önkényességét messzemenően elutasító nyelvhasználatában észlelhet. A korábbi kérdésre pedig, hogy a nyelv, mint a természetről leválasztott képződmény, hogyan képes a processzus lejegyzésére, a *Természetes ellenség* versei a participatív továbbgondolásával válaszolnak. Nem tesznek különbséget a nyelvi jel realitása és a reális tény nyelvi alakja között, s ezzel tevékenységüket az immár minden elemében olvashatóvá vagy jelentéssé tett világ „szövegéből” való tallózásként/válogatásként jellemzik. A kötetben kialakított korszerű beszédmód ebben a jelentős, axiomatikus mozzanatban valóban annak a dantei, középkori, premodern értelmezési horizontnak várományosa, amelyben az allegorikus vagy szimbolikus univerzumban a dolgok majd mindegyike a nyelvi értelemben vett jelként, heraldikaként funkcionált, és amely, ha jól meggondoljuk, éppúgy magában foglalt egy korlátozó, mint egy felszabadító momentumot. Acsai jó érzékel figyel fel e passzus modernítésben is megszakítatlan hagyományára, amennyiben a legkülönbözőbb, magukat a felvilágosodás részben tudományos világképének posztulátumaként megjelenítő stílusinvenciók is bátran lépnek elő az olvasható-szövegszerű világ elméletével (ld. Delacroix kijelentését: „A természet szótár”, mely az impresszionista önmeghatározásban kardinális szerepet játszott, idézi Paul Signac: *Delacroix-tól a neoimpresszionizmusig* 29.). A versbeli igazságnak a megmutatkozása eszerint sohasem választható le egy, a dolgok (s immár e dolgok egyike a nyelv is) rend-

jében harmonikusan és literálisan jól összerendezett textusról. Ez a beírva található vagy 'inscribo' tudás felülírja a természeti léthez tartozó elrejtettséget, de azt nem elrejtetlenségként tisztázza, hanem munkához, nyelvi munkálkodáshoz köti, és a szóra való emlékezésre szólít. Ez az 'inscribo' referencia tehát nem csupán a valóság képi, tárgyi létezésmozzanataival lép kapcsolatba, hanem egy elsődleges nyelvi formulával is, melyet ugyanúgy természeti alakulatnak lát, mint a reáliaként elkönnyvelhetőket, és amelyre ráépül a mű másodlagos, tüntetően mesterséges nyelvváltozata. A versek szókincsének ez a megelőzőtsége okozza, hogy az Acsai-kép minimális narratív indítóoka idővel mint jól elrendezett, egyedül lehetséges szituáció jelentkezik, mely az élménykör erős kontroll alatt tartott területét a megnevezés anektáló mozdulatával körről körre bekapcsolja ebbe a folyamatba, s így eshet az is, hogy a történetelemek bármelyikének kivonása mint reális hiány táton-gana a későbbiekben a felismerés falán. Ide vezethető vissza a dikció takarékosága, hiszen ahol a vers elsősorban a tudatosítás instrumentuma, ami a pánszemiózis jelkészletéből való logikus és indokolható elvonásokra épül, ott utólagos, formai átvezető elemek elhelyezése eltérést jelentene ettől az organikusan alakuló nyelvi jelenléttől. Ez a kimetsző, majd beemelő mozdulat, melyet Acsai ars poeticaként a preparátoréval emleget együtt (*A preparátor*), a természeti szépről érkező Hegel szerint ugyancsak szép tevékenység, hiszen „a mélyebb behatolás ebbe az összhangba azután másodsorú képessé válhat arra a betekintésre és ügyességre, hogy egy egyedülálló tagból mindjárt az egész alakot megjelölje, amelyhez e tagnak tartoznia kell.” (i. m. 131.) Rész és egész megkülönböztetésének, majd egyberendelésének kívánalma pedig ugyanígy fennáll az olykor brutális részletekben ragadozóként/boncmesterként elmerülő költőnél is, aki, igaz, hogy a nyelv tolla, szőre, bundája, tüskéje, pikkelye alatt kutat mindegyre, viszont a választ mégis mi másra keresné, mint arra: van-e valami afölött?

(József Attila Kör – Kijárat Kiadó, 2003, 64 oldal)

Folyóiratunk megjelentetését a
 Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
 a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
 támogatja.